

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ verse 241
NÁDASDY ÁDÁM versei 245
MARKÓ BÉLA versei 247
UNGVÁRY RUDOLF: A harmadik halál (*elbeszélés*) 249
ZOLTÁN GÁBOR: Ólomszív (*regényrészlet*) 259
TÁBOR ÁDÁM versei 270
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 272
STUMMER ATTILA versei 273
SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 276
SIMON BETTINA versei 278
KEMÉNY LILI: Az ellenség reklámfénye (*regényrészlet*) 280
BIRÓ ZSOMBOR AURÉL: Visszatérő álmom,
hogy apám vállán ébredek (*regényrészlet*) 288
NAGY IMRE OTTÓ: Vendég Pannóniából (*Egyetemi tanulmányok Pesten*) 293
VALKÓ LÁSZLÓ: Mesterek és tanítványok (*esszé*) 314

LITMAG 1945–2004

- ORBÁN JOLÁN: Előszó a két folyóirat-történeti kerekasztal-beszélgetéshez 320
ÁGOSTON ZOLTÁN – HORVÁTH NÓRA – LADÁNYI ISTVÁN – SULYOK
BERNADETT: Működnie kell folyamatosan (*Orbán Jolán beszélgetése*) 322
ÁGOSTON ZOLTÁN – BALOGH ENDRE – KARÁDI ÉVA – L. VARGA PÉTER
– ORCSIK ROLAND – SZIRÁK PÉTER: Az autonómia szellemi kincs
(*Mekis D. János beszélgetése*) 331

*

- SZABADOS ATTILA: Fókuszhiány (*Markó Béla: Már nem közös*) 340
V. GILBERT EDIT: Közelünkben, Keleten
(*Hetényi Zsuzsa: Nyugati, Keleti. Ögyesszától Odesszáig, 1973–2023*) 345
P. MÜLLER PÉTER: A szocreál kijátszása, avagy mi a valós (*Jákfalvi Magdolna:
A valóság szenvedélye. A realista színház emlékezete Magyarországon*) 349
FEKETE RÓBERT: A Birodalom emlékezete (*Bret Easton Ellis: A szilánkok*) 354

2024

MÁRCIUS

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékaiban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félfévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT CZAKÓ GÁBOR. Az író t február 21-én, nyolcvanegy éves korában érte a halál.

*

MEGHALT PAUL OLCHVÁRY. A műfordító, aki többek között *Barnás Ferenc*, *Bodor Ádám*, *Dragomán György*, *Forgách András* és *Jászberényi Sándor* műveit ültette át angol nyelvre, február 14-én, ötvennyolc évesen hunyt el.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Václav Havel *Audiencia* című darabját február 10-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban *Füsti Molnár Éva* rendezésében, *Köles Ferenc* és *Katona Levente* sze-

replésével. Az előadásról *P. Müller Péter* írt kritikát a *Jelenkor Online*-on (www.jelenkor.net).

*

ÉSZAKI ROMANTIKA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Britten, Nielsen és Grieg művei csendültek fel február 3-án a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Vass András*, fuvolán közreműködött *Szabó Rozália*.

*

BAUMGARTEN-DÍJAK. Idén a Baumgarten-emlékdíjat *András Sándor*, *Forgách András*, *Rényi András* és *Simon Attila* vehette át. A Baumgarten-emlékjutalmat *A. Dobos Évának*, *Ménés Attilának* és *Tótfalusi Ágnesnek* ítelték oda.

Szerzőink

Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapestén él.

Márkó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapestén él.

Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapestén él.

Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapestén él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapestén él.

Szlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapestén él.

Simon Bettina (1990) – költő, Budapestén él.

Kemény Lili (1993) – filmrendező, műfordító, Budapestén él.

Biró Zsombor Aurél (1998) – író, filmíró, a Bécsi Filmakadémia hallgatója, Budapestén él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Valkó László (1946) – képzőművész, Pécsen él.

Orbán Jolán (1962) – irodalom- és művészettörténész, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Horváth Nóra (1978) – filozófus, művészeti író, a Széchenyi István Egyetem docense, a *Műhely* főszerkesztője, Győrben él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az egykori *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.

Sulyok Bernadett (1976) – irodalmi muzeológus, irodalomtörténész, Budapestén él.

Balogh Endre (1971) – szerkesztő, a Prae Kiadó vezetője, Budapestén él.

Karádi Éva (1946) – filozófiatörténész, az egykori *Magyar Lettre Internationale* főszerkesztője, Budapestén él.

L. Varga Péter (1981) – irodalom- és kultúratudós, a *Prae* folyóirat főszerkesztője, az ELTE oktatója, Budapestén él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Szirák Péter (1966) – irodalomtörténész, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapestén él.

V. Gilbert Edit (1963) – irodalmár, Pécsen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Fekete Róbert (1999) – a PTE Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszék mesterszakos hallgatója, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

E lapszámunkat támogatta:

LITMAG

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

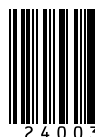
www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

9 770447 1642002

2 4 0 0 3

Az utolsó performansz

1.

*Barátaim, az Úrban!
Alig vagyunk már néhányan, akik ott voltunk
1983 tavaszán, Újvidéken,
vagy ugyanaz év őszén, Budapesten,
a barikádokon.
Egyre kevesebben emlékszünk
az Új Symposion és a Mozgó Világ felkoncolására,
és az azt követő bojkottra!
Az árulók mind megkapták jutalmukat.
Barátaim, akik ott voltunk a barikádokon!
Ólmos idők, szürke, későmodern diktatúrák.
Alternatívák és bohók voltunk, mindig megújulók.
Új forgószelek, új viharok érkeztek a medencébe.
Mozgásban volt az avantgárd,
szépen csillogott a bakelit.
Bob Dylan éppen elkészítette az Infidels című,
huszonkettedik nagylemezét, talán a legrosszabbat,
van ilyen.
Moszkvában szépen sorban kinyuvadtak a főtitkárok:
Brezsnyev, Andropov, Csernyenko.
Zalán Tiborral Újvidéken épp összecsukszó gyerekágyat kerestünk,
csak kapkodtuk a fejünk. Hopp egy új főtitkár, és még egy:
Leonyid Iljics, Jurij Vlagyimirovics és Konsztantyin Usztyinovics.
Elmentek libasorban, három év alatt.
Potyogtak a pártvezérek, mint fagyott madarak a fáról.
Hideg, dermesztő szelek fújtak akkoriban a pesti körúton,
ahol Sziveri Jánossal sétáltunk, talán virzsínia szívart szívtunk,
mint Kassák Lajos, amikor megérkezett a mellékcákból.
Éppen Lenin volt a neve annak a nagy körútnak,*

messziről jöttünk, barátommal az Úrban
 – két délvidéki avantgárd, csavargó –,
 néztük a pompázatos paloták homlokzatát,
 „milyen szép lenne itt élni, csak kár, hogy itt vannak az oroszok”,
 mondtam, és hunyorogtunk
 a végelgyengülésben szenvedő napfényben.
 Taxik robogtak mellettünk,
 körülöttünk csövek füstöltek.
 Barátaim, az Úrban!
 Alternatív slágerekre vadásztam:
 ETA: „Ezerkilencszáznolcvankettő,
 végre eljött az újesztendő,
 be van tiltva mind a kettő!”
 „Munkát, kenyeret! Patkányt, egeret!”
 Húsbavágó zenék, melyektől
 valahogy igazabb lett a világ.
 Nem mondhatok róluk rosszat.
 A fellegekbe bikáztunk néhány disznósajtot,
 kapkodtuk a fejünk rendesen,
 figyeltünk, hátha feltűnik a nikkel számovár
 Budapest felett az égen.

2.

Fut át az agyamon:
 közben bealudt a Szovjetunió.
 Ólomsúlyos hab a tortán.
 Barátaim, az Úrban!
 Emlékszik-e még valaki? Korai kalandjainkra?
 Talán csak Domján Gábor?
 Mányoki Endrével barangoltunk a Tavaszmező utcában,
 Mátyás Iván nyomait véltük felfedezni a Magdolnán.
 Ó, szent egyszerűség!
 Jóval később meg focizni mentünk a Volga hotelhoz,
 útközben sört ittunk unikummal, nem keveset,
 mire odaértünk, úgy berúgtunk, hogy Endre
 csak leült a pálya melletti padra, és elaludt.
 Én beálltam focizni, de jobb lett volna, ha nem.
 Akkor még egy csapatban játszott Esterházy és Nagy Gáspár,
 meg sok ismeretlen. Látszott, hogy élvezik az összjátékot,
 a mi csapatunkban Zalán Tibor volt a középcsatár,
 hiába erőlködöttünk, simán kikaptunk,
 a végén már csak szédelegtem,
 a kőválygó, részeg középhátvéd.
 Volt idő, amikor sokat találkoztunk Endrével,

segíteni akart, mentünk ide-oda, fűhöz-fához,
 hiába mondtam, megoldom.
 Katona Imre hívott a Magyar Rádióba,
 zenei szerkesztőnek, de inkább nem.
 Alternatív volt a világ. Szépen csillogott a bakelit.
 Ide-oda taszajtott bennünket a tomboló vihar,
 határidő is akadt épp elég.
 Olykor kellemes, meditatív témák is felbukkantak,
 ha elkészültünk, akkor az egész mehetett vissza a turmixba.
 Aprítás, darabolás, kaszabolás.
 Red Sky címmel Bob Dylan csinált még egy katasztrofálisan
 rossz albumot, a huszonhetediket.
 Mauyori, az özepeletai atomredaktor,
 pedig cigarettába és kávéba kapaszkodott,
 dohányfüstbe burkolódzott.
 Hébe-hóba képbe került Szkárosi is,
 a tudós hangköltő és a Konnektor Rt. főnöke,
 az avantgárd apostola.
 Ma már tudjuk: ő is elrepült, mint ama nikkellal számovár.
 Kirepült a világból. Fülemben cseng az éneke:
 Para-zita! Para-zita! Zita, Zita, parazita!
 Az utolsó performansz Veszprémben.

3.

Reményi Jóska
 a Bertalan Lajos utcai szerkesztőség ajtajában várt bennünket,
 két délvidéki csavargót. Jancsival a Lenin körútról érkeztünk.
 A szerkesztőségi félhomályban bent ültek a redaktorok.
 Reményinek volt a legnagyobb szíve, sokan belefértek.
 És milyen kerekék voltak a mondatai. Ékesen szóltak.
 Sehol egy megbicsaklás, sehol egy horpadás.
 Jó volt őket hallgatni. Ó, azok a mondatok!
 Ólmos idők, a szélárnyékban diktátorok lapultak.
 Ki érti még a dixie melódiát?
 Ó, szent egyszerűség!
 Mentünk Egyházashetyére, három napig tartott a Lajos-nap.
 A szerb ágyúk és tankok éppen körbezárták Szarajevót.
 A Nick Cave and the Bad Seedst hallgattuk,
 Reményi, Mányoki, Szócs, Zalán, Krasznahorkai, Kodolányi, Mátis Livia.
 A délvidéki légió: Balázs Attila, Baráth Feri és Kalapáti.
 Nem kezdem el őket egyenként fényezni.
 A társaságot egybeforrasztotta Ambrus Lajos atyai szeretete.
 A heteyi bokrok fölött Sziveri szelleme is ott lebegett.
 A tövisek ellenében: mondd, mit ér a dal?

*Reményivel a Hey Joe-t hallgattuk, mert minden azzal vette kezdetét.
És ott volt a többi felvétel is a Kicking Against The Pricksről:*

A-oldal

1. „Muddy Water” (Phil Rosenthal)
2. „I’m Gonna Kill That Woman” (John Lee Hooker)
3. „Sleeping Annaleah” (Mickey Newbury–Dan Folger)
4. „Long Black Veil” (Danny Dill–Marijohn Wilkin)
5. „Hey Joe” (Billy Roberts)
6. „The Singer” (Johnny Cash–Charlie Daniels))

B-oldal

1. „All Tomorrow’s Parties” (Lou Reed)
2. „By the Time I Get to Phoenix” (Jimmy Webb)
3. „The Hammer Song” (Alex Harvey)
4. „Something’s Gotten Hold of My Heart” (Roger Greenaway–Roger Cook)
5. „Jesus Met the Woman at the Well” (trad.)
6. „The Carnival Is Over” (Tom Springfield)

Csupa más szerző által komponált híres dal, Nick Cave előadásában.

Micsoda fantasztikus válogatás:

Kicking Against The Pricks.

Ahogy az Úr mondá Saulnak a damaszkuszi úton:

„nehéz neked az ösztön ellen rúgódoznod”

(Apostolok cselekedetei, 9.5 és 26.14; Károli Gáspár fordítása).

Olyan szépen csillogott a bakelit.

Kicking Against The Pricks = nehéz neked az ösztön ellen rúgódoznod.

És véget ér majd a karnevál, a performansz.

Mert egyszer végérvényesen lezárul

a féktelen tobzódás, bezárul az időkapu,

véget ér a performansz, a zuhanás.

És jó vége nem lesz semminek?!

Mindenki elvonul a pusztába,

az ösztön ellen rúgódozni!

Elmennek az ékeesszólók, a legnagyobb szónokok.

Óh, hogy tudtak szólni, azok a redaktorok,

ahogy nagyon kevesek!

Még a hervadt virágokban is felpeszdültek az élet nedvei.

Elementek sorban a mozgósok, akik oly közel álltak hozzánk:

Szkárosi, Mátyóki, Reményi.

Summa summarum: elhagyták őket a szavak.

Barátaim az Úrban!

Télen a fák közt

*Vágytam a nyárra, aztán a nyár
nem hozott szabadságot.
Vicsorgó vérszomj és csöppnyi bosszú
ketrece volt. Kivergődtem belőle,
azt hittem: felhőkig ugrom közben.
De csak a nyár múlt el, otthon sirattam.*

*Tompán nyomult a tél belém,
velem összevegyült, hidegen elvett
minden ígéretet: szerelmet, napot, eget.
Végül tisztán és üresen mentem
a sáros fák alatt. Fölnéztem:
télen a fák közt jobban látszik az ég.*

Kezdő komoly költő

*Csak tisztességből írom ezt, szégyenből,
nem magamnak, nem nektek: eljövendő verseimnek
– tudom, sose írom meg őket –,
mert ilyen leszek újra, sokáig.*

*Kell-e nektek, nem tudom. Kivetült
sötét álmadarab, és elragad a szavak
zenéje, korcs, buta kongás, ezt hallgassátok,
mert így beszélek újra, sokáig.*

*Jó a vihart nézni az ablak mögül
s összeborzongani. De ha csontig fúj
este az utcán, sírni tudnék.
Héjatlán leszek újra, sokáig.*

*Néha nagyot kiabálnék: ne hagyjatok!
Elvágtyam magamból, túl mindenem,
vigyetek, vigyetek – de ti elmentetek,
s én itt maradok újra, sokáig.*

Menj és játssz

*Ha a tíz körmömmel tartanálak,
húsod tépve menekülnél.*

*Menj és játssz: magamban már
megcsaltalak.*

*Lecserélnél engem egy jobbra,
sőt szebbre – édesem: én is
szabadultan ejtem le, amit unok,
csak mikor már zuhan,
kapok sikoltva utána.*

*Szerencse, hogy elkapni
sose tudom.*

Más-más anyagból

Csontváry: Mandulavirágzás, 1901 körül,
43x51,5 cm, olaj, vászon, Miskolci Képtár

*Kisebb-nagyobb szirmokból van most minden,
a fény, a víz, a kő és a hegyek,
más-más anyagból mind egyetlenegy,
hiszen időnként összegyúrja Isten,*

*szétválogatja, és elrendezi,
de nem teremti régóta semmi újat,
kiteljesednek, majd ismét lehullnak
virágai, s csak ismétélgeti,*

*pedig végignézhette sok ezerszer,
hogymindegyikük azt hiszi, örök,
míg nyújtózkodik, aztán lepörög,*

*s mégsem nyugszik le minden, ami felkel,
Uram, és én sem általad vagyok,
mert él a kép, bár a festő halott.*

Ami mögötte van

Csontváry: Holdtölte Taorminában, 1901,
48x98 cm, olaj, vászon, magányűjtemény

*Kíváncsú az út. Így kell talán
most mondanom, hiszen tele van fénnel,
és véges-végig látható az éjjel.
Csupán egy-két ház árnyékos falán*

*várakozik még a feketeség,
hogymegyszer ismét elborítson minket,
és lesodorja arcunkról a sminket,
mert látszat a föld, és látszat az ég,*

*s ami mögötte van, úgysem lehet
megfesteni. Vagy mégis? Hova vezet
az út? Ígéret-e vagy már valóság?*

*A holdfény nem segít. Mindent befed.
Amit láthatsz, nem az az életed.
Csak a formátlan kínál neked formát.*

A harmadik halál

Egyik pillanatról a másikra következett be. Nem láthattam az átmenetet. Ezt a gyorsaságot érzékekkel nem lehetett követni. A másodperc törtrésze alatt, a fény sebességével szűnt meg az élete. Valami nem engedte, hogy azonnal felfogjam.

Olyan lett az arca, mint aki nincs rajta. Nem tudott rögtön fájni. Egy végtelenül lelassított felvételen talán láthattam volna, hogyan tűnik el róla ő. Megszűnt benne a történés. Alakzattá vált, mozdulatlan, és létezése fenyegető lett. Ehhez semmi közöm.

A szemhéjai éppen félig zártak maradtak. Mögöttük a dermedten fölfelé irányuló szemgolyó.

Kezdem megérteni. Lelassított tudattal mérem a pulzust: nincs. Ellenőrzöm: nincs lehelet. Kezdek. Csendesen. Sírni. Aztán rázkódom is.

Régóta készültem rá.

Egyszerre ott voltam, ahol minden teljesen megváltozott.

Az arca hűlt ki először. A homloka. Egyre hidegebb.

Nem imádkoztam. Valahogy már késő.

*

Előtte kilenckor teát ivott, és háromnegyed pohárnyi passzírozott ételt evett.

Semmit se lehetett előre látni. A reggelit három perccel korábban, kilenc óra tizenötkor fejeztük be. Néhány korty tea, két-három kanál joghurt. Aztán leeresztettük az ágy fejbégét vízszintesre.

Elkezdődhetett az emésztés. A gyomornedv-elválasztás teljesítménytöbbletet igényelt.

Az ingerületvezető rendszer fenntartotta a szabályos ritmus szerinti szívösszehúzóásokat. A jobb pitvarban elhelyezkedő szinuszcsomó végezte a dolgát, impulzust adott. A keletkezett vektormennyiség inger formájában meghatározott útvonalon haladt végig a kamrákhoz. Megvalósult a szabályos ritmus szerinti szívösszehúzóadás és elernyedés. Az összehúzóadások frekvenciája, a szívritmus, más néven pulzus hosszabb ideje nagyon magas volt. Jelzett előre, noha nem a pontos időt. Az ionáramok végezték az izomsejtek aktiválását, érkeztek a nátriumionok, folyamatos volt a depolarizáció. Az elernyedésről a saját csatornán áramló kalciumionok gondoskodtak, létezett a repolarizáció is. Fennállt az ionegyensúly.

Hetvennyolc éven át. Végig biztosítva, hogy Monspart Éva, Okolicsányi Mária és Monspart Gábor lánya nem sokkal azután, hogy a fogantatását követően a méhen belül megformálódott a teste, majd kilenc hónapra a világra jött. Szopott, szuszogott, sírt, gyerekként kezdetben húsos-kövérkés, majd vékony, piszkafa kamaszlánylábán futkározott és ugrándozott. Később csípője és lába formás, izmos, lányos, nőiesen vonzó lett, meredek hegyoldalakon felmászott, úszott, al-

pesi sípályákon állandó súlypontváltásokkal ügyesen csóválva testét lesiklott. Ágyban, sátorban, erdőben, meredek hegyoldal ösvényén számtalanszor élvezett, háromszor sikeresen szült, szoptatott, utazott, munkái közben, érzelmeinek könnyen és boldogan átadta magát, ölelve, lelkesedve és cselekvően szeretve létezett, élt. Mert a lehetetlen valóság volt: a szíve ennyi időn keresztül, ennyire elképzelhetetlenül mindent kibírva, soha meg nem állva a fáradtságtól, egyenletesen, szabályosan és szépen, ahogy csillag halad az égen, rendíthetetlenül működött. Egy perc leállás, egy pillanat pihenés nélkül, miközben gazdája erőlködött, fáradt, pihent és relaxált, és mindent csinált, anélkül, hogy sokat gondolkodott volna, miként lehetséges ez egyáltalán élettanilag. És nem csak élettanilag.

A nagyobb ingerület elérte a szívizmot. És ekkor hirtelen nem következett egy újabb összehúzóadás. Az egyenletesen, pihenést nem ismerő, teremtetett kötelességének maradéktalanul eleget tevő szerv feladta. Mintha valamit váratlanul nem bírt volna ki. Bekövetkezett.

A feleségem meleg, bársonyos, öregem is megszűnhetetlenül meghitt teste a greenwichi középídő szerint mért helyi idő szerint, 2022. október 23-án reggel 9 óra 18 perckor meghalt.

Mert amikor kilenc óra tizenötök, amikor a gyomorba került étel kiváltotta az emésztést, ennek nagyon csekély, de mégiscsak megnövekedett ingere három perc múlva elért egy olyan határt, hogy az erre válaszul létrehozandó, egészen picivel megnövekedett teljesítményigény ezúttal többnek bizonyult annál, mint amekkorára erre a pillanatra a szívének erejéből tellett – és megállt. Hogy miért ekkorra, és miért éppen most? És hogy miért volt amúgy istenigazából egyáltalán lehetséges ez a 78 év? Egyáltalán: a létezése? Csak a szívének hála, hogy éppen ennyi ideig tartott, és nem előbb és nem tovább?

*

Mindig előtte, fél kilenc és kilenc között történt a tisztába tevés. Egy éve minden reggel, délben, este. Levettem a takarót. Csontsovány test. Horpadt has. Fehér, helyenként pergamen bőr. Görcsösen felhúzott térdek, méhen belüli tartás. Enyhe lábegyenesítés, panaszos hangok, suttogó biztatás. Kis emelés, alája csúsztatom a nedvszívó leplet. Rövid, reccsenő tépőzár: a pelenka oldása kétoldalt. Ha több napig nincs széklet, gumikesztyűs ujjal, jól bekenve, benyúlok a végbélbe. Elkezdem kibányászni. Előbb szét kell nyomni a nagy, puha rögöket. Először magam sem akartam elhinni. De lehetséges. Kissé fáj neki. Őneki, aki annyira vonzott. Akivel egykor annyiszor, annyira és olyan jó volt. Ilyet általában inkább feleségek élnek meg a férjükkal. A férfiak hamarabb öregszenek, a feleségek ráadásul többnyire valamivel fiatalabbak. Meg önfeláldozóbbak. Meg természetesebbek vesznek. A bélsárt, a végbelet, a férjük semmivé vált, csak vizelésre képes péniszét. Ha egyáltalán. És mert Monspart Évát ekkor is, továbbra is szerettem, meg kellett zaboláznom az ellenérzéseimet, az ösztöneimet, hogy megoldhasam, amit meg kellett tennem. De azt nem tudtam megakadályozni magamban, hogy Uram, bár múltnék el tőlem ez a pohár. Hogy végre halna már meg.

Biztos, hogy ő még inkább szerette volna, ha sikerül meghalnia. És nem kellene magát ennek is újra meg újra kitennie. Mennyien lehetnek ebben a pillanatban a világon egyszerre, egy időben, ugyanígy ugyanezzel. Akikkel ugyanez,

vagy nagyon hasonló történik. Szobák mélyén, otthonok melegében. Vagy halotti fehér, ürülékszaggal telített magyar kórházi elfekvő termekben, olyan egyedül, amilyen egyedül kinek-kinek a világra kellett jönnie. Olyan hangtalan némaságban, melyből a közelükben, a környezetük számára semmi se hallható, semmi se látható, semmi se fogható föl. Csak a pusztá kórházi magukra hagyatottságot – ha egyáltalán felfogták még. Jó esetben egy-két ember sejtethetett, tudhatott róla. Akikre rá volt bízva az ápolásuk, és erre kényszerültek. De sokat ők se gondolkodhattak rajta, mert különben abbahagyták volna. Ahogy azok se nagyon sokat gondolkodtak róla, akikhez tartoztak – volna, amúgy. Mert különben ők se lettek volna képesek, hogy otthagyják őket. Mert otthon többnyire nem tudtak volna megbirkózni vele, és csak úgy bírták ki, hogy az elfekvőben hagyták azt, akit egykor, vagy akár még akkor is szerettek.

Miközben mintha ez az elkerülhetetlen az egészségeseknek nem is léteznék. Csak nagyon kevesen, szinte megszámlálhatóan, azok látják (de állandóan), akik ezzel foglalkoznak

Valamit én is megtanultam tőlük. Nem csak a széketkiszedést. A módszereket, az eszközöket, a gyógyászati segédanyagokat. Másnak mindez csak a fényévek távlatából érkező ultrahang.

A test fordítása egyik irányba. Az ő édes testét. Megtartani. Olykor egyik gyerek segít. Ha nem én, akkor ápolónő. Durva tisztítás, finom tisztítás, nedves kendő. Szeméremajkaknál vigyázva. Régi pelenka egyik szárnyát alágyúrní. Fordítás másik irányba. Halk nyögés. Nyugtató szavak. Tisztítás ismétlése. Végbél körül. Kenés. Régi pelenka ki, összehajtás, zacskóba. Különben pillanatok alatt ürülékszag. Az új, szár nélküli, feszes rövid pelenka-alsónadrág – szlip – egyik szárnyát alágyúrní. Hátraeresztés. Az új pelenka másik szárnyának kihúzása. A két szárny összeszorítása a széles, szívóbetétes középszárnnyal. Nedvszívó lepel el. Igazítás derék alatt. Ameddig felfekvések voltak: fertőtlenítő permet, kenés, tenyéryní steril szilikon poliamidháló, géz sebfedő, leragasztás.

Soha nem szerettem ennyire. Soha nem tudtam, hogy annyira. Soha nem ennyire másképp, mégis ugyanőt. Most már biztosan tudom, hogy örökre. Megismertem és megértettem. Magamat, általa. Éva, aki még csak egy szóval se mondta, és mégis megóvta a lelkem. Azzal, amit ki kellett bírnom. Pedig a magam megértéséhez lett volna korábban elég idő, 1966 óta ötvenhat év házasságban. És már előtte két év, amikor megszerettük egymást.

Nyilvánvaló volt egy évtizede, milyen lesz ez az utolsó. Részleteiben nem fogtam föl pontosan és előre, csak azt, hogy képes leszek arra, ami életünk végére már biztosan énrám fog várni és nem őrá. Kettőnk számára ez adatott. Miközben annyira féltem attól, hogy mindez egy évtizedig fog tartani. Az ápolás, és ami ezzel jár. Hogy meddig kell majd ezt kibírnom? Hogy ki kell bírnom a legrosszabbat. Hogy arra vágytam, haljon meg hamar. Ilyen emberként kell mostantól kibírnom nemcsak azt, ami ővele történt, hanem az én sorsomat is. Hogy meg se kottyanjon, Uram!

Abból tudtam ezt, hogy neki is magától értetődött: az utolsó pillanatig mellette leszek. Ennek megfelelően élte meg velem az utolsó éveit is. Megbízott bennem. Maradéktalanul elfogadott. Egyszer mondta is, amikor még nagyon fiatalok voltunk. Talán ötvenévesen. Hogy egymás megtalálásának így kellett lennie eleve, ez tőlünk független, eldöntött dolog. Attól fogva már én is tudtam.

Reggel fél nyolc és nyolc között ütemes, hosszú, jajgató hangot ismételt. Eddig még soha. Odasimultam az arcához, a másik kezemmel az arca másik oldalát fogtam át, és suttogtam hozzá. Egészen lassan elcsendesedett.

7 óra előtt megmértem a lázát, 37.8. Az utóbbi napokban mindig ekörül mozgott. Pulzusa heves volt, 110. Véroxigénje csak 70 körül (nekem 97–98 között van).

Előző nap, szombaton estefelé olykor nyöszörögve sírt. Ilyen se volt korábban soha.

Csütörtökön itt volt a Hospice-ház orvosa. Csak egy kevés folyadék a tüdőben. Éva olykor köhögött, de nem volt ereje felköhögni.

Két évvel korábban mondta először, hogy inkább meg akar halni. Két különböző genetikai órát mért valaki kettőnkre. Hetvenhat éves volt, amikor először mondta. Én akkor nyolcvannégy. Bár lennék még egyszer annyira fiatal. Pedig akkor még tudott járni. Még vásárolni is. Aztán már csak naponta sétált a város-majori parkban. Hol én kísértem, de inkább Katalin, az ápolónője. Nem volt semmi halálos betegsége. Se rák, se szív, se tüdő, se bél. Gyorsabban öregedett, mint én. És a kezdődő, enyhe Alzheimer. Egyre nehezebben tudott mozogni. Pontosán tudta, mi kell neki. Már tíz évvel ezelőtt kérte, hogy szereljek föl a falra a bejáratnál meg a pincelejárónál egy-egy vastag matrózkötelet. Kapaszkodnia kellett, hogy bejusson a lakásba. Aztán már ezzel se ment.

*

Két és fél évvel ezelőtt ment el utoljára egyedül hazulról. Maga akarta élezésre elvinni a késeket. A Flaschner Műköszörűs Műhelybe a belvárosban, a Váci utcában. A hatodik nemzedéké. Tudnak recés kést is élezni. Elengedtem, noha tudtam: a határán van, hogy kibírja ezt a hosszú utat. Eldönti, hogy hol tart. Halálosan fáradtan érkezett haza, ráadásul hiába ment, mert mire odaért, bezárt a bolt. Olyan lassan tudott már csak járni. Segítséget kellett kérnie, hogy a villamosra fel- és leszállhasson. Aztán már én mentem oda a késekkel. Abba a boltba, amelyt ő fedezett fel. Amely mintha a 19. század végén lett volna. És a férfi, aki átvette a munkát, figyelmesen megnézett. Semmit se tudhatott.

Eleinte az osztás nem ment, aztán a szorzás, aztán minden más művelet. Kérte, hogy mutassam, gyürkőzött. Ahogy a telefonnal meg a napi tornáit lejátszó magnetofonnal. Nagy, a fehér papíron jól látható jeleket ragasztottunk a készülékekre. Akart. Aztán ez is magától elmaradt. Nem szólt, úgy élte meg, mint valami természeteset.

Amikor láttam, hogy a heti gyógyszereinek elosztása a fiókos tároló dobozába nehezen megy, átvettem tőle. Egy hét után visszavette. Elkezdte megint csínálni. Aztán végleg átadta nekem. Ahogy egy kisgyerek nyújtja a felnőttnek a kezét, amikor kimennek az utcára. Azzal a bizalommal. Utólag tudom, hogy ezzel is megajándékozott.

De ha véletlenül nyitva hagytam a hűtőszekrényt, izzó haragra gerjedt. Ilyet korábban soha. Igaz, az a hűtőszekrényajtó már nem zárt annyira magától, cuppanva, ahogy kellene; mindig figyelni kellett, hogy tényleg bezáródott-e. Ebben nem voltam a helyzet magaslatán. De az a düh. Olyan bánat, olyan fájás fogott el. Tudtam, hogy az Alzheimer együtt járhat ilyen indulatossággal. Velünk ezt a hűtőszekrény ajtaja tette. Egy idő után, az egyik dührohama végén átfogtam,

átöleltem, és annyit mondtam: – Éva, de hiszen szeretjük egymást. Hogy lehet ezért ennyire haragudni? – Megértette, csillapult.

Másfél éve még hangosan nevetni is tudott. Kacagni. Még abban az állapotában is. Ahogy figyelt. Ahogy elmosolyodott. Ahogy hangosan kacagni kezdett, felemelte hozzá a fejét. Le is van fényképezve, mindhárom fázis. Mindig mély lélegzetet veszek, ha utólag megnézem. Annyira elveszett az időben. Nem szabad belevesznem. Fel-feléledt egykori kedélye. Érdeklődött, mint mindig. Ott ült a nagy konyhaasztalnál, ahol régen a gyerekek is. Ahol látogatóban ült anyám, aki németül énekelt. Meg Éva zömök, kedélyes, egykori huszártiszt apja, bajszosan, aki úgy tudott dörmögni, hogy maga a teste is hozzárezgett. Az unokái elalélta tőle. Akár a kutyák, ha a hasukat kezdik vakarni. Értett a lovakhoz.

Meg a többi családtag és a barátok. A gondtalan jelen felszíne, mélyén a jövő. A tűnő családiság. A semmibe veszett elődök láncolatának időbeli végén a pillanatot, mint valami örökkévaló: tűnő állandóság és a mesék. A sok étel, amit főzött. Alkotások, fél kézzel. Egy havilap szerkesztése. A meghitt szerkesztőségi légkör, melyet teremtett. A lakásunk berendezése – az ő kezének nyoma. És a polcon a szakácskönyvek. Az övéi is. Egyiknek címlapján ugyanez a konyhabútor, ugyanezek a gyerekek, ugyanaz a fény. Nem lenne szabad ugyanebben a lakásban élnem.

Nem hazudoztunk egymásnak. Négy évvel ezelőtt szívbeli barátnénk, Magda szólt, hogy közjegyző előtt írásban megtagadhatunk minden mesterséges hosszabbítást. Erre legalább már van törvényes lehetőség. Péterrel, a férjével éppen előttünk megcsináltatták.

*

„Miután az ügyfél ügyleti képességéről a hozzá intézett kérdésekre adott válaszai alapján meggyőződtem, és az ügyfél kijelentette, hogy nem áll jogellenes fenyegetés vagy kényszer hatása alatt, felkért, hogy foglaljam közjegyzői okiratba a következő nyilatkozatot.

1. Alulírott Ungváry Rudolf [az elbeszélésben Monspart Éva] ügyeim viteléhez szükséges belátási képességem teljes birtokában az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 22. §-ának (1) bekezdése alapján a jelen közjegyzői okirat aláírásával akként nyilatkozom, hogy későbbi esetleges cselekvőképtelenségem esetére a fájdalmaim megszüntetésére irányuló ellátások, beavatkozások kivételével nem járulok hozzá, azaz visszautasítom a következő ellátásokat:

- az életfenntartó vagy életmentő beavatkozásokat, amennyiben olyan súlyos betegségben szenvedek, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – haláломhoz vezet és gyógyíthatatlan,
- ha gyógyíthatatlan betegségben szenvedek és betegségem következtében önmagamot fizikailag ellátni képtelen vagyok, illetve fájdalmaim megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők.

2. Alulírott akként rendelkezem, hogy későbbi esetleges cselekvőképtelenségem esetére helyettes döntéshozó személyt nem kívánok megnevezni, így nem járulok ahhoz hozzá, hogy más személy helyettem nyilatkozzon az ellátás visszautasításáról.

3. Alulírott kijelentem, hogy az ellátás visszautasítására irányuló akaratomat annak tudatában nyilvánítom ki, hogy az elmaradásuk esetén egészségi állapotomban súlyos vagy maradandó károsodást okozhat, életemet jelentősen megrövidítheti vagy halálomhoz vezethet.”

*

Rajta volt előbb a sor.

Már évekkel korábban is felajánlották a Hospice-házat, akkor szinte örömmel ment volna. A sok haldokló közé – nem is értettem. Azt hiszem, a változatosságért. Új emberek között lenni. Tudott mindennek örülni. Halasztottuk. Másfél évvel ezelőtt, amikor már nagyon elgyöngült, megint felajánlották. Egy hónapra, gondoltuk. Én akkor már szerettem volna, hogy menjen. Mert egy hónapra tehermentesülök. Nem volt már szobatiszta. Noha csak reggel és este kellett vele foglalkoznom, mert különben valahogy ellátta magát. És a sétáltatás. De már se telefonálni, se a számítógép, és lassan már a televíziós műsorok sem. A *Hegyi doktor* sorozat, a szeretnivaló alpesi táj miatt. De a társaság, a barátok és barátnők maradtak. Mosolygott, nevetett. De már se főzés, se háztartás. Nem számított. Annak idején, egykor – rőzsafelhők úsztak át az égen – a gyerekek pelenkázásától kezdve mindent együtt csináltunk. Rám nem kellett főzni, amikor már nem tudott.

Mikor megint említették, hogy lenne egy hónapra üres hely, ekkor – utólag is összeszorul bennem minden – ő lett bizonytalan. – Nem tudom, jó lesz-e ez? – mondta. Én hessegettem el a bizonytalanságát, hallgatott rám. Mostantól együtt kell élnem azzal, hogy én küldtem a halálba.

A Hospice-házban két napig boldognak látszott. A harmadik nap elcsúszott a frissen felmosott fürdőszobában. Idegen hely, minden más, szokatlan. Nem lett volna szabad! Soha nem tehetem jóvá.

Combnyaktörés. Operáció. Egy hét múlva került vissza a Hospice-házba.

Attól kezdve még a karját se tudta megmozdítani, nemhogy a lábát. Fel se tudott többé ülni, ülve se tartotta meg a teste. Több gyógytornász is megpróbálta. Tíz nap után mind feladta.

Okolicsányi Máriának, a mamájának ötvenéves korától volt egy ritka betegsége: Creutzfeldt-Jakob-szindróma. Amikor először Éva szüleinél jártam, még tette a dolgát, csak a karját nem tudta emelni, hogy megfésülködjék. Aztán ágyának esett, egyre mozdulatlanabb lett, majd a végtagjai fokozatosan teljesen kifordultak. Végig otthon volt. Ötvenkilenc évesen sikerült meghalnia.

Évának nem ez volt. De valami volt. Hogy mi, nem lehetett megállapítani. Ha szállítottuk volna ide vagy oda, talán diagnosztizáltak volna valamit, de ehhez nem voltunk elég rangosak. A Hospice-ház orvosainak volt gyakorlata, de ez előtt tanácstalanok lehettek. Ami a zárójelentésekben áll, semmit se magyarázott.

Eleve egyértelmű volt: otthon halunk meg. Egy hónap múlva hazahoztam. Akkor még tudott úgy-ahogy beszélni. Örült mindenkinek, aki jött. Vettem egy kórházi ágyat, mindene mozgatható volt, emelés-süllyesztés, feltámasztás-leeresztés. A szobája közepén állt. Minden oldalról hozzáférhettünk, amikor a hárrom, immár rég felnőtt gyerekünk, olykor egyik-másik unoka is segítettek. Rettenetes felfekvései voltak a derekán és a sarkán. Vörös hús. Egy kórházban ebbe

halt volna bele, sokkal hamarabb. Attól kezdve éjjel-nappal kezelve lett. Katalin, az ápolónőnk egy évtizedig műtőben dolgozott Németországban. Sebészszikével vágta ki időnként a sarkán az elhalt húst. Hat hónap után begyógyult. Mindannyian tudtuk, hogy ez csúcshozzáértés. Nem lehet igazán megköszönni, annál több. Ő már egyre kevesebbet tudott szólni. Idővel teljesen elhallgatott.

Teltek a hónapok. Nem tudtuk, mikor következik be. Lehet néhány hónap, de több év is. A kérdés szakemberei se tudták: a körzeti orvosunk, a Hospice-ház vezetője és szakorvosai, az ápolónők, akik segítettek. Sokat láttak ilyet, de megmondták: *azt* ennyire pontosan előre nem lehet megmondani. Féltem. Attól, hogy évekig fog tartani. Attól, hogy hogy bírom ki. Élek, dolgozom, barátkozom, szeretek. Pontosán keltem és feküdtem. Ha egy hétre elutaztam síelni télen, vagy konferenciára, mindent nagyon gondosan meg kellett tervezni a gyerekekkel, ápolóval, hiszen ilyenkor nem volt senki, aki helyettem az egész felügyeletet biztosítja, az állandó jelenlétet.

Néha odaborultam mozgásképtelen lényéhez azon a különleges, emelhető-süllyeszthető ágyon, melléje szorítottam magam. Már nem tudott beszélni, csak egy-két szót, utoljára már annyit se. Ahhoz a továbbra is lélegző, kedves, érző testéhez. Mely biztosította a hozzáférést a lényéhez. Arcom az arcán, és szerelmet vallottam. Soha ennyire nem éreztem az érzelmemet iránta. Így kellett végleg megtudnom, ami megmásíthatatlan. Ott feküdtem a takarója alatt. Hozzáértem a megváltoztathatatlanul csonttá soványodott testéhez. Amellyel együttműködve annyiszor. Akivel együtt kielégültünk. Aki akkor még annyira sima, bársonyos, feszes, ráncatlan, érzékeny vonzó, formás és értelmes volt. Éreztem a melegét, a személyiségét (megint), a szagát, és az arcához simultam az arcommal. Ahhoz a másik fejhez, az immár örök, a végérvényesen ősz hajához, az annyira ismert bőréhez, az édes lélegzéséhez. És elmondtam neki (megint), hogy őt. Hogy mindig. Éreztem és érzem őt. Úgy, mint ő, nem létezett ember rajta kívül. Pedig sok mindenki más is volt, akit szerettem, de úgy lett rám szabva, hogy ő legyen az, aki. Ez kölcsönös volt. Két éve voltunk már együtt, amikor egy évre 1965-ben elutazott Hamburgba, egy német családhoz pesztonkának. Akkor már és még ezt megengedték. Kiutazhatott a börtönné tett országból. Egy szót se tudott még németül. Miattam tette, mert ha velem fog élni, tudni akarta az anyanyelvemet. Közvetlenül az elutazása előtt kimondta: – Ha netán közben meggondolod magad, írd meg. Mert akkor nem jövök vissza. – Mindig a lényeggel törődött.

Az ablakon most is besüt a nap. Szemközt a fák. Úgy áll a szoba közepén az azóta eladott ágy, hogy rájuk lásson. Egy késői levél a vékony ágakon maga az ég. Finoman mozgó, integetve búcsúzó kéz a szélben. Miközben áll az idő, a csend zúg, és a saját kimondatlan iszonyom közeledik, száll már valahol dermedten a jövőből.

*

Mikor visszaérkezett, az állomáson először kezdtünk egymással németül beszélgetni. Akkor ismerte meg és föl a svájcias lejtésű németemet, melyben már alig észrevehetően, de megjelent egy rejtett magyar akcentus is. – *Wie komisch sprichst Du deutsch* (milyen furcsán beszélsz németül) – jegyezte meg a maga gyönyörű hamburgi német kiejtésével, melyet nyelvérzékével egy év alatt akcen-

tus nélkül elsajátított. Később megtanult még angolul és olaszul is. A hamburgi a legtisztábban beszélt német irodalmi nyelv. Ennek tudása minden, az alemann dialektusban felnőtt svájcit csodálattal, egyben kisebbségi érzésekkel tölt el. A legritkább, hogy úgy tanulják meg az írott németet, hogy ne lenne azonnal észrevehető ez az alpin zeneiség. Meg a vidékies helvétizmusok.

És ahogy lassú haldoklásában ott feküdtem hozzá bújva egész testemmel, éreztem, hogy a szavaimtól a lélegzete megváltozik. Egészen egyenletes lett, az arca kisimult. Mindent pontosan megértett. Pontosán annyira, amennyire kellett. És ezzel visszajelezve megerősített engem. Hogy elértem vágyamat, és a végtelen megnyugvás, a feloldódás tölthette el a lényét. Ott, akkor, kettőnkre alászállt valami belső, néma öröm. Percekig talán, megint, a réges-régi boldogság együtt.

És a rettenet. Hogy én vagyok a hibás. Nem használ ez ellen semmi észszerű ellenérv, sorolhatnám. Akkor nem lett volna szabad rábeszélnem. És akkor nem esett volna el egy be nem lakott, idegen, intézményi fürdőszoba frissen felmosott, csúszós kőlapjain. Nem előtte állok, hanem önmagam előtt. Én vagyok a vádlott és én vagyok a bíró. Életem legnagyobb, legborzalmasabb állapota, melytől sohasem szabadulok, és mégis meg kell tudnom oldani, mert különben nem élhetnék tovább. Önmagam gondolataival mérgezném meg önmagamat. Steril körülményeket kell teremtenem a lelkemben, hogy saját gondolataimmal ne fertőződjem meg végzetesen.

*

Az utolsó hetekben már nem tudott megszólalni. Arcán mélyről jövő, fájdalmas keserűség. Lefényképeztem. Akármennyi idő telt is el azóta, alig vagyok képes ezt az arcát megnézni. Az értelmetlen válasz bennem, hogy ezt nem érdemelte. Az értelmetlen kérdés, hogy ezt miért szabta rá egy örök, felfoghatatlan „kéz”. Az értelmetlen feltevés, hogy talán még szeretettel eltelve mosolygott is közben, mialatt ezt tette vele. Az a keserűség, amely utolsó fényképein ott maradt dermedten rögzítve az arcán, miközben elkezdte végzetes útját teremtője „felé” – az az arc, melyről korábban az ellenkezője, a megközelíthető természetesség áradt. Nem lett volna szabad azt a képet fölvenni.

Hányan élhették, élük és fogják megélni ugyanazt anélkül, hogy elmondhatnák.

Szorongtam, hogy talán haragszik, mikor utolsó hónapjaiban néha nem reagált a kérdéseimre. Magunkban voltunk, odahajoltam hozzá, és megkérdeztem tőle, haragszik-e rám. Megértette, mert érzékelt. Jelezte. Az arcával. Ahogy átsuhant rajta a megdöbbenés. Leolvastam. Hogy erről szó sincs. Hogy föl se merült.

Akkor is felmentett.

Az is megtörtént, hogy suttoztam neki. Azt, hogy tudom, hogy szeretnél meghalni. És volt még, hogy visszasúgta, sóhajtotta szinte alig hallhatóan, hogy igen. Én meg, hogy nem tudok segíteni.

Egyre kevesebbet beszélve a legnagyobb öröme az volt, ha eljöttek a barátaink, ott ültünk téázva az ágya mellett, és fecsegtünk. Arca derültté vált, érthetett mindent, de már nem szólt semmihez hozzá. Ő, aki mellett nem kellett attól tartani, hogy mást mond, mint amit gondol. Amiért majdnem mindenki rögtön

elfogadta. Ez a magától értetődő közvetlenség formálta meg az arcát már lánykorától, és bizalmat keltett. És a szeme. Nyilván nem mindenkre volt ilyen hatással. Egy olyan országban, ahol az a szokás, hogy azzal, amit mondanak, elerjtsék azt, amit gondolnak. Ezért is tudott volna a legtermészetesebben Hamburgban maradni. Mint aki oda született, és csak a történelmi önkények sorozata, hogy magyarként nőtt fel. Az alatt az egy év alatt is, mialatt ott élt, már szinte teljesen gyökeret eresztett. Ottani barátságaink az utolsó pillanatokig megmaradtak. Neki is volt egy rejtett másik hazája. Én az enyémet, Svájcot készen kaptam. Ő az övét, Németországot meg- és visszaszerezte. Összeillettünk.

*

Friss hullaként teste még teljesen laza volt. Addig görcsbe merevült, embrió-szerűen a melléig felhúzott lábát könnyen kiegyenesíthettem, a kezét a mellére tehettem. Lezártam a szemhéjait, de a száját nem sikerült becsuknom. Próbáltam kendővel fölkötni, de akármilyen erősen húztam is meg, nem maradt zárva. Hagytam.

Felhívtam a legidősebb fiunkat. Mást nem tudtam nyomban telefonon elérni. Aztán Krisztián meg én is írtunk SMS-t mindenkinek, akikkel először és rögtön tudatni kellett. A gyerekeket és a nyolc unokát. A testvéreimet, unokatestvéreinket. A legközelebbi barátokat.

Telefon, ügyelet. „Meghalt a feleségem.” „Hogyan történt.” Mondtam. Egy órán belül jöttek.

Fiatal orvosnő, vele tagbaszakadt férfi. Utóbbi a Szilágyi Erzsébet fasori temetkezési irodától. A doktornő agnoszkált. Célrátörőn. Átnézte a legutolsó leletet, a Hospice-jelentést, meghallgatott a történetekről. A konyhaasztalon közel 15 percig készült az adminisztráció.

Végül ott voltak a papírok, melyekkel a halottszállítókát kell fogadnom, illetve azok, amelyekkel másnap a temetkezési vállalatához kell elmennem.

Két órán belül el akarták szállíttatni. „De miért ilyen hamar?” „Egészségügyi okokból kell ilyen gyorsan.” Közöltem, hogy erről szó sem lehet. Mielőtt nem láthatja mindenki, soha.

Egyáltalán, hogyan képzelik? Nyilván: ahogy a föld lapos, úgy a halál sincs. A születés, az persze egészen más. Semmi közük egymáshoz.

Nem tágitottam.

Nyomban rájöttem, hogy nem kellett volna rögtön a távozása után lépnem. Elég lett volna az ügyeletet este – de akár másnap is – hívni, és akkor zavartalanul lehattunk volna a lassan kihűlő testével. Melyre egyik barátnőnk, aki a legkorábban tudott érkezni, egy szál virágot hozott. De nem volt ilyen tapasztalatom, mert 1989-ben anyám esetében, aki a szó szoros értelmében a karjaim között halt meg (mert éppen fektében emelve tartottam), még egyáltalán nem volt ekkora a tökély. Megnőtt a sebesség. Senki, pont erre senki nem hívta föl a figyelmet. Mert erről soha, sehol, semmit nem szoktak beszélni. Miért is. Az andalító kórházi halállal sok minden le van tudva. Csak nehogy ez az élmény...

Végül a tagbaszakadt férfi telefonált ide-oda. Kegyesek voltak: fél öt előtt nem jönnek. Van még közel hat óránk.

Távozásuk után végre megint sírhattam. Hozzá borulva, majd eltávolodva néztem, majd újra és vissza, ahogy a vágyam vezérelt. Azt hittem, nem lesz ilyen nehéz. Hiszen megváltás volt neki. Volt egy óráim. Később majd évek lesznek.

Minden szobában gyertyát gyújtottam.

Megérkeztek a gyerekeink, az unokák. Egyikük részletesen kikérdezett. Pontosan, tárgyyszerűen.

Beszélgettünk Éva körül.

Fél ötre megint egyedül maradtam vele. Közeledett a végső pillanat. Néztem az arcát. Próbáltam bevéssni. Amennyire csak tudtam. Nagyon. Erősen. Hiábavalóan. Mióta készültem rá. Évek óta, és már akkor is állandóan erősen próbáltam megőrizni az arcát, a lényét, mert egyre jobban sejtettem, hogy meg fog előzni az eltűnésben. Hogy mégis jobban, még jobban, még annál is erősebben megmaradjon bennem legalább az, hogy milyen volt a lénye. Mert tudom már. Hiába volt minden erőfeszitésem. Nyilván, jobb is így. Az a nyomorult lelkem, minek is terhelném agyon. Elég, hogy a tudatom bírja, mert ki kell bírnia. Nyilván, nagyon kell lelkileg vigyázni, mert nem végtelen az élettani teherbírás, hiába az öntelt akarás.

Most, percekben belül el fog tűnni a külvilágból. Reggel óta az az idő is megsemmisült, melyben ketten voltunk. Az egykori idő az, amiben többé nem lesz, nem lehet részem. Az emléke látszat. Az idő halt meg igazán, mivel olyan, mint ami soha se lett volna.

Itt találtam magam egy teljesen másik időben, és meg kell teremtenem, hogy közöm legyen ehhez is. A résnyi jelenben. Mindenféle szögben kivésni a dolgokból az értelmezhető körvonalait. Miközben azt hihetném, hogy van valaki, aki valahol él – holott csak bennem van, mint a fogalom. Tilos ezen túlmennem. Ott kell hagyni, a fogalmában. Amíg el nem kezdődik a meghalásom.

Megjöttek. Két férfi. Bevezetem őket. Egy-két szó. Gyorsak. Hosszú, hatalmas fekete zsákot vesznek elő. Szétnyitják a cipzárját. Nyílása hosszú, éles sercegés. Takaró levéve. Fehéren világító, szinte ragyogó, meztelen, csontsovány, auschwitz test, az apróvá vált, ritkás ősz hajú, kicsivé vált fej. Ahogy emelik, a csont és bőr vékonyságú végtagok a levegőben, egy tizedmásodpercig mintha kalimpálni akarnának. Nekem. Hozzám. Kérve-kérve. Mintha intenének még egyet. Hogy ne, hogy semmiképpen se. Hogy ez lehetetlen, hogy ez megengedhetetlen, hogy ez jóvátehetetlen lesz. Hogy ez soha többé. A legrettenetesebb bűn, odalökni őt.

És én nem akadályoztam meg. A szemem előtt lett begördítve a fekete, nyitott zsákba. A körbezárás, a második éles cipzársercegés. Az elfogadhatatlanság apokaliptikus jele.

A szemem láttára, egy pillanat alatt eltűnt a feketeségbe. Láttam, mert látnom kellett ezt is. A pokol kapuját. Élő emberként megpillantottam, amit nem kellett volna. El fogják égetni. Nem lett volna szabad megtennem vele. Mit tettem? Hát-ha mégis megéri? Egy láthatatlan kéz tenyerébe tettem az arcom.

Elvitték.

Ólomszív

Kezdjük előlről a történetet?

Akkor sem lesz másképp.

H. C. Andersen

(Kertész Judit ford.)

Itt tartottak a detektívek, amikor Tamás detektív anyja felriadt rövid álmából. A fogdaként használt fürdőszobában nem volt elég hely, hogy kinyújtózzanak. Kuporogva, maguk alá húzott lábbal aludtak, ha épp hagyták őket. Kiszámíthatatlan időközökben és időtartamokra, a nap bármely szakában.

Sötét volt. Klára kitapogatta Tamást, végigsimogatta, ahol érte. A test feszüléséből érezte, hogy ébren van, a tartásából, hogy az egyetlen magával hozott játékkal beszélget.

Egy ólomkatona.

Már régen, odahaza sem csak a regiment tagja volt, hanem detektív. Ő nem a husárok közé tartozott, és puska sem jutott neki, csak pisztoly. Pont emiatt lett belőle detektív. Tamás Ólom Pálnak nevezte el, és eleinte a kedvenc detektívregényeit játszotta el vele, aztán a maga által kitalált történeteket. Névjegyük is volt, Tamás készítette a játéknymodájával.

Hidassy Tamás, detektív.

Megbízhatóság, eltökéltség, diszkréció.

Ólom Pál, detektív.

Fáradhatatlanság, türelem, tapintat.

Papírüzletben vettek hozzá csontszínű kartonpapírt.

Ezt meg, ezt a mostani történetet nem Tamás találta ki, hanem belekeveredett, Ólommal együtt.

December tizenharmadikán, szerda délután, amikor a Bajvívó-utcai lakásban rajtuk ütött a nyilas osztag, Tamásnak még sikerült a tenyerébe zárnia Ólom Pált. Rögtön utána hátratekerték a kezét, és összekötözték spárgával, de nem vették észre, hogy valamit a markába zárt. Amikor ütötték, akkor sem ejtette el. És azóta vele van. Vigyáz rá. Ez az ő titka, amit őriz, minden körülmények között megtart. Ahogy Klára is őrzi a maga titkait, a titkok által a maga embereit.

Csak ő, az anyja tudja, hogy a kilencéves fia detektív, és az ólomkatonát ebben a játékban Ólom detektívnek hívja.

Klára oldalt hajlik, kicsavarva a derekát, hogy magára hajlíthassa a fiút.

Aludj kicsit, amíg lehet. Azt hiszem, Ólom detektívre is ráfer a pihenés.

Klára ajka sem mozog, és hangja is a lehető legkevesebb, csak egy kis meleg lehelet.

Tamás nem válaszol neki. Az arcát sem fordítja felé, de hagyja, hogy magához húzza. Lassan ernyed el Tamás detektív teste.

Úgy beszélnek, hogy nem mozog a szájuk. Két detektív munka közben.

Minden lehetséges elkövetőt sorra vettek már. És mindegyik megtehetette!

Bonyolítja a helyzetet, hogy ők, a detektívek vannak fogságban, a lehetséges elkövetők pedig szabadlábon. Az a kérdés, hogy ki miatt kerültek fogságba. Ki árulta el őket a nyilasoknak.

Szóval ott voltunk az ötödik kerületben, Klára szüleinél. Relatív biztonságban, de éhesen. Látszott Klárán, hogy fáj a szíve a sok drága élelmiszerért. Míg végül megesett rajta a szívem, és azt mondtam neki: kössünk alkut. Nem engedlek el, de ha magaddal viszel, odamehetsz, mondtam neki. Elkísérlél?, kérdezte. Vigyáznál rám?, nevetett. Jó hasznomat vennéd, mondtam neki. Az én hátizsákomat is telepakolhatnánk. Egyedül gyorsan megjárnám, mondta. Velem sem lenne lassabb, feleltem. És kiszámoltam, mennyi idő alatt járnánk meg. A kaputól fel a lakásajtóig öt perc, benn a lakásban pakolás másik öt, de számítsunk hozzá egy kis keresgélést, egy kis vacillálást, mi fontos és mi nem, legyen tíz, bezárkózás és le a lépcsőn, ki a kapun még öt, az összesen húsz perc. Ugye hát az, hogy innen odáig elmegyünk és vissza, nem számít különösen veszélyesnek, mert Guzmitsné meg a nyilas látogatónk nem tud róla, hogy itt vagyunk, és innen elmegyünk a Bajvívó-utcaig. Természetesen veszélyes, de csak átlagos módon, mint ahogy minden egyes perc veszélyes most Budapesten, akármelyik házban és akármelyik utcán.

És a végén belement. A szülei elé állt, közölte, hogy átmegy Budára, veled együtt. Az apja hümmögött, az anyja jajgatott, és kitalálta, hogy inkább ők mennek. Értük kevésbé kár, bármi történik. Nem lehet, szerelte le Klára, nekik nem annyira jók a papírjaik, sokkal veszélyesebb a városban járniuk. A vége az lett, hogy a szülők is tudomásul vették: átmegyünk. Most mondjam azt, hogy bár ne engedték volna?

Ne mondjad!

Minden baj nélkül értünk át. Találkoztunk nyilas csoportokkal, de nem foglalkoztak velünk. Ettől még magabiztosabbak lettünk. A Görgey Artúr-utcán mentünk, csak német katonákat láttunk, magyart egy szálát sem. A Bajvívó-utcában senkit. A házban nem állták utunkat. A lakásajtó ép volt, bejutottunk. Szerda volt, ezerkilencszáznegyvennégy december tizenharmadika, fél három után négy perccel. Nem vetettétek le a kabátotokat. Csak a sapkától, kalaptól szabadultatok meg. Klára egyenesen a kamrába ment, te a gyerekszobába. Előbb a könyveid, aztán a játékaid közt keresgélteél, mit vihetnél magaddal. Úgy döntöttél, semmit se. Minden ott marad, még a többi ólomkatona is. Klára szólt, hogy elkészült, a te hátizságodat is megpakolta. Kabátba bújtatok. Kimentetek. Egy emelettel lejjebb, a lépcsőn szembe találkoztatok azzal az irhabekecses, kerek arcú asszonnyal. „De rég láttam, kedves... Jól vannak?” „Jól, köszönjük. Apuká-

mék hívtak magukhoz Pestre. Kellett nekik a segítség, a bátorítás. Nagyon félnek a bombázásoktól. És Mariska? Jól van?" „Én jól. Csak az otthoniakért aggodom egyre jobban. Mióta elesett egész Székelyföld, semmi hír felőlük. Nem is tudom, az oroszról féltsem őket inkább vagy a románoktól..." „Majd csak vége lesz egyszer. Talán már nemsokára. Én bizakodom. Azért jöttünk, hogy lisztet és egyebeket vegyünk magunkhoz. Közeledik a front, lehet, hogy egy darabig nem lesz kenyér, apukám azt mondja, csináljak kétszersültet..." „Klárkáim, drága, ha gondolja, segítek meggyúrni a tésztát. Most van gáz és villany, víz is rendesen. Használjuk ki az alkalmat!" „Mit szólsz, Tomi?" „Akkor itthon maradunk?" „Estig. Estig megleszünk. Mariska segít a sütésben." Megfordultunk, és visszamentünk a lakásba. December tizenharmadikán, szerdán, háromnegyed három előtt öt perccel.

Most mondjam azt, hogy Mariska miatt jutottunk ide? Ha nem botlunk belé, nem kerülünk ide. Csak azért nem mondom, mert őt is behozták, és őt is jól megverték. Halálra rémült. A világ legnagyobb méltánytalansága esett meg vele: keresztény magyar létére, törzsökös székely asszony létére bántalmazták a nyilasok. Nem, nem mondom, hogy Mariska árult el minket, mert láttam, mennyire fél. A vamzerek, akiket mellénk tesznek, csak megjátsszák a félelmet. Mint ez a szőke most. Ő nem játszotta meg. De tény, hogy találkoztunk a lépcsőházban, és az is tény, hogy egész addig nem volt baj, onnantól pedig lett.

Ne mondd, hogy a székely asszony miatt! Azért jutottunk ide, mert visszafordultunk a lépcsőházban, és épp azért fordultunk vissza, mert addig minden sikerült, ennek a küldetésnek is az első fele sikerült. Mindenesetre jólesett visszamenni a lakásba. Klára hozzákészült a sütéshez, a kabátból kibújt, a derekára kötenyt, a fejére kendőt kötött, mi meg könyveket válogattunk a gyerekszobában, krimiket. Két Perry Mason-füzetet kiválasztottunk, hogy magunkkal viszzük. Klára letisztította a konyhaasztalt, edényeket szedett elő. Mariskával neki láttak gyúrni. Egy idő után mi is csatlakoztunk hozzájuk. Tamás detektív fogta a dobozt a többi ólomkatonával, és az asztal szélén felállította őket. Klára begyújtotta a sütőt. Tényleg jött gáz, igaz, gyengébb volt a láng, mint rendesen, de rögtön kezdett bemelegedni a konyha. Mariska a falujáról mesélt, a gyerekkoráról. Régi karácsonyokat idézett fel. Egyszer-egyszer dúdolt valamit, ahogy a tésztát gyúrogatta. Lisztes volt az asztallap mindenütt, az ólomkatonáknak friss hó. Téli csata készült. A kék gyalogosok az asztal szélén, a liszteszacskó fedezékében várták a piros lovasság rohamát. Az ezredtrombitás a szájához emelte hangszerét. De mielőtt belefújhatott volna, másfajta zörej csapott le rá. Kint-ről, a külső világból. Csöngetés a bejárati ajtón. Semmi baj, mondta Klára. Csak valamelyik szomszéd. Csöngetés megint. Most már hosszabban. Muszáj kinyitnom, mondta Klára. Négy puskás ember, azonnal benyomultak a lakásba, Klárát félrelékték. Nem volt köztük a múltkori nyilas. Ezek sem egyenruhában voltak, de mind karszalagot viseltek. Az egyiknél pisztoly, a többieknél puska. Mind egyik övében kézigránát. „Éppen sütögetünk", mondta Klára. „Karácsonyi előkészületek, tudják. Kóstolóval még nem tudom megkínálni az urakat, de egy kis snapszot ha elfogadnak..." „Egy pofont, mocskos zsidó kurva, elfogadsz?" Meg-

ütötte Klárát. Arcon ütötte. Akkorát csattant, hogy fájt annak is, aki hallotta. „Kérem...?”, kérdezte. „Kérj nyugodtan, és kapsz még.” És a nyilas rajparancsnoka megütötte, ugyanott. „Szűzanyám, segíts!”, fohászkodott Mariska. Klára igyekezett gyorsan összeszedni magát. „Nem tudom, miért jöttök hozzánk, de biztos vagyok benne, hogy tisztázódik a helyzet, csak azt kérném, hogy amíg az megtörténik, a kisfiam, aki mindenképpen ártatlan, hadd menjen le a szomszéd-asszonyomhoz, első emelet egyes szám. Mariska őskeresztény, sőt székely, és Tomika édesapja huszáralezredes, néhai...” „Kuss!”, vágott bele a rajparancsnok. Azóta a nevét is megtanultuk, Bartányi. „Nézzétek meg, a hajukban nem rejtegetnek-e valamit!” Klára és Mariska feje be volt kötve a sütéshez, a nyilasok le tépték a kendőket, és beletúrtak a frizurájukba. Nem találtak semmit, de megcibálták a hajukat. Bartányi Miklós kedvtelve nézte, ahogy hajladoztak jobbra-balra, előre-hátra, mint jegenyefák a szélben, aztán folytatta: „Bokor Dénes, a Zsidótlanítás vezetője mondotta: a gyermek helye a szülője mellett van, mindenkor osztozik annak sorsában. Bokor főtestvér nagyon szépen megmondta, és nagyon igaza van.” „Kérem szépen, engedjék meg, hogy telefonáljak”, kérte Klára. „Egy emelettel feljebb van telefon, Rédli Ilonka a barátnőm, biztos ismerik, csak két perc...” Kiss György, az egyik nyilas, szőke, kék szemű, értelmes arcú, szemüveges, a puskája tusával lesújtott Klára lábára. Ez még a pofonoknál is jobban fájt. Klára szemét előntötte a könny. „Rédli Szepi húga egy tiszteletre méltó nemzetes asszony, nem veszed a szádra a nevét, érted?” Állánál fogva megemelte Klára fejét. Kényszerítette, hogy a szemébe nézzon. „Érted?!” „Értem...” „Hányba születél?” „Ezerkilencszáztizenkettőben.” „Az annyi, mint harminckettő, ahhoz képest nem rossz.” Benyúlt a kötény és a blúz alá, valamit ott megfogott. „Egy tízest letagadhatnál.” „Mellékes dolgokkal most nem foglalkozunk”, szólt rá Bartányi nyilas. „Kötd meg!” Mariska megpróbálta kihasználni, hogy Klárára figyeltek, és kiszaladt a lépcsőházba. Az egyik pártszolgálatos utána ment, és célba vette a puskájával. „Állj meg! Mert én gyorsabban lövök, mint ahogy te futni bírsz.” Kibiztosította a fegyvert. A kattanás visszhangzott a lépcsőházban. „Na most szépen visszajössz, érted?” Sírva jött vissza, az ajtóban kapott két pofont Mariska. Bartányi Miklós Klárát vallatta: „Hol a pénzed? Az ékszerek?” „A retikülömben. És ezek itt.” Mutatta a nyakláncát, a jegygyűrűjét. Egy nyilas kivette a kezéből a retikült, és kiborította a tartalmát. Turkáltak az iratok, pénzek között. „A többi? Hol a többi?” „Ez van, kérem. Nincs több.” Kiss György megfogta Tamás detektív haját, és elkezdte fölfele húzni, hogy a kínzás által szóra bírja az anyját.

A pajeszomat. Így mondják a nyilasok. Mert tudomásuk szerint a zsidók így mondják.

Tamás detektív egy szót sem szólt. Nem jajgatott. Csak behunyta a szemét. Bartányi Miklós leállította Kisst: „Nem kell. Megoldódik majd a méltóságos asszony nyelve odabenn. Elmond mindent gyönyörű szépen. Mit elmond?! Elénekel!” Nem hoztak magukkal kötelet, de az egyik fiókban találtak spárgát. Azzal kötözték hátra a kezeket. De mielőtt Tamás detektívre került a sor, feltűnés nélkül a tenyerébe vette, öklébe rejtette Ólom detektívet. Aki attól kezdve jó ideig

nem láthatott semmit, ezért most arra lenne kíváncsi, kérdezi Ólom, hogy Tamás detektív látta-e az előbb elmondott események közben vagy azok után Guzmitsné? Akár csak egy másodpercre, messziről, az utca túloldalán, egy kapualj homályában?

Nem, feleli Tamás, egy pillanatra sem.

A hangját se hallottuk?

Nem, feleli Tamás, távolról sem.

És hallottuk-e, hogy egymás között beszélgetve a nyilasok őt említik?

Nem hallottuk, feleli Tamás, egyetlenegyszer sem.

Úgy se, hogy Zsóka?

Nem, feleli Tamás, azt se hallottuk, se semmi hasonlót, ami órá utalhatott volna.

Így tehát semmilyen közvetlen tapasztalatunk nem erősíti meg azt a korábbi gyanút, hogy Guzmitsné hívta fel ránk egy nyilas ismerőse figyelmét.

Semmi!

Kérdés, hogy jelent-e ez valamit. Kérdés, hogy itt bent, a nyilasházban látják-e a foglyok az árulóikat, hallják-e a nyilasoktól, hogy ki miatt kerültek be.

Akiket razzia során fognak el, például egy kórház vagy egy bérház átvizsgálásakor, azok esetében nincs sok értelme vizsgálni, hogy kinek az ecájára kezdtek pont abban a kórházban, bérházban razziázni. De ha konkrétan egy bizonyos lakásra irányul az akció, akkor általában lehet tudni, hogy ki miatt történt. Vagy rögtön kiderül, vagy menet közben. Itt van például Renner, a vasgyáros, akit ugyanaznap hoztak be, mint minket, egy csomó alkalmazottjával együtt. Először ő sem tudta, hogy ki miatt került be, aztán néhány nap elteltével kiderült számára. Volt neki két női alkalmazottja, két nyilas párttag. Amúgy fiatal nők, akik szerelmesek voltak belé, és féltékenyek, mert nem elég, hogy Rennernek felesége, gyereke volt, de más lányokkal is viszonyt tartott fenn. Annnyiban hasonlít az ő esete a miénkhez, hogy őt sem a tizenkettedik kerületből hozták be. Őt az ötödikből, minket a másodikból, és nem razzia, hanem adott személyekre irányuló akció során. A Rennert eláruló munkásnők tizenkettedik kerületi lakosok, ismerik az ittenieket, logikus a láncolat.

Aztán ott van a postás esete, a postásé, aki benn a Krisztina-körúti hivatalban, mielőtt indult kiszállítani a leveleket, fennhangon megkérdezte, hogy „tudja valaki, milyen árfolyamon váltják ma a pengőt rubelre?” Nagy sikert aratott

ezzel a poénnal, de otthon, a feleségének már nem büszkélkedhetett el vele, mert még a műszak folyamán érte mentek a nyilasok, és behozták, azóta is itt időzik a körünkben. Van a tizenkettedik kerületi nyilasok között egy szakmabeli, épp csak a vicces kolléga nem tudta, mert az illető évekig Erdélyben dolgozott, és ősszel menekült vissza Budapestre, nemrég állt munkába a Főpostán. Rajta keresztül juthatott a nyilasházba a vicc híre. A mi esetünkben is kell lennie logikus láncolatnak, csak még nem jutottunk a nyomára.

Így van! Ami Guzmitsnét illeti, az elfogásunkkor és azóta semmi sem történt, semmi sem jutott a tudomásunkra, ami megerősítené vagy cáfolná a rá hárult gyanút.

Ez esetben nem tehetünk mást, mint hogy továbbra is nyilvántartjuk őt mint gyanúsítottat, de foglalkozunk a többi lehetséges elkövetővel is. Ki a következő?

Schnitzer Antal inas.

Mit kell tudni róla?

Nálunk állt alkalmazásban, és nálunk is lakott, míg Klára fel nem mondott neki negyvenhárom vége felé. Ha vendég jött hozzánk, ő szolgált föl fekete ruhában, fehér ingben. Ő intézte a mosogatást is, az egyszerűbb vásárlásokat, ő takarított. Amikor második hónapja volt nálunk, szokásba jött, hogy játszik veled. Monopoly, malom, sakk. Monopolyban az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, malomban kevesebbszer nyert, sakkban szinte soha. Ha nyert, roppantul örvendett, ha veszített, azt rosszul viselte. Egyszer felborította a táblát haragjában.

Akkor helyben vagyunk? Megvan a magyarázat? Emiatt rúgtátok ki az inast, aki emiatt esküdött ellenetek bosszút?

Nem, nézetem szerint nem. Schnitzer megijedt, azt hitte, hogy bepanaszlom anyámnál, és jól le lesz szidva. Természetesen nem panaszkodtam be.

Vagyis nem ennek az incidensnek tulajdonítható, hogy Schnitzer is gyanúsítható az elviteletek kezdeményezésével.

Azt hiszem, hogy nem. Viszont egy hétre, legkésőbb tíz napra rá történt valami, ami után sor került egy elbeszélgetésre, lehet mondani.

A frissen mosott ing esetére célzol, Tamás detektív?

Arra. Történt, hogy egy zsúrból a tervezettnél előbb értünk haza, és ahogy a fürdőszobába beléptünk, hogy kezet mossunk, a fregoli le volt engedve, az inas épp teregetett. Kimosta néhány holmiját. Csöpögtek, csöpörésztek a kád fölött.

Trikók, gatyák között egy ing. Úgynevezett formaing. Zöld ing. A Nyilaskeresztes Párt egyeninge. Ami történetesen be volt tiltva, nem volt szabad hordani. Az akkori kormány rendelkezése szerint.

Ezt nevezem lelepleződésnek: Schnitzer Antal nyilas.

Mi az ott?, kérdezte anyám, hogy képzeled? Az én lakásomban, az én ruháim között, azt a gyalázatos holmit, mégis hogy?

És erre Schnitzer?

Hogy csak a pártrendezvényeken viseli, abba pedig a méltóságos asszony nem szólhat bele, ő melyik pártba iratkozik be, és melyikbe nem. „Az legális párt, kérem tisztelettel. Képviselőink ülnek a Parlamentbe! Az újságunkat árulják a standon! Ne gyakorolhassam a politikai jogaimat, csak mert a méltóságos asszonynak kifogása van?”

És erre Klára?

„Az a párt arra szövetkezett, hogy mindent elvegyen tőlem és az enyéimtől”, válaszolta anyám. „Mindent, szó szerint, még az életünket is.” „Ilyet mi sohasem mondtunk”, válaszolta az inas. „Nem mondtak?” „Nem, kérem. A szegény dolgozó ember fölemelése a cél. A nemzet megmaradása.” „Úgy értsem, ha maga nem bújik zöld ingbe, akkor a nemzet elvesz?” „Ne tessék rajtam gúnyolódni! Pont arról van szó, hogy nem vagyok köteles eltűnni.”

És erre Klára?

Azt mondta, hogy ő se köteles akárkivel egy levegőt szívni a lakásában. „Csomagoljon, Schnitzer, most ebben a pillanatban, és távozzon.” Erre Schnitzer emlékeztetni bátorzkodott, hogy este vendégek jönnek, és föltette a kérdést, hogy mi lesz a háztartással inas nélkül. „Azzal maga ne törődjön, Schnitzer.” „Hova mégis, rimánkodott az inas, a híd alá?” „Nem érdekel, hogy hova megy, csak tűnjön a szemem elől.”

Mondott még valamit?

Schnitzer Antal? Nem, az elcsöndesedett akkor. Leszedte a zöld inget meg a többi ruhadarabját a fregoliról, és irányt vett a cselédszoba felé, csomagolni. Sok holmija nem volt, percek alatt elkészült. Egy bőrröndje volt, és egy cekkere. Az előszobából fordult vissza: „Ezt még megbánja a méltóságos asszony! Magát innen megköötözve fogják elvinni!” Anyám nem válaszolt. Schnitzer a lépcsőházban még nagyobb hangerővel mondta: „Ezt még megbánja a méltóságos asszony! Magát innen megköötözve fogják elvinni!” Anyám becsukta az ajtót.

Innentől emlékszem én is. Odament hozzád, és azt kérdezte, nagyon megijedtél-e. Mondtad, hogy nem. Megölelt. Te is megölelted, és akkor megérezted, hogy reszket.

És aztán úgy volt tényleg. Szó szerint, ahogy az inas beígérte. Megkötözve vittek el onnan minket. Ez táplálja a Schnitzerrel kapcsolatos gyanakvásunkat. Mert nézzük sorban! Belépett a Nyilaskeresztes Pártba, tehát gyűlölte az olyanokat, mint mi. De minket személyesen is gyűlölt. Azután pedig úgy érezte, méltánytalanul bántunk vele. Beígérte a bosszút. Hatalomra jutott a pártja, és ezzel eljött az alkalom, hogy betöltse rajtunk.

Ez cáfolhatatlan tényeken alapuló következtetés. Mégis van két körülmény, ami gyengíti a gyanút, mondja Ólom Pál detektív.

Éspedig?

Éspedig a nagyjából teljes év, ami eltelt a fenyegetéstől a nyilas hatalomátvételig úgy, hogy soha nem láttuk Schnitzert, és nem hallottunk felőle. Mit gondolsz, ha nap mint nap az irántunk való haragja kötötte volna le, egyszer-egyszer nem lesett volna meg az utcán, és nem került volna az utunkba, hogy sérteghessen, leköpjön? De még telefonon se inzultált. Másodszor a majdnem kerek két hónap, ami még eltelt a nyilas hatalomátvételtől az elhurcolásig: ha alig várta, hogy betöltse rajtunk a bosszúját, miért nem vitetett el rögtön október tizenöt után? Harmadszor: nem jött a helyszínre, hogy kiélvezze a látványt, és diadalmaskodjon. Ide se jött el, pedig hányan eljönnek. Volt alkalmazottak, tanítványok, szeretők, szomszédok, valósággal sereglének, hogy lássák szenvedni azokat, akikre haragudtak, és hogy személyesen leverjék rajtuk a sérelmeiket. Kész ingyencirkusz nekik. Schnitzer nem jött.

Lehet, hogy valami akadályozza. Beteg, az ágyat nyomja, megsebesült, járásképtelen, vagy besorozták és kivitték a frontra, netán önkéntesként harcol.

Ez mind lehetséges, de lásd be, semennyivel sem valószínűbb, hogy Schnitzer adott fel minket, mint hogy Guzmitsné vagy Rédlí József!

Még szerencse, hogy egyelőre nem áll módunkban elfogni és vád alá helyezni őt vagy a többit. Nem helyes ártatlanul meghurcolni valakit.

Ők nem ilyen aggályosak. Rád, Tamás detektív, milyen bűnt tudtak rád bizonyítani, mióta a foglyuk vagy?

Hogy zsidó vagyok.

Nem vagy, csak felerészben, az anyád oldaláról, és már az ő szülei is rég felvették a keresztiséget. Mindenki meg van keresztelve, jártok misére, jártál hittan-

ra, jársz gyónni és áldozni. Apai ágon törzsökös magyar vagy, a nemességetek több évszázados. Még az ő rendszabályaik szerint sem kellett volna behozniuk.

Azt mondják, egy dolog a papír, és másik dolog a vér, és nekik a vér számít. Tervbe van véve, hogy átszállítanak a Hűség Házába, az Andrássy-út 60.-ba, és orvosilag bevizsgálják. Ha az orvos úgy ítéli meg, hogy testi jegyeimet tekintve árja vagyok, akkor fontolóra veszik az elengedésemet. Még eddig nem kerítették rá sort. Nem volt kocsi a fuvarhoz, vagy más akadály támadt. De nem bánom: ki tudja, anyámat is vinnék-e velem együtt, és hogy vele mi lenne, ha engem elengednek.

Szerda este, amikor bekerültek, akármit kérdeztek tőle, és akárhogy ütötték, Klára csak ezt mondta. Engedjék el Tamást, háborús hő fia, keresztény. Már azért verték, hogy hagyja abba, ne mondja többet.

Engedjék el Istenben boldogult Hidassy huszáralezredes fiát, üvöltötte Klára.

Emlékszem Hidassyra, mondta az egyik nyilas. Galíciából. Akkor még csak százados volt.

Na és milyen tiszt volt?, kérdezte egy másik, egy fiatalabb. Lenézte az alárendeltjeit? Rosszul bánt velük? Mert most itt az alkalom, hogy törlesszél, testvér. Kamatostól visszaadhatod a kölcsönt a becses nejének. Vagy, ha tetszik, a kölkének.

Nincs okom panaszra, válaszolta az idősebb. Hidassy emberséges tiszt volt, és odafigyelt a katonákra. Mondjuk, az már akkor is megmutatkozott, hogy a zsidóktól nem tartotta a távolságot. Galíciában annyi volt belőlük, mint a nyű, sok köztük ágrólszakadt nyomorult, de nem mind. A jobbmódú zsidók kedveskedtek nekünk, magyar honvédeknek. Bankettet rendeztek a tiszteletünkre, traktáltak, amivel tudtak. Hidassy százados fotografált. Ott volt vele a masinája. Fotografálta a barátkozó honvédeket és galíciánereket.

Ha hazaengednek, átnézem az albumokat, mondta Klára. Hátha rátalálok az úr képére.

Kuss, torkolta le az egyik. Tessék, ez is rögtön próbálkozik. Rá akar venni, hogy fraternizáljunk.

Ilyenek ezek, mondta egy fiatal nő. Akkor beszélj, ha kérdeznek, értem?, pofozta Klárát. És arra válaszolsz, amiről kérdezve vagy! Értem? Az állát kényszerítette feljebb emelni, de nem a kezével, ahogy már többen csinálták, hanem kihegyezett ceruzával.

Hagyd abba, Sári, szoltak rá, nem kell. Átment Tamáshoz, de elhúzták. Komo-lyan tartottak tőle, hogy meglékeli letről a koponyáját, és megakadályozták benne. Őket meg átvitték a fürdőszobába. Sok idő eltelt, és nem vették elő újra hármójukat. A félelemnél lassan erősebb lett bennük a várakozás, hogy újra kihallgassák őket. Figyeljenek rájuk legalább. Egy teljes nap eltelt, valamivel több is, mire megint sorra kerültek. Hosszú asztal elé terelték őket. Klára Tamás kezét fogta. Azt, amelyik szabad volt, amelyik nem az ólomkatonát rejtette. Éjjel is, fektükben is mindig fogta. Most viszont nem hagyták tovább. Széjjelválasztották

őket. Klárát távolabbra állították. Az asztal mögött hárman ültek, és mellettük is maradt valaki. Az ő dolga volt, hogy a helyükre állítsa őket. Mariskát kérdezték ki először. Az egyik válasszal késlekedett. Az, aki mellettük állt, elé lépett, és arcon csapta. Egy másik válasza pedig nem tetszett a kihallgatóknak, azért is kapott. Végül figyelmeztették, hogy máskor ne keveredjen rossz társaságba, hiszen a származása alapján őtől többet várnak, és elengedték. Visszanézett az ajtóból, szeretett volna elköszönni Kláraéktól, kitudskolták az ajtón.

Hagyták, legyen súlyos csend. Klára már tudta, hogy nem szólalhat meg. Lépcsőnyire állt az a fiatalember, aki vigyázott rájuk, ütésre készen.

Hogy hívnak, kérdezte az asztal mögött ülő nyilasok egyike Tamástól.

Hidassy Tamás.

Mikor van a névnapod?

December huszonegyedikén.

Milyen vallású vagy, Tamás?

Római katolikus.

Kinek az ünnepe december huszonegy?

Szent Tamásé.

Na de melyiké, mert több Szent Tamás van.

Erre nem válaszolt azonnal. A kérdező, aki a zöld inge fölött zakót viselt, és a zakóján jelvény csillogott, felállt, és megkerülve az asztalt, Tamáshoz ment. Egy pillanatra le nem vette róla a szemét közben. Klára próbált volna közéjük állni, de vissza lett rántva.

Tamás apostolé, mondta ki Tamás. A kérdező addigra már szorosan elé állt. Nem volt magas termetű, szeme szinte egy magasságba került Tamáséval. Nem mondta senki, hogy másfele nézni tilos, de érezte, hogy nem szabad, pedig egyre nehezebb volt előre tekinteni, tűrni, hogy a kérdező a szemén át a lelkébe mélyedjen.

Édesanyád vallása?

Római katolikus.

Neve?

Özvegy doktor Hidassy Gyuláné.

Keresztneve?

Klára.

A névnapját mikor tartja?

Augusztusban. Tizenkettődikén.

Ha az iskolában feleltették, Tamást rendszerint jó érzés töltötte el, kérdésről kérdésre egyre jobb. Nemcsak mert rendszerint jól felelt, hanem azért is, mert a tanáron az látszott, hogy örül a jó válaszoknak, és minden újabb kérdésében benne volt a bizalom, hogy diákja ezt is meg tudja válaszolni. Az itteni kérdező minden kérdésében bizalmatlanság volt: előbb-utóbb rosszul fog válaszolni, elvéti, lelepleződik. Tamás érezte, hogy elpirult. Vörösbe borult arca nem maradhatott észrevétlen a kihallgatók számára. Láthatják, hogy hibás, és nemsokára lelepleződik. Hibás. Hamis. Bűnös.

Miről nevezetes, mit művel a Szent Tamás apostol?

Belenyúl Jézus sebébe.

Miért nyúl bele? Hogy fájjon neki?

Jézus mondja neki, hogy nyúljon bele. Mert Tamás nem hiszi el, hogy meghalt. Ő a Hitetlen.

Te is hitetlen vagy?

Nem vagyok hitetlen.

Miben hiszel?

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában! Ámen.

A keresztyánodat hogy hívják?

Anna.

Ki az az Anna?

Anyukám testvére. A húga.

Hol tartózkodik most az anyád húga, Anna?

Nem tudom.

Tartsd előre a kezed.

Tamás a baljában tartotta Ólom Pált, a jobbat nyújtotta előre. Soha nem kapott még körmöst, de látta már, ahogy kiosztják. Az elemi iskolában rossz tanulók, engedetlenek rendszeresen kaptak a tanár uraktól körmöst.

Klára sikoltott, félre akarta lökni a köztük álló nyilast. Lefogták.

Nem szeretem, ha hülyének néznek. Egy taknyos kölyök, amelyik betéve tudja az összes szentet, pont a kibaszott keresztyánya tartózkodási helyét ne tudná?

Az ütéseknél jobban fáj a kérdések sora. Minden kérdés után jött újabb kérdés. Mind jobban szorította Ólom Pált. Ólom felforrósodott, és az erőt adott.

A nagyszülei tartózkodási helye. Bemondta a lakcímüket. Ő is tudta, hogy hetekkel korábban máshova hurcolkodtak, az utcanév megvolt a fejében, de a házszám nem. Nyugodtan mondhatta, hogy nem ismeri.

Michael teljes neve és hogy hol szolgál. Mióta bassza az anyját. Hogyan szokta baszni az anyját. Mondja el, mutassa meg. Nevezze meg a többi férfit, akit az anyja fogadni szokott. Hogy nevezik az olyan nőt, aki minden férfinak odaadja magát?

Mondja a szemébe.

Mennyi pénzt kap alkalmanként a férfiaktól? A német hogy fizetett, pengőben vagy márkában?

Telt az idő. Egyesek az asztal mögül felálltak, és kimentek, mások bejöttek, bámészkodtak. Megjegyzéseket tettek. Egy nő azt mondta: szegény gyerek. Azért én az ilyet is sajnálom valahol. Ráadásul szép kis pofikája van. Nyilván az apjától örökölte. Ma még biztos nem is evett. Kisfiam, nem vagy éhes?

Majd esetleg kaphat enni, ha kiérdemli, mondta a kihallgató. Mondja meg, hogy hívják a keresztyánya szeretőjét. Zsidó a keresztyánya szeretője?

Klára régóta a földön feküdt. Bakancs nehezedett a mellkasára. A bakancs csak akkor emelkedett fel, amikor a felvigyázó szükségét érezte, hogy kicsit megbökdösse az arcát.

Az a nő megcirógatta Tamást. Kisfiam, téged nem szeret az anyád. Ha szeretne, akkor nem lennél most itt.

A Kafka-bizottság

Egy nemhivatalos hivatali helyiségbe megyek, ahol Kafka megsegítésével foglalkoznak. Három-négy, többnyire idősebb, szemüveges, gondterheltnek látszó férfi és egy középkorú nő ül bent, akár egy választási bizottság. Habozom, melyikükhöz a legérdemesebb fordulnom. A nő biztató mosollyal pillant rám, de a férfiakban jobban bízom, talán komolyabbak, és a helyzet komoly. Az egyik intellektuális kinézetű, mosolytalan, de jóindulatúnak tetsző férfi irányába teszek egy határozatlan lépést. Rám emeli a tekintetét. Mondok valami bizonytalant, Kafkát említem. A férfi kéri, foglaljak helyet valamelyik hozzá közeli, derékszögben fordított kényelmes fotelben, és várja, hogy fejtsem ki, mit akarok. Elmondom, ami előzőleg történt.

Kafkával beszéltem valószínűleg telefonon ebből a másik európai városból. Kétségbeejtő helyzetben van. Tudja, hogy segítséget készítenek számára, egy csomag formájában, de mást és másként és más úton kéri. Nyilvánvalóan politikai üldözött, de természetesen nem csak az. Közlöm, hogy diktált egy listát a dolgokról, amelyekre szüksége van; magammal hoztam. Kafka azt se bánja, ha a Vöröskereszten át kapja meg ezeket a dolgokat.

Amikor mindezt most itthon utólag le akarom írni, előveszem a füzetem a meglehetősen rendetlen íróasztalomon, és kinyitom. Az első betű leírásakor a füzet alatt megérezem az egy hete rejtélyes módon eltűnt olvasószemüvegemet, amely miatt tűvé tettem az egész lakást, és amelyet azóta egy régebbi pótszemüveggel helyettesíték. Egy koraeste a lányunkhoz átmenő feleségemet kikísérve a kezemben volt; nyilván épp olvastam előtte. A feleségem tegnap este azt tanácsolta, nézzem meg az íróasztalon újra. Talán Kafka is megkapja úgy és azt, ahogy és amire tényleg szüksége van.

Halley-üstökös

*76 évenként visszatérek
közel a napközelponthoz
felviláglok sötét szűk egeteken
elnyelem és kisugárzom a napfényt
csodálhatnátok hát kómám és fényes hosszú csóvám
ha nem ülne hályog a szemeteken
Rendenkívüli fajtából egyetlen vagyok
akit egy életen belül kétszer is láthatnátok*

*miközben én is a Nap körül elliptikusan
ám számotokra egyenes és veletek ellentétes pályán rohanok
De ti csak árnyjátékaim
bámultátok betonbarlangfalaitokon
míg én a szabad végtelenben vonultam
és világítok még számtalan évig
akiknek látásra van a szemük
a keveseknek kik értik*

Az erkélyajtón át

*Anyu elromlott.
Elromlott benne a máj.
Daganatok nőttek rajta
a sötétben, titokban.
Anyu meg fog halni.
Elillan, mint a cigarettafüst,
kilebeg az erkélyajtón át
az ötödik emeletről,
bele a rideg légkörbe.
Sütni fog a nap, vagy esni az eső.
Megáll az óra. Este lesz és reggel.
Itt marad utána a kanapé,
az elmosatlan kávéscsésze,
a négy fal, a kopott tapéta.
Néhány tövig égett csikk a hamutartóban.*

*Anyu elromlott.
Elromlott benne a máj.
Anyu folyó lett, patak,
hömpölyög benne a fájdalom,
és egyre több a testében a rák.
Anyunak most én főzök ebédet:
a zöldbabfőzelékbe sűrű rántás kell,
a levesbe zeller, kevés cércsésze.
Anyuval megáll majd az idő.
Esni fog az eső, és sütni a nap.
Reggel lesz, vagy este.
Itt marad utána a kanapé,
a kávéscsésze, a kopott tapéta,
az egész elmosatlan élete.
Néhány tövig égett csikk a hamutartóban.*

Lezáratlan

*A ház, ahol gyerekkoromban laktunk.
Az utca, ahol fogtam a kezed.
Emlékszel, egyszer visszaszaladtam a zebrán.*

*A konyha, ahol az ebédet főzted.
Kezedben kétértelmű fakanál.
A napirend lécein száradó szemrehányás.*

*A várakozás apára minden héten.
Szorongásod rosszaságom miatt.
Az elvárt érdemjegyek pontos érkezése.*

*Elköltözéseim s a visszaköltözések.
Abból nőttem, amiből öregedtélt.
Vitáink véget értek vagy inkább abbamaradtak.*

*Most már csak ülsz és olyan egyszerűen
örülsz nekem, mint régen én neked.
Gyerek vagyok melletted, anya, mit tehetnék.*

Eleszem

*Matattál az ajtón, nem tudtad kinyitni.
Vártunk, nevettünk, legyintgettünk,
míg apa megérkezett és beengedett minket.*

*Felesleges lenne a fokozatokat
átnézni sorban. Ez ott kezdődött,
hogy eleve helyet csináltál nekem, ahonnan
egyre jobban kiszorítottalak.*

*Már nem vársz engem ebéddel, apa főz,
bolyongsz az ágy, a szék, az erkély és a konyha közt.*

*Időd egyetlen nappá egyszerűsödött,
amit a férjed hangja oszt be az óra helyett.
Ahonnan én eleredtem, oda bomlasz vissza.
Biztattál: tanuljak, erősödjek, hagytál, hogy gyarapodjak,
hagytál, adtál, tápláltál, volt miből.*

*Most látom, ahogy egyre jobban elbirtoklom időmet,
hogy a tiéd fogy, időd idóm, erőd erőm lett.
Amit kezdetben nekem szorítottál,
a hely, amid van, egyre kevesebb. Kinőlek.
Eleszem az életet előled.*

1956

*Tizenkét évesen felszálltál a vonatra,
nyugatra szöktél volna, de Győrnél
lepofozott a vonatról a rendőr
és hazakiűldött.*

*Egypárszor titkon elgondolkoztál az évek alatt,
mi lett volna veled a szabad világban.
Én meg azon, hogy kit szültél volna helyettem,
milyen ikertestvért.*

*Szabadabbat, mint én, a szabadságban
a szabadságot akarót, akinek szabadsága
nem a hiány, hanem a mégtöbbet-akarása,
nyugati másom?*

*Nyugati másunk sorsa persze a nemlét.
Mégis, mint egy emlék, amiről nem beszélünk, itt van.
Azt éljük, amiben nincs, ha meg már kibírhatatlan,
belekapaszkodunk, panaszkodunk,
vádoljuk őt és rá hivatkozunk, ilyen ő:
hűségese míveltvolnaha.*

Élet el

*Színésznő szerettél volna lenni, de
a családi legenda szerint a felvételin
nem voltál hajlandó táncolni (énekelni?),
így Básti Lajos (vagy ki?) elutasított téged.*

*Végigmérem magamat és felmerül a kérdés,
így múlik el, csak ennyitől az élet?*

*Engem se vettek föl valahova,
csak azt se tudom, mi lett volna az a hely,
se tanszak, sem iskola,
valami, ami nélkül az élet el.*

*Habár a kettő ugyanaz,
mert ugyanaz, ami megmarad. És félek,
belőled értem meg magamat.*

Az elkerülhetetlen

*Mióta nem érzek semmit sem irántad.
A harag volt az utolsó vagy a sajnálat talán.
Vagy mind a kettő. Félek,
túl sok lenne – ütközni légszák nélkül –
az elvesztésed.*

Macskaszikla

*A macskasziklán végül egyedül marad
mindenki. Szétnéz. Épp megy le a nap,
s megtörik a fény a lombba öltözött
fák szanaszét tartó ágai között,
míg a háttérben kórusban zöngének
– Hakuna matata – a szorgos döglegyek.
A macskaszikla csak egy szó, amit nem ért
senki. Legkevesbé, aki odaért.*

Feketerigók

*Folyton ezek a feketerigók,
városokban, versekben, most épp itt
a Wymondham Abbey sírkertjében
ez a reménytelenül megtépázott,
öklömnyi, fekete tollcsomó,
elsőre azt hittem, már nem is él,
olyan átabotában áll a szárnya,
de közelebből látszik, hogy szorgosan
csipegeti az elevenzöld fűben,
amit a rigók csipegetni szoktak,
csórikám, alighanem egy macska
karmai közül menekült meg éppen,
és most lenyűgöző ügybuzgalommal
igyekszik visszanyerni az erejét
ezen az ezeréves templomtelken,
amint azt az apátság mellé kitett
tájékoztató tábláról megtudom
hazafelé menet a hetvenhárom éves
költő otthonából, ahol interjú közben
sikerült egy kis időre elfelejtenem
a saját negyvenöt évem szorongását
a vers közös és időtlen terében,
átadva magam a ráérős nézelődés*

*luxusának, úgy drukkolok a rigónak,
hogy erőre kapjon, és úgy, de úgy
örülök, amikor végre fölszáll,
mert ha valamit tud a vers, ha valamit
remélek a verstől, akkor ezt:
a pillanatra fókuszált figyelmet,
az önfeledten örök örömet,
a sírkertből ezt a fölszárnyalást.*

Rúzs a pszichológusomnál

Írtam egy verset a Nihilről,
 egyébként semmi.
 A pszichológusomnál felejtettem
 a rúzsom.
 Vajon megnézte, milyen formára
 zsugorodott attól,
 hogy a számhoz nyomtam?
 A költészetten gondolkodom,
 nem értem, mikor működik,
 de nem hiszem, hogy monológ kihallgatása,
 ahogyan Bókay Antalnál olvastam,
 hanem telefonbeszélgetés vonaton.
 Amikor nem egyedül vagyok, úgy csinálom,
 hogy aki véletlenül hallgatja,
 ne értse a kényelmetlen részleteket,
 de akivel telefonálok, igen.
 Nem fogalmazok másként,
 csak a lényeges dolgokat halkan
 mondom, hogy ne hívjam fel
 magamra a figyelmet,
 mint egy erős rúzzsal,
 amiből a szemem alá is kenek.
 Legutóbb a pszichológusom
 a cream pie pornós jelentéséről kérdezett,
 mert kíváncsi volt, tudatos-e az utalás
 az új versemben. Azt válaszoltam,
 persze, pedig dehogy, és remélem,
 ez másnak is eszébe fog jutni,
 mert illik a költészetemhez.

A vallomás a végén

*Utoljára még elmentem hozzád,
és Karinthyra gondoltam.
Vajon őszinte a Nihil elején?
A vallomás talán inkább arra utal
a vers végén, hogy meggondolta magát.
Ahogy én is. Mostanában mégsem
a költészet helye foglalkoztat,
hanem például a csomagmegőrző
automaták a Keletinél.
Itt várom, hogy lenyugodjon
a vihar, és továbbmenjek.
Akkor is esett, amikor utoljára
indultam hozzád, és megálltam,
mert egy mondatban találtam magam,
amit nem én írtam.
Az egymáshoz szorított
fémszekrények előtt rádöbbenek,
milyen kevés hely maradt
köztünk, mégsem simul össze
az életünk, mint egy kapszula.
Ilyen tehetetlen voltam,
amikor elindultam hozzád,
hogy ezt az egészet abbahagyjam,
és hiába álltam meg az utcán,
valami veszélyes az erek útjain
vitt tovább, és nem hagytuk abba.
Az eső elcsendesedik, és az aluljáróból
kiszabadulva folytatom
a vívódást a befejezéssel,
amiről a költők beszélnek.*

Az ellenség reklámfénye

Részlet a Nem című megjelenés előtt álló regényből

Prágában fogantam, ahol anyám az ösztöndíjából tartotta el apámat. Egy magyar szakos doktorit és egy ígéretesen induló tévériporteri karriert hagyott félbe gyors egymásutánban, hogy káprázatos lánygyermekkel láncolhassa magához kiszemeltjét, a korszakos tehetségű szentimentális költőt. Állítólag az a fajta emberpár voltak, ami előtt szétnyílik a tömeg. A születésem történetében talán nem is mellékkörülmény, hanem anyám tulajdonképpen indítéka lehetett az átlagosak feletti triumfálás. Első, ami az apámról készült fényképeken szembeötlik, az álmosága. Anyám minden fényképén idősebbnek látszik a koránál, és kissé csapzott. Amikor először meglátta apámat egy felolvasóesten, állítólag megszólalt egy hang a füle mellett, pedig apám akkor még nem is volt hercegi szépség. Apám a színpadon ült. Az állítólagos hang azt mondta, nem képletesen, hanem konkrétan: „Ő az.”

Egy ideig abortálni akartak, de már megvolt a nevem. Lili Marleen után neveztek el, olyan pillanatban, amikor jó ideje csak öregasszonyokat hívtak Lilinek, nem sejtve, hogy küszöbön áll a név agglomeratív reneszánsza. Apám sokszor megírta: ezt a majdnem-abortuszt tartja élete nagy bűnének. Szülés után anyám Madonna-tartású nő lett, a legjellemzőbb fényképek a gyümölcsöskertben, egy azóta nyomtalanul kikorhadt őszibarackfa alatt készültek róla. Már a kezdet kezdetén áldozati rituálé kötötte össze őket: anyám a meghódítani vágyott költő szeme előtt szórta Dunába a regénye – egy II. Lajos övcsatjának szemszögéből írt történelmi tabló – gépelt kéziratát. Apám frontvonala megtört. A Duna úgy nyelte el anyám regényét, mint a vértől megáradt Csele-patak a lovagkirályt. Tényleg az egyetlen eredetit szórta le a hídról, de bármilyen paksamétával célt ért volna. Az álomittas herceg híres-nevezetes lelkiismerete voltaképp gyámoltalan szerkezet, a reflexei sosem voltak az igaziak. A húgom már véletlen volt, ráerősítés, és mivel az ultrahang fiúnak mutatta, kapkodva nevezték el. Az igazi neve helyett a Zsófiát kapta. Anyám rezge napfoltos, apám nyirkos-murvás háterszágból hozza az alapvető ismereteit. Anyám autót vezet, apám nagy gyalogló. Anyám reflexből hoz akár vezéráldozatot is egy-egy offenzíva gyors sikeréért, apám lelkiismerete a nehézkességével igazolja magát, de mások elegáns léhasága megszédíti. A húgom igazi nevét később a *Kedves Ismeretlen** gerlearcú hősnője kapta meg. Anyám újra meg újra kamikaze-halált hal a céljaiért, apám rendszerint akkor eszmél, amikor már végérvényesen le van kötelezve.

* Apánk 2009-ben megjelent regénye. A hősnő neve Olbach Emma. Az 1989-es *Az ellenség művészetében* Emi a narrátor neve.

Az első időkben: sós kifli, Népszabadság, parizer. Apa szertartásos kontaktlencsézése, borotválkozása. Dongó szarát még nem zacskózta senki, ottmaradt a betonon, és nem volt száműzve a Nesquik kakaó – a kilencvenes évek derekán még anyám fejében sem szilárdultak meg bizonyos felvilágosult normák. Még cukorral itta a reggeli liter tejeskávóját. *Kötényem is honnan volna, ha a világ rigó volna.* Szegények voltunk. Anyám bűnei a szexuális felvilágosításom terén (laza időrendben): amikor sikárolsz, mit érzel? azt, hogy pisilni kell; az almaszedő táborban pucéran fürödtünk együtt a fiúkkal, konkretice *nyűszítették* a vágtyól; Istvánért *vért pisiltek* a lányok, a *taknyán csúszott* érte mindenki; kár, hogy ilyen nagy udvara van a mellbimbódnak, ezt csak a nagyon buja fiúk szeretik; egy csábításról szóló bestseller kezembe adása, benne többek közt az alábbi fortélylyal: ujjunkkal nyúljunk a hüvelyünkbe, majd vigyük fel a fültövünkre az illatos nedvet, a férfiakra ugyanis evolúciós vonzerőt fejt ki ez a természetes parfüm. Sok nagyra értékelt adottságom közül legtöbbször arra figyelmeztettek, hogy földöntúlian szép vagyok. Beszerezték Raffaello puttóit poszteren, mert egy reggel véletlenül a nagyobbik puttó ábrándos pózában könyököltem az ágyuk szélére.

Kisgyerekkorom legmeghatározóbb érzelme az irigy falánkság. Két óvónőnk volt, a szép-kedves, akibe szerelmesek voltak a lányok, és a csúnya-szigorú. Én azért is az utóbbit szerettem jobban, de amikor a szép-kedves csendespihenők alatt sablonformákat vágott ki vastag kartonból, fölülműlhatalanul jólesett az ollója gyengéd krappogása. Éjjelente véres rémképek a sötétben. Perverz gyilkos véres késsel kucorog Nemtiben a függöny vagy otthon a telefonasztalka mögött, már ölt, most rám vár – a legijesztőbb, hogy ő maga is rémültnek tűnik. Sápadt lidércalakok hosszú, nyálkás végtagokkal. Kék-piros-narancs káprázatok a sötétbe bámulástól és a hozzájuk kapcsolódó vallásos sóvárgás. Életünk első szakaszában anyám, úgy képzem, minden elgondolható módon, apám leginkább folytatásos szerepjátékokon keresztül értett szót velünk. A testvérviszony szorosságaért csak a többes szám szavatolt, gyengédség soha. Nem értünk egymáshoz, csak csípve, ütve, karmolva. Menet közben táltos lovacsák, amúgy Macska úr egér-szolgái, fürdőkádban doktornők voltunk, tyúkokként spriceltünk szét Apa elől, ha sajnálkozó fintorral bár, de kihúzta a hosszú, vörös orrát. A metrón mindig ünnepélyesen bejelentette, ha *beértünk a Duna alá*. Anyánkra szinte nem is emlékszem. Járás közben, mint a tűzre vetett élőfa, áthatóan kattog a térde, ugyanezen a térden pióca alakú heg. A két okkersárga műfog azoknak a helyén, amiket kirúgtak az uszodában, a dührohamai alatt látszik legjobban, mikor a négy alsó fogával bekapja a felső ajkát, mint egy vicces buldog. Szóval helyett azt mondja, szaal. Ó, lö franszba, káromkodik. – Siker koronázta? – kérdi, mikor a kádhoz hívjuk kimosni a fenekünket. Megszállottan olvas; szürkül, sárgul, pereg a fal, ahol a haja éri. Az ágyunknál Apa olvas föl, anyánk népdalokat énekel. *Ne sírased gyöngykoszorúdat, ne sírased gyöngykoszorúdat, s mer' én néked kötök olyat.* Nincs ismertetőjegye, csak az orrzugból az állig lefutó ráncok, de ha azokat odahúzza az ember, a rajz öregasszonyt jelent, ha nem húzza, semmi nem utal anyánkra. Első emlékként jegyzem, hogy átvisznek a nagymamámhoz, aki nem ismer meg. Vagy igazi az emlék, és akkor annak a lenyomata lehet, amikor egyik napról a másikra felfogom a „Hát ez itt meg kicsoda?” mondatot, de csak a jelen-

tését, az illokutív aktust, a gügyögést nem – így mintha azt kaptam volna: „Hát te meg mit keresel itt?” –, vagy szimpla hamis emlék. Még karonülő koromból való, ha igazi. Ami biztos: az illetéktelenség és a bohózati félreértés pánikszerű, nyálkásan föltoluló szégyene az első sérelmem. Óriási hülyeséget csináltam, fogadott egyszer anyám kéztördelve az ajtóban, mikor Apa meghozott minket az óvodából. Szokásához híven egyszerre bagatellizálta és dramatizálta túl a helyzetet. – Jézus, mit. – Eladtam a lakást...! – Elcserélte az V./2.-t az V./1.-re, azaz egy ajtóval arrébb költöztünk. Egyszer megkérdezte, tovább szoktam-e reggel álmodni a jó álmaimat. Becsüljem meg ezt a képességet, intett, mert idővel elvész.

Imhol közel egy peshedtül vénséges asszonyság, mondtam apám nyakából egy szembejövőre a Márton-Adamik-féle Grimm-összkiadás stílusában. Mindenki ámuldozott, óvónők, zene- és nyelvtanárnők, a barátok, akiknek a gyereke sehol sem volt hozzám képest. A gyerekpszichológus, akihez egyszer elvittek megnézetni, szociopata vagyok-e, csak annyit derített ki, hogy génusz vagyok, amit addig is tudtunk. Nemhiába olvasta föl nekem anyám egynapos koromtól az *Iliász*! Előbb tudtam megmondani egy giccsről, hogy giccs, mint mások kiejteni az első szavukat. Apa Velázquez- és Bruegel-tablókon játszott velem „mutass két kutyát a képen”-t. Anyám átragasztotta rám a generatív nyelvtan iránti lelkesedését, kedvtelésből hosszú mondatokat ábrázoltunk ágrajzon; a többiek még szótagolva olvastak, mikor én már kéjesen rántottam le a leplet a rejtett kopuláról. Tízéves koromig inkább bekakiltam, mint hogy megszakítsam a foglalatosságot, amiben éppen el voltam merülve. Kétszer ütött meg a nuni szó, egyszer kilestek a nagyobbak az óvodában, ahogy a bugyimat mostam a kerti vizesbloknál, egyszer a szőke malac nőgyógyásznő kérte ezzel a szóval, hogy mutassam meg – a puncitól való eltérés tette a két esetet feledhetetlenül obszcéná. A hibákról, amik annyi megigézett felnőtt szerint rejtélyessé, eredetivé, káprázatosá tették a rajzaimat, verseimet, kézművesdarabjaimat, dalaimat, tudtam, hogy nem szándékosak. Tökéleteset akartam, és csak másolni voltam képes, aztán dühöngtem a tökéletlenségeken. Képzelőerőm nem volt, szabályt szegni nem voltam elég szabad. Elfogadtam a hódolatot, de méregkapszulaként rejtegettem magamban, hogy valójában nem érdemlem meg. Tudtam, hogy a felnőttek rosszul ítélik meg a teljesítményemet, erénynek hiszik a hibát, és ami jót nekem tulajdonítanak, szándékosan sosem jutott volna eszembe. Felháborított, hogy a filmekben ígéretett titkos világ nem létezik; városokat, varázslatokat, lényeket, mitológiákat, távközlési technikákat, kódokat és ábécéket dolgoztatott ki velem a megcsalatott reménykedés. Minden részlet gépiesen jött, csak tükrözése volt valami máshonnan ismertnek, hinni bennük nem tudtam, és mivel ez kielégületlenül hagyott, más, nálam kisebb és gyengébb lányokat győztem meg az agyszüleményeim valódiságáról. Eközben csicskáltattam őket. Ezt vallásos gondolatnak véltem. A húgomnak volt egy jellegzetes, nyökögő, szolmizálható sírásindítása, ha ököllel csépeltem a hátát. A szerepjátékainkban az erotikus színezetű immoralitás és szadizmus dominált. Amikor a tapolcai ügyeleten fémcsipesszel húzták ki a negyed diót az orromból, büszkeségből még a művelet után is azt rikoltoztam, fájni fog, fájni fog.

A milleniumon Mamáék tévéje előtt estünk át a szarvacskás koloniál karoszékekben, a nagy eseménynek kijáró emelkedett idegbaj rémlik, aminek része-

ként szótagolva magyarázzák Zsófinak és nekem, hogy jó lenne, ha „erre a mostra” életünk végéig emlékeznénk, mert ilyen ezer évben egyszer van. Akkor is Mamáék szoltak át, amikor lángokban állt a World Trade Center. Apa és Ági a HIFI előtt térdepelve próbálták beüzemelni a készülék rádió-funkcióját. Ági szülei mindig is pizsamában megtehető távolságra laktak tőlünk. A két újlipótvárosi lakást Dédi szerezte legendás manőverrel, ugyanannak a tömbnek a két oldalán. Spárgát akartunk feszíteni az udvar fölé, hogy fölhívhassuk Mamát konzervdoboz-csörömpöléssel. Mama vágta a legnagyobb léket a káprázatos ízlésembe, amikor a legfogékonyabb korszakunkban rákapatott Vonda Shepard kaliforniai bárénekesnő gyűjteményes kazettáira, amit Ági nem bírt megemészteni, úgy-hogy direkt neki énekeltük a számokat halandzsangolul. Apának ugyanezért a Hot Jazz Band negédes kupléit. A *love* és a *you* szavakat gúnyos átéléssel gajdolvá fájó, csiklandós téthelyzetekben éreztem magam. Mama jogtanácsos volt, 2003-ban az APEH-nál betöltött magas pozícióból ment nyugdíjba. Előtte nehezebb volt vele, vég nélkül kritizálta apánkat. Ha Ágika az ágrólszakadt költő génállományát akarta a gyerekeibe, legyen! Megkapta! De most már kereshetne egy rendes palit. Mindig azt kelepelte Áginak, elásta magát, feladta a karrierjét, hogy eltartson egy élősdit. Ez aztán kicsit enyhült. Apa mindig az apósáék rendelkezésére állt, mint bivalyerős kubikos, élvezte az izzasztó megbízatásokat. Férfias mulatság volt Papával lerakni a balatoni nyaraló terméskő teraszát, napokig ásóval, fejszével, fűrészsel nyúzni a meggyfa tönkjét, aminek a gyökerei aláhálózta a fél telket. Én is kentem velük a cementet, és én is rángattam az egyre biztatóbban mozgó facsonkot, ami azért mégiscsak kapaszkodott még, mint egy szívós őrlőfog. Jó volt a szőlőben, ami Papa elvileg valami ’56-os priuszon elúszott építészkarrierje után maradt: legalább megtermeli azt a pár hektolitert, amit télen megiszik. Jó évben akár 60-at. Tőrőlmetszett műszaki ember látnoki műve volt ez a szőlő, ahol parasztot játszó értelmiségiek felvilágosult, hagyománytudatos, értő és alapvetően mégis esztétikai szellemében tanultam bele a saját földdarab megművelésének archaikus örömébe és reménytelenségébe. Badacsonyan akkor még nem ismerték a kettősfüggönyű művelésmódot. Magát a nyaralót is Papa tervezte és kivitelezte: modern, jellegzetes, egyedi. Van valami skandináv szépsége. A berendezésekor a francia újhullám modernségét célozták a geometrikus búrákkal, élénk színekkel. Mama, ha ő altatott kiskorunkban, mindig a szőlőről mesélt; hogyan vásárolták a telket, ásták a kutat, építették a pinceboltot, telepítették a szőlőt, mindent a saját kezükkel. Hogyan hordta Kisági lapáttal a lószart a Nagy Diófa tövébe kisujjni csemete korában. Éjjel fölkeltek, thermóba tekertek, és kivittek az árokpartra szentjánosbogarat nézni, fülemület hallgatni vagy úszóhólyagot pukkasztani és tocsogni a ház mögött a jószágú halvérben. Ebből adódóan nemcsak névről ismerem a minket körülvevő flórát és faunát, hanem evidens számomra, melyik termést szétmorzsolva milyen szagok és nedvek várhatók, melyik gyökér szakad könnyen, melyiket kell ráncigálni, mi mennyi idő alatt és hogyan hervad, melyik bogár kutyaúszik és melyik lebeg megadóan a vízben. A talaj jellegéből tudom, milyen virágot vagy fűvet várjak a környéken. Tudattalanul érzékelem a különbséget egy északi és egy déli lejtő között, ösztönösen jól tájékozodom. A kertet nálunk nem uralták funkciók, nem lett belőle sportpálya, grillterasz: a kertben mint világmindenség-

ben való tevés-vevés térben és időben is határtalanul kitágította a kert képzetét. A kert ideális erdővé változtatásának ábrándja, hogy minden zug felváltva legyen félelmes ősvadon, felmérhetetlen léptékű, makettszerű birodalom, régészeti lelőhely, festői pihenőhely Fragonard zsánerében, obszervatórium és otthonos boszorkánykonyha, minden életszakaszomban az akkori tudásomnak megfelelő tervekben öltött formát. Nagypapánk homokozót, hintát eskábált nekünk, később sodrott kötelet erősített a Nagy Diófára, ahonnan lengve ugráltunk le. A repülésben tényleg hittem, a mediterrán lombok és török tornyok csipkéi közötti himbáló suhanásról szóló hiperreális emlékeket nem tudtam egy kalap alá venni azokkal az álmokkal, amik kisemmizve hagynak ott ébredés után. Megfigyeltem, ha egymás után háromszor sikárolok, sormintászerűen jön egymás után két flott, egy hosszadalmas. És a hosszúak erősebbek is. Ezt az anapesztszabályt összekötöttem az autós autókkal, vagyis azzal, hogy az autószállítók mindig párosával járnak. Az utána beálló csömör izgatott legjobban – amiért olyan értő kitartással küzdöttem, visszamenőleg, minden átmenet nélkül érthetetlen és taszító lesz. Ez az átkattanás, a rejtélyes automatizmusa, újabb menetre ingerelt. A nyaraló neve Bent, a szőlő neve Kint. A két telek ugyanannak a kis mészkő hegynak két külön oldalában van, ugyanaz a piros sziklával szórt tölgyerdő-sapka sötétlik fölöttük; az erdőbe nem vezet út, de a balatoni álmaimban az erdő helyén mindig város van, Bentről csak folytatni kell a Kápolnavölgyi utcát, hegynak toronyiránt fel, néha lanovka visz, máskor árkon-bokron át kell fölkelni, de ha ott, ahol az út elfogy, valami nehézséget legyűrve tovább halad fölfelé, az ember előbb-utóbb a főtérre jut, ahol csörömpölő villamos jár. Ha Kintről indul az álom, megnyúlnak a tőkesorok, boltívesen összehajlanak és egyre meredekebbek, végül meredély zárja el az utat. Mivel tudok repülni, a fönti város zöldövezetébe kerülök. Az árnyas sétány mellvédjéről csalogatóan zegzugos panoráma nyílik. Hogy a város kétfelől megközelíthető, de egy és ugyanaz a város, csak felnőtt koromban értettem meg, pedig ezek az álmaim egyidősek velem. Az erdőben igazából egy félelmetes kolostorom van. Hiába kérkedett anyámnak a régi badacsonyi bandával, Zsófinak és nekem mindig egymással kellett beérnünk, egyetlen gyerekbarátunk sem lett semmiféle végtelen balatoni nyáron. Az iskolai barátnőimről ábrándoztam, meg akartam hívni őket, bevezetni az *enyémbe*. Aztán hosszú évekig arról, hogyan tudnám az egész osztályomat meghívni és elszállásolni a szőlőben. Nyaranta a városi életünkkel való bármilyen kapcsolat futó eshetősége is áramütésszerűen felkavart. Mindennél jobban vágytam rá, hogy az iskolatársaim lássanak abban a valóban, ami ezzel a földdarabbal együtt vagyok. A család szóhoz mindenekelőtt az elszigeteltséget, a pangást asszociálom.

Leginkább önmagam félálomban voltam, mindig egy légtérben az alvó – ki tudja, tényleg aludt-e – húgommal, aki bármikor rajtakaphatott, hogy zihálok és mozgatom az ágyat. Fél köbméter plüssel és babával aludtam, az ágyam fejrészeknek jó részét elfoglalták, mint valami lelátót. Egyiket-másikat segédeszközként használtam, nagy részük néző vagy visszatérő fantáziák kiindulópontja volt. Volt egy maci anyuka és két bocs, hozzájuk nem fért ilyen képzettársítás. Nem tudom, mikor történt, hogy egy otthon kezelt arcüreggyulladás klimaxán, hajnalban arra ébredtem, hogy elvonult a láz. Nem voltam még sokszor ébren, sőt

tudatosan talán soha, ezekben a napkelte előtti bűvös órákban. Két rigó éneke emelte szakrálissá – a Wallenberg utca felől hatolt át két ablaktáblán csiklandóshajlékonyan – két fekete rigó zengte be a, minek a pillanatát. Képtelenül jól voltam. Olyan volt, mint a repülés, csak ébren. Elsősorban a hőmérséklet égi tökéletességére, az ágy sosem tapasztalt kényelmességére emlékszem. Amikor déli éghajlaton játszódnó könyvben simára vasalt, hús lepedőkről olvas az ember, akkor képzel ilyen érzeteket. Egyedül voltam, lehetőségeim birtokában – diagnosztizáltam magam és a madárfütyöt, tudtam: rigók, tudtam: elérkezett a gyógyulás, és: akkor hát ilyen egy pirkadat. Finoman, hitetlenkedve próbálgattam a pózokat. Mind elmondhatatlanul kényelmes, és bármit csinálok, bárhogy fordulok, az érzet, ez a szatén simítású, hús elégedettség, tartós. Az enyém. A halandóságtól hamar rettegni kezdtem, rendszeresen vissza kellett hívnom anyámat lefekvés után, üljön az ágy szélére, és vigasztaljon, amiért nem élek örökké. Az egyes tevékenységeim értékét mindig aszerint állapítottam meg, hogy maradandó eredményt hoznak-e vagy elszállnak a semmibe. Ezért vettem meg a táncosokat, zenészeket, színészeket, és voltam biztos abban, hogy festő, író, zeneszerző leszek. A zongoránál ülve évekig az lebegett a szemem előtt, amivel anyám gyakorlásra sarkallt: azt ígérte, az első egész estés, önálló zongorakonzertemért kapok egy saját lovat. Nem bírtam a halál és a csillagászati léptékek gondolatát. A világegyetem szélének süket robogása kifelé a logikai lehetetlenségbe úgy elemélyített, hogy szinte elájultam, ha hagytam magam belegondolni. De egész életemben akkor voltam legközelebb a tényleges eszméletvesztéshez, amikor a dubrovnikai Akváriumban belenéztem egy muréna szemébe.

Még hatéves korom előtt, mert az emlék a régi lakásban játszódik, Ági egyszer megengedte, hogy nézzem a házibulit a nagyszobában. Addig szölongattam elnyújtva az ágyból, míg meghallotta a költőordibáláson keresztül. Én pálóucc vatyók, kurjantotta egyszer Térey a bölcsőmbé; ezután pár évig félttem tőle. Ági végre benyitott. Jelentettem neki, hogy rémképem van, nem tudok aludni, és a Zsófit se hagyom. Cinkosan azt mondta, unalmas mozit tud felajánlani. Értettem, hogy úgy érti: nézhetem a bulit. Repesett a szívem. Már meg is szoktak maguk között a lármázók, már beolvadtam a fényárban úszó szoba totáljába, kis, türkiz hálósák közepén, a szarvasbogárszerű vascsillár alatt, beilleszkedtem, mire Apa előkerült a konyhából. Egy tálca pezsgővel bíbelődött a faragott tükrösszekrényke tetején. Nem vett észre. Nagyjából egy méterre guggolt, megérinthessem volna az ujjam hegyével. Tett-vett mint háziúr, nem tudva, hogy a kislánya látja a hátát. Ez tarthatatlan volt, tériszonyos, fülsüketítő. Képtelenség volt, hogy így menjen tovább. Haladéktalanul tudomást kellett szereznie róla, hogy ott vagyok mögötte. Utolsó erőmmel szóltam neki, hogy szia, Apa. Ő lassan fordult meg, lassan és csak félig fogta föl a látványt, nevetségesen lassan, aztán dühöt mímelt: – Hát te meg mit keresel itt? – Tökéletesen mindegy volt, hogy megjátssza. Az arcán lassan szétmászó, komikus elképedés, hééékás, előtte a torokszorító légűr, utána a megszégyenülés. Hínnye a mindenségit neki, ez volt a káromkodása. A fene és a franc voltak a csúnya szavai. Semmi joga nem volt, hogy rajtakapjon. Ági megengedte, ő vitt ki! Én magam szóltam neki, hogy szia, Apa! És mégis, az az elképedés. Nincs tovább az emlék, de azért se, mert egy bő évtizeden át annyiszor idéztem föl, hogy elnyűttem. Azonnali gombnyomássze-

rú inger járt vele, hogy gyomorból sírjak, ezért kiemeltként bántam vele. Ha zsarolni vagy büntetni akartam valakit a sírásommal, vagy tudományos kíváncsiságból hergeltem magam, ezt használtam föl. Talán még a Romeo holttestére rogyó Montague-néként is az ötödikes diákszínpadon.

Tízévesen kezdtem naplót vezetni. Már akkor minden érzelmet felháborított undornak álcáztam. A napló első füzetének leggyakoribb szava a *fúj*. Főleg veszekedéseket rögzítenek; ezek centruma Ági, perifériájuk a nagyanyám, az apám vagy én. A tárgyuk ritkán íródik le, inkább csak a tényük, nyilván naplóírással vészelttem át őket. Ádáz az arcom. Elnyomom Zsófit. Azért hal meg a számítógépes játékban, mert eltiprom az önbizalmát. Nem mondtuk, hogy szeretlek. Aki ilyen ízetlenségre vetemedett, amerikai filmek sablonfigurái, ismerős családok például, arra anyánk karintására tüzet nyitottunk. Érzelmeket sok spontán együttléttel, vagyonszövetséggel, minden udvariassági kör mellőzésével, veszekedéssel, gyors megbocsátással, rántott karajjal, tehát magától értetődő összetartozással fejez ki az ember. Nem gesztusokkal, nem szavakkal. Kialakult valami természetvallás-félem: a szélben, a zivatarban, az árvízben, a holdban találtam valami privát fenséget, a bűvkörükben engem elfogó, szárnyaló eufóriáról és uralmi érzetéről akartam írni, mintha csakis ezek volnának említésre méltó, valós, nem ízléstelen érzelmek. Ebből keletkezett már az első gyerekkori dalocskám is fülbemászó, szignálszerű dallammal: *Egyelőre jogosan / a Föld Ura / az én uram* – vagyis a világ mindenható urának a felesége vagyok, és én irányítom őt –, és az egyetlen versem, amit dokumentatív kuriózumként átmásoltam a gyerekfüzetből a kamaszfüzetbe: *A lámpák sorának narancssárga / fényében fürdő autópálya / és ezernyi ritka fénye / ragyogóan tűnt szemembe. / Ömlött az eső az éjszakai útra, / villámláskor látszott a hegyek koszorúja. / A komor, szürke felhők tán még / kéket takarának, / de az égbolt fürdik, / s nem akarja magát odatárni / pőrére a világnak*. Az első agyonhasznált szexfantáziáim nőalakok voltak. Sudár, estélyis nő irreálisan vékony, de formás alsóteste oldalnézetből, amin alulról fölfelé svenkel a szem: a mentális kép később a *Mr. és Mrs. Smith* plakátjává rögzült. A másik: liliumfehér hajpántú, komoly nagylány, aki ott él a lakatlan szigeten a *Kétévi vakáció* hőseivel, Brian is belé szerelmes, de ő a gaz Doniphant szereti. Ebben a fantáziában a gondoskodás volt erotikus töltetű. A pellengér fenyegetése sem olyan elviselhetetlen, mint felidézni anyám egykori puhatolózását: mit érzek, amikor sikárolok, és a magam gyanútlan válaszát: hogy pisilni kell. Az a ledér óvodás, akit még a szeméremérintés kifejlődése előtt így beugrattak, engem árult el. Egyszer rávettem a kishúgomat, hogy térdig letolt gatyával, hasra fordulva ránduljon aprókat a kezénél, ő belealudt, és amikor ebben a szálnalmas pózban rátalált, büszkén újságoltam Áginak, hogy én vettem rá. Ezek az éretlenebb gyerekkorból származó emlékek maradandóan lefojtották a rajtakapás izgalmát, előre devalválták a lelepleződést. A kisebb, kiszámítható fájdalmak, például a sípcsontomat verő tornazsák vagy a fogkööltávolítás kéjéretet keltenek bennem. A védettség széle. A szerepjátékaink inkább szóltak a hatalomról, mint bármi másról. Neveket és státuszokat happoltam el a méltatlankodó húgom elől, ha én Andzselina voltam, ő csak Vanessa lehetett, ha én vörös hajú, ő csak fekete, a játék úgyszólván másból sem állt, mint ezekből a gyors einstandokból. Én Andzselina vagyok, a világ legszebb és leggonoszabb gyilkosnője, akibe Szauron és Voldemort is szerelmes,

aki kisfiúk levágott kukiját használja tamponnak. Nem sokkal később egymás előtt is letagadtuk az érdeklődésünket az ilyesmik iránt; ez vastörvényünk lett. A *Verseny a javából*-ban egy cserfes-szőke nő annyira szégyentelenül ad elő egy férfiszíveken taposásról szóló kuplét egy texasi lebujban, aztán olyan gátlástalan elánnal veti a boáját és magát Tony Curtis nyakába, hogy az tökéletesen beletalált a legtitkosabb, legátallottabb vágyaimba. Amikor a bajszos kimondta a nevét, hogy Lily Olay, századjára is ájulás környékezett, hogy most lebukom, hiszen ez az én nevem, ez én vagyok. A lelkiismeretemet egészséges, szigorú és mindenekelőtt *előrefelé* működő berendezésként ismerem, azt hiszem, közelebb áll az arisztokrata becsületfogalomhoz, mint a keresztény bűntudathoz. Ha lebukom valami aljas tettemmel vagy szándékkal, azt érzem elviselhetetlennek, hogy nem forgathatom vissza az időt a lebukás elé, nem a lelkiismeretem éled föl hirtelen és kezd utólag üldözni. Ha csúnyát csinálok, ennek tudatában teszem.

Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek

regényrészlet

Apám felnéz a délolasz égre, aztán lepillant maga elé a szikláról, és megvakarja a nagylábujjával a vádliját, mielőtt fejest ugrana a tengerbe. Lehetne a történetet innen is kezdeni, anyám a hullámok közt várja őt a vashálóba szorított sziklafaltól néhány méterre, úgy lebegnek ott a rozsdával megfestett kövek alatt, mintha épp most ülnék a hét országra szóló lakodalmat a tündérmese végén, akkor még tényleg elhiszik, hogy boldogan fognak élni, amíg meg nem halnak. Búvárkodni viszi aznap a királyfi a királylányt, hét méterre merülnek a partmenti zátonyoknál, anyámnak nincsen engedélye, de nem tud nemet mondani ennek a csávnak semmire, és Szicíliában a szabályokkal amúgy is csak az törődik, akinek jobb dolga nem akad. Békalábbal tempóznak a halrajok közt, a medúzák testén átsüt a fentről leszivárgó fény, még az iszapban rejtőző tintahalakat is észre lehet venni, de anyám nem lát semmit ebből a csodavilágból, a szemét is alig meri kinyitni, elharapja a sikolyokat, valahányszor hozzáér egy pikkelyes test a félhomályban, és a levegőt sem úgy veszi, ahogy kéne, huszonöt perc alatt ellihegi a félórás palackot, aztán hirtelen nem jön semmi a csőből. Majdnem megfullad akkor, legalábbis utólag így meséli, apámnak kell megmentenie, odatempózik hozzá, és a saját csutoráját nyomja bele a szájába, *három slukk*, ennyit mutat a kesztyűs kezével, anyám pedig megérti abban a pillanatban, hogy kapott most valami hatalmas dolgot az égiektől, ami a legtöbb embernek egyszer sem adatik meg az életben. Csak nézi elkerekedett szemmel ezt a gyönyörű férfit, szőkésbarna haj, kisportolt mellkas, nem is tűnik fel neki a feljük közeledő bevásárlószatyorszerűség, apám viszont rögtön tudja, hogy üres zacskó nem mozog így a vízben, és szinte ugyanazzal a mozdulattal rántja elő a búvárkését, amivel betolja anyámat a háta mögé. Nem kell neki második szúrás, egyszer találja csak el a penge a szatyorban vergődő polip szívét, és már ömlik is ki a vérrel keveredő tinta a tengerbe. Felviszik a zsákmányt a partra, apám hozzávágja párszor a fejét egy sziklához, hogy az izomrostok megpuhuljanak, aztán ott helyben kibeleezi, és bedobálja a belsőseget a vízbe, *vissza is kell adni valamit, nem csak elvenni*, mondja, *majd a törpecápák jóllaknak vele*. Vékony csíkokra vágva főzik meg este a csápokat, szárított paradicsomot, olajbogyót, fetát raknak mellé, és a serpenyőben rázzák össze az egészet a fokhagymás olívaolajjal, de ezeket már nem anyám meséli, ő nem emlékszik a részletekre, én nézek utána YouTube-on, *how to make octopus salad*, ezt ütöm be a keresőbe, hogy hiteles legyenek. Aznap éjjel fogantam meg, ezt viszont tényleg így mondja anyám, ezt nem csak én találom ki, és időben is stim-

mel a sztori, kilencvennyolc februárjában költöztek ki Olaszországba, én meg decemberben születtem, *téged hozott abban az évben a karácsonyfa alá a jézuska.*

Találtam a pincében egy videokazettát az esküvőjükről, anyám olyan kecsesen és pixelesen sétál oda apámhoz az akadozó felvételen, mintha vele reklámozták volna a menyasszonyi ruhát azzal a lehetetlenül hosszú uszályal meg a szatén körömcipővel. Harminchoz közelít már ekkor, és jutott neki élet a húszas éveire bőven, nem is regényt kellene ebből írni, ez jut eszembe, amikor elkezd mondani nekem a sztorikat, hanem alsó hangon egy hatrészes minisorozatot. Egyetlen része van csak a történetnek, amiről nem hajlandó beszélni, a gyerekkoráról azon a győri lakótelepen, ezekről az időről legfeljebb a hallgatásával mesél, pedig nem hiszem, hogy kitörlődött belőle, milyen volt telepi lánynak lenni, panelpuncinak, ahogy ő mondja, csak hát bizonyos emlékek már túl vannak a szavakon, és felesleges őket visszahozni onnan. Persze használhatnám a fantáziámat, és blöffölhetnék valamit arról, hogy miket kiabáltak utána a munkások a sarki kocsmá teraszáról, vagy hogyan rejtegette a hatemeletes tetején az egyetlen magas sarkúját, mert a papa szerint a ruha teszi a nőt, de a kurvát is, és ezért anyámnak bakancsban kellett elindulnia otthonról minden egyes tanulókörnek hazudott randira. Lement ilyenkor a földszintre, hogy a szülei hallják a távolodó lift zúgását, aztán visszalépcsőzött a hatodikra, és felmászott a kiakaszthatós létrán a tetőre, a liftgépház ablakrácsa mögül szedte ki a nejlonzacskóba csomagolt fekete cipőt, és ugyanoda dugta el a bakancsot. Egyszer felejtette csak el hazafelé jövet félrészegen visszacsínálni a cserét, el is verte akkor a papa a derékszíjjal, de annyira, hogy a mai napig ott a heg a lapockáján, ilyen kliséket is írhatnék most ide, hogy érthetőbb legyen anyám karaktere, valami ilyesmivel is lehetne magyarázni, hogy miért kell elszöknie otthonról a tizennyolcadik születésnapján.

Igazság szerint nem várja meg a születésnapját se, már két héttel azelőtt kiáll egy éjszaka a város szélére stoppolni. Egy szakadt katonai hátizsák lóg a vállán, amiről a terepszín is lekopott már, és a citromsárga pólójából csak azért nem látszik ki a hasa, mert köldökig felhúzta a rövidnadrágot, *még az is látja a picsádat, kislányom, aki oda se néz,* a papa ezt így mondaná. Nem is kell sokat várnia ebben a szettben, felveszi őt azonnal egy szerb kamionsofőr, akinek nagy reményei vannak a fuvarral kapcsolatban, de amikor megérti, hogy anyámtól még egy pusztit se fog kapni a köszönöm mellé, kiteszi őt a 10-es úton valahol a Pilisben, onnan kell besétálnia Óbudára. Rágyújt anyám egy cigire a Flórián téri buszmegállóban, és nézi, hogy itt legalább négy emelettel magasabbak a panelházak, mint otthon, csípős szél jön a Duna felől, egy csöves kiordibál a hálósákjából a galamboknak az aluljáró lépcsőjén, szóval ez lenne Budapest. Ezen a ponton vége is lehetne a történetnek, egy másik nő talán lejjebb húzza a rövidnadrágot, és visszaizkol anyjához-apjához, de ezt a lányt nem ilyen fából faragták, ő nem adja fel csak úgy. Bekeveredik valahogy a belvárosba, és besétál az első helyre, ami az útjába kerül, nem is diszkó ez igazából, csak egy szájszagú kocsmá, olyan vastag a kosz a kövön, hogy nem is látszanak benne a széttaposott csikkek, Rigolettó, világít a neoncégér a bárpult felett. Kopasz üzletvezető hordja be a sörpadokat az utcáról, anyám kér tőle egy cigit, a férfi meg egyből tüzet is ad neki, miközben végigméri tetőtől talpig, *csak nem meló kéne, kicsi bogyó,* kérdezi, és vigyorog, *nagyon repeszt rajtad a póló, meg kell hogy mondjam.* Így képzelem, pedig tudom, hogy nem így volt, de az én tollamból hiteles lesz ez a verzió is,

annyt kéne csak, anygalkám, ha itt akarsz dolgozni, hogy kipakolod jobban a rakományt, adom a kopasz üzletvezető szájába a szavakat anyám kedvéért, hogy újraélhesse a regényemben a fiatalságát, de hát meg vagy te áldva rendesen, úgy látom, nem kell szégyenlősködni, rendben vagy te alul is, felül is.

Aznap este már ő csapolja a sört a főiskolásoknak. Nem kell sokat pátyolgatni, hamar megjegyzi, hogy hajnali kettő után le szabad spórolni egy fél cent rumot a Piña Coladából, és arra is rögtön ráérez, hogy melyik asztalnak lehet az este végén felcsempészni egy-két plusz korsót a számlájára. Idővel még a tájszólását is elhagyja, elég egyszer szólni neki, hogy teccesz helyett Budapesten tetszelt mondanak, vagy leginkább semmit, egy komoly nő az illetet úgyis a szemével mondja. Jó érzéssel találja meg a pénzes faszikat a sok nincstelen piás meg herétlen bölcsészhallgató között, tudja már, mit jelent a táskás telefon meg a Replay-bördzseki, és csak akkor csúsztatja oda a sörálátétre firkantott telefonszámát valakinek, ha látta megvillanni a kocsikulcsot a kezében. Róla aztán nem lehet levarázsolni a bugyit egy jó kis vacsorával vagy valami romantikus filmmel, őt meg kell vitorláztatni a Balatonon, fel kell vinni a Piazzale Michelangelóra, ki kell fektetni az átforrósodott mallorcai sziklákra. Prémium nőnek extrás faszi jár, így gondolja ezt akkor, és a négycsillagos hotelszobák teraszán ücsörögve az se zavarja, ha valamelyik cowboy elfelejti levenni a gyűrűt randi előtt. Amúgy sem életre szóló szerelmet keres, legalábbis utólag már így emlékszik vissza, nem akarja ő még húszévesen szagolgatni senkinek a szennyését, és bundáskenyeret is legfeljebb magának hajlandó csinálni reggelire, csak azért tart mindig több vasat a tűzben, hogy legyen kin érzékelnie a saját szépségét. Igazából nem is a férfiakat kívánja, inkább önmagát, esetleg a szóke herceget, akiről állandóan álmodozik, még nem tudja, hogy ki lesz az és mikor érkezik meg, de abban biztos, hogy egy nap majd besétál fehér lovon a Rigolettóba, felülteti őt a nyeregbe a háta mögé, aztán kód előtte, kód utána, kezdődik az élet.

*

A szóke herceget már a vekker csörgése előtt felkelti az elvonás. Kirántja az éjjeliszekrény fiókját, onnan veszi elő a kanalat, az öngyújtót, és már kattan is a láng, szétolvad a vízben az anyag, a zavarosbarna folyadékot felszívja a fecskendő. Nadrágszíjat teker a bicepszére, miközben elindul a végére, és az alkarját csipkedi, de hiába hunyorog a szürke fényben, nincsen véna sehol, legfeljebb valamelyik sebbe szúrhat, vagy abba a halvány, kékeszöld érbe, amit a bokáján talál nagy nehezen, mert arra már gondolni se mer, hogy a faszába tolja a motyót, *legalább azt az egy örömet, ami maradt még benned, azt ne baszd el, te hülye*, kiabálta neki anyám, amikor legutóbb pöcsön akarta szúrni magát. Levágódik az ülőkére, ahogy megérkezik a sárkány, *leves a húttőben, este jövök*, jön a kiáltás az előszobából, de a szóke herceg ezt már nagyon messziről hallja, túl van hetedhétországon, óperenciás tengeren, ernyedten csúszik le a végéről, és úgy terül szét a csempén, mintha a lefolyóból mászott volna ki. Lehetne ezt még részletezni, AIDS-para a közös tűk miatt és éjszakába nyúló, önideologizáló monológok arról, hogy miért választaná az ember ezt a gecis életet, ha választhatja az anyagozást is, legalább amikor félholt vagy, végre élsz egy kicsit, de ezt a regényt már megírták, úgyis mindenki Rentont látja maga előtt a *Trainspotting*ből, amikor

ilyen drogos nyomorultakról van szó. Legyen elég annyi, hogy évekig araszolt a szőke herceg a halál felé, de anyám ezen az úton már nem tartott vele, pedig kipróbálta a heroint nem egyszer, kipróbált ő mindent, ami a kilencvenes években beáramlott a Balkánról a Mátyás térre, a mai napig füves brownie-t süt szilveszterkor a barátnőivel, és még ötvenévesen is dobálja befelé a bélyegeket az Ozorán, mert a pszichedelikus drogokkal neki nincsen megdolgozandó, karmikus feladata, így szokta mondani, tolhatja az LSD-t bármilyen mennyiségben, nem fog ráakadni úgyse, hiszen ő az érzelmileg elérhetetlen faszikra van ráakadva egy életen át, na meg a horoszkópokra és a Tarot-kártyára.

Huszonhat éves, amikor először megszólítja a szellemvilág. Sokszor megpróbálta már elmagyarázni nekem, hogy milyen is ez, *kapsz egy traumát*, mondja, mintha ajándék lenne, *és akkor azt gondolod, hogy kész, vége, ennyi volt, de aztán megtalálsz valami erőt magadban, amiről azonnal érzed, hogy igazából nem a tiéd, nem belőled jön, kölcsönbe kaptad legfeljebb*. Anyám traumáját a szőke herceg szolgáltatja, azután kezdi el kitanulni az agykontrollt, hogy Ábrahám egy reggel beül szétcuccozva a volán mögé, és az Andrassy-Nagymező sarkán belehajt frontálisan egy Hondába. Az egész belváros bedugul a balesettől, a mentő is késik negyedórát, nem merik kiszedni az autóból a gyalogosok a szerencsétlent, csak nézik a motorháztetőből szivárgó füstön át, ahogy ott hever a szilánkosra tört szélvédő mögött. A koponyája szinte kettéhasad, a combcsontja felcsúszik a derekába, *na most akkor őszinte leszek veled, Évikém*, mondja anyámnak a segédorvos, aki a Rigolettóban évekig könyörgött neki egy randiért, *olyan mélyen van ez a te csávód a kómában, hogy szerintem benne tartani is felesleges*. De anyámat nem érdekli a szakvélemény, ő rögtön két agykontroll-tanfolyamra is beiratkozik, aztán az egyiket végül visszamondja, mert fél évig tart a kurzus, és ennyi ideje neki nincsen, ide gyorsabban kell a megváltás. A másik képzésről viszont húsz évvel később is megvannak a jegyzetei a pincékben, rá is szántam múlt héten egy délutánt, hogy átolvassam őket, hátha találok egy-két jó mondatot, de hamar feladtam, mert együtt se tudtuk kiolvasni a kézírását, foltosak voltak a lapok, a tinta minden oldalon szétkelve, látszott a gyűrött füzetten, hogy nem a lottónyereményt akarta bemanifesztálni anyám, itt életmentés zajlott.

Kéthavi fizetésébe kerül az a tanfolyam, de jó helyre megy a pénz, Ábrahám történetéből végül sikersztori lesz az agykontrollosok honlapján, és anyám tényleg meg van róla győződve akkor, hogy azért ébred fel, mert ő visszahívta a lelkét a felső szférákból a kórházi ágy lepedőjére. Csak hát a sok vizualizációs technika arra már nem elég, hogy ugyanaz a férfi jöjjön vissza a valóságba, aki annak idején beültette őt a tűzpiros Alfa Romeóba, valaki más nyitja ki a szemét három hónapnyi kóma után, és ez az új szőke herceg nemhogy az első randijukra, de semmi másra sem emlékszik az előző életéből, nem tudja megmondani a nevét, és nem lesz többé libabőrös a karja anyám érintésétől, hatévnyi odaadást töröl ki a fejéből a baleset. Akár itt is vége lehetne a történetnek, egy másik nő ezen a ponton talán úgy dönt, hogy megpróbál felejteni, vagy legalább továbbállni, de anyámat nem ilyen fából faragták, ő nem adja fel csak úgy. Ha rajta múlna, ott helyben hozzámenne ehhez a darabokra tört emberhez az intenzív osztályon, pedig azt is tudja már, hogy a legjobb forgatókönyv szerint se fog talpra állni soha, jó, hát, annyi baj legyen, gondolja, amikor először segít neki beülni a tolószékbe, nem akart ő gyereket amúgy se, és ha egyszer meggondolná

magát, még mindig lehet örökbe fogadni, csak közel kell majd költözni az óvodához, hogy autó nélkül is el lehessen menni a kicsikért. Saját zsebből fizeti a pszichiátert, hátha össze tudják valahogy rángatni a tudatát, a hálapénzt is ő csúsztatja az orvosok zsebébe, és nap mint nap hordja be a kórházba a lencselevest a töröktől egészen addig, amíg egy délután arra nyit be a terembe, hogy élete szerelmén egy apró termetű, harmincas ápolónő lovagol. Vörös haja felkötve, fehér köpenye a földön, halkan nyögdéssel, miközben ritmusosan mozog, anyám pedig nézi őt, és leteszi az ételesdobozt az asztalra, milyen szép háta van, erre gondol akkor, és nem arra, hogy mégis lehetett volna gyerekek, milyen izmos, biztos jár edzeni, de valahogy mégis nőies.

Apám tökéletes dramaturgiai időzítéssel érkezik a történetbe. Anyám kísétál a kórházból, egyenesen a szemébe tűz a nap, azt se tudja hirtelen, hogy Budán van-e, vagy Pesten, csak megszokásból indul el a Rigolettóba, nincs is beírva aznap. Most nem megy neki a faszik hülyítése, alig tud összeszedni pár száz forintnyi borraivalót, és a sörökre is túl sok habot enged, azt meg végképp nem veszi észre, hogy nem a szokásos főiskolások lötyögnek a DJ-pult előtt, hanem tele van a hely kigyúrt, jóképű vízilabdásokkal, ők éneklük teli torokból a *You're My Heart, You're My Soult*, meg azt, hogy *ki nem ugrál, szar vasutas, hej, hej!* Félmeztelenre vetkőzve táncol a bajnokcsapat az asztalok tetején, de nem rúgnak le egyetlen poharat sem a földre, ott lóg az aranyérem mindegyikük nyakában, egyedül apám vette le az övét, ő nem kér most a figyelemből, csak egy viceházmestert kortyolgat a sarokban, és nem is énekel, csendben nézi anyámat. Állítólag abban a pillanatban már tudta, hogy feleségül fogja venni, de én ezt azért nem hiszem el, ilyen szerintem nincs, pedig ezt a történetet ugyanott és ugyanakkor kezdik mindketten, még a szemük is hasonlóan csillog, miközben egymásról beszélnek, csak a sztori végét hallgatják el mindig előlem, arra nem emlékszik egyikük se. Hajnali ötig nézi apám az anyámat, én így képzelem, szép sorban kidőlnek mellőle a csapattársak, de ő ott marad a Rigolettóban zárásig, akkor megy csak oda a pulthoz. Szótlatlanul támasztja a fejét, és olyan unottan bámulja a bajnoki döntő ismétlését a magyar kettesen, mintha nem az ő gólját mutatnák éppen, anyám közben a poharakkal csörög, és végül ő töri meg a csendet, *na mi van, nem működik otthon a tévé*, szólítja meg a göndör, fehér pólós vízilabdást, akinek szőkére szívta a haját a nap, apám pedig bólogat, *működik, csak a műsor nem ilyen jó*. De az is lehet, hogy nem ezzel a szöveggel indít, talán inkább valami nyálas dumát választ, *az előbb még azt se tudtam, hogy keresek valamit, most meg már meg is találtam*, mondjuk ezt. De nem stimmel ez se, valójában fogalmam sincs, hogy apám mivel próbálna felszedni egy csajt, én már csak azt a karaktert látom, aki itt van ezen a lapon, és ez a valaki még akkor is a macsót alakítja, amikor évekkel később esti mesét olvas nekem az ágyban. Bármit is mond az apám a Rigolettóban zárás után, anyám biztosan fintorog, ennél azért kreatívabb indításokhoz van szokva, a srác viszont tetszik neki, úgyhogy végül rászánja magát egy mosolyra, és válaszol valami frappánsat, *hát, ha megtaláltál, akkor vigyázz, ne-hogy aztán megint elveszek*, és innen már simán megy minden, innen már nem kell továbbgondolni a jelenetet.

Vendég Pannóniából

Egyetemi tanulmányok Pesten

Téli éjszakák a műhelyben

A menekülő kispolgár

1964-ben régi vágyam teljesült: ha kerülőúton is, de az ELTE hallgatója lettem. Személyiségemből adódóan nem a kerülést kárhoztattam, hanem a megérkezést nyugtáztam. Hajlamos lettem a megbékélésre. A főiskolai négy év beszámításával még négy félévet kellett teljesítenem levelező tagozaton. Hálával tartozom a mohácsi gimnáziumnak, az igazgatóságnak, hogy támogatták továbbtanuláshoz, kollégáimnak, akik lehetővé tették a konzultációkon való részvételemet azáltal, hogy távollétem idején gondoskodtak a helyettesítemről. Ez a két éves időszak (amit a doktori szigorlatra és védésre készülve pár félévvel meghosszabbítottam) számomra sajátos köztes térben telt el. Havonta három-négy napot Pesten töltöttem, részt vettem az előadásokon és a szemináriumi foglalkozásokon, a hétvégeken és a szünetekben otthon voltam, Pécsen, miközben hétköznapiakon Mohácson tanítottam. Sűrű időszak volt. Az egyetemi konzultációk a Pesti Barnabás utcai (ma: Piarista utca) központi épületben (a vizsgákra is általában itt került sor), a Múzeum körüli campuson és a Ludovika Akadémia épületében voltak. Eközben a Benczúr utcai hotelben (akkori nevén: a Pedagógus Szállóban) laktam, esténként többnyire színházba mentem. Emlékeim színpadán Darvas Iván jelenik meg Gogol *Egy őrült naplója* című művének adaptációjában, és Latinovits Zoltán, aki Cipollát alakította a *Mario és a varázsló* című előadásban.

Vajda Lászlót, a később viszonylag fiatalon elhunyt jeles színészt azért említem, mert egy színházi előadás után megismerkedtünk, ezt követően össze is barátkoztunk (egyívásúak vagyunk, bár ő valamivel fiatalabb volt, mint én), megvitattuk a látott előadásokat, miközben ő lelkesen beszélt szolnoki szerepeiről (akkoriban a Szigligeti Színház színésze volt), terveiről. Elemi erejű alakító tehetség lobogott benne. Egyik tanárát, Básti Lajost oly lendülettel és tökéletes hangimitációval „adta elő”, hogy a presszóban alkalmi közönsége támadt, odagyűltek asztalunkhoz, köztük két vidám hölgy, talán színinövendékek. László aztán Gorkijról kezdett előadni (később Szatyin kiváló alakítója lett), s mivel én egy idő után (a havi előadások záró napján) mondtam neki, hogy indul a vonat, ez az utolsó, mennem kell, kijelentette (akkor már a bor is lelkesítette), hogy elkísér az állomásra, majd közölte, hogy velem utazik Pécsre. A két vidám hölgy

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10., 2024/2. lapszámaiban láttak napvilágot.

csatlakozott volna hozzánk, én pedig elképzeltem, hogy miféle jelenet lenne, ha éjfél felé hazaállítanék ezzel a csapattal. A peronon még próbáltam lebeszélni őket erről a kalandról, de eltökéltek voltak. Ezt látva, fizikai erőmet is bevetve igyekeztem visszatartani kísérőimet, csak arra vigyáztam, dulakodássá fajult búcsúnk során nehogy a kerekek alá essen valamelyikünk. A vonat már megindult, mikor én egy Cybulskit idéző ugrással otthagytam őket. Csak egy kiáltás szállt utánam búcsúzóul. A bennem lakozó kispolgár menekülőre fogta.

De nem csak tőle akartam elszakadni. Pesttől is. Soha nem tudtam megszeretni. Nem is volt erre alkalmam. Talán a sorsom intézte, hogy elsőre nem vettem fel az ELTE-re, maradtam Pécsen. A fővárost a színházak, a könyvtárak olvasótermei, az antikváriumok és néhány kisvendéglő jelentette számomra, mint később a *Paris, Texas* nevű, Wim Wenderst idéző kávézó, ahová arra járva néhány-szor betértem, úgy hallom, továbbra is működik. És Pestről jut eszembe a Színházi Intézet a barátaimmal a Krisztinán, a Kende utca, ahol mesterem, Bíró Ferenc lakik (volt, hogy nála kaptam szállást), meg a Ménesi út, ahol az Irodalomtudományi Intézetben többször időztem, előadásokon, vitákon vettem részt, s a jövőből megjelenik előttem az Akadémia épülete. De Pesten mindig vendégnek éreztem magam. Mert az én otthonom a Dél-Dunántúl. Pannónia. Ez a kelták, rómaiak, ugorok, honfoglaló magyarok által lakott terület. Ha átmentem a Dunán, vagy pláne a Tiszán és a Királyhágón, hazámnak (Hamvas Bélát idézve) más-más génusza fogadott. Az én génuszom a Balaton, a Duna és a Dráva által körülvett, három vármegye által alkotott területen lakozik. Pécsen, Alsóbélatelepen, Nagyatádon (korábban), Regölyben (egy ideig). Ez a szülőföldem. (Később majd még a Balaton-felvidék és Veszprém is hozzátartozik.) Talán innen fakad türelemre, derűre, megbékélésre hajló, konfliktust kerülő (mások szerint jóhiszemű, túlzottan elnéző) természetem. Pesten mindig attól félttem, hogy eltévedek. Nem ismertem, sőt tartottam tőle. Ezért ugrottam fel a vonatra, cserbenhagyva Vajda Lászlót előadása közben. Mentem haza. Aki az én életemet tervezte, szűkre szabta annak térbeli, pannon határait. És egy tengelyt is rajzolt hozzá, amely körül szép lassan forog a világom: a szülőházammal, udvarunkon a kajszi-fával, a szomszéd lánnyal, a Hadapród utca végén a Piusszal, a főiskolával, az egyetemmel, benne a tanári szobámmal. – Pest tehát terra incognita az én pannon lelkemnek. Igaz, a falut sem ismerem. A népdalgyűjtő „tengöröni” napokat nem számítva soha nem is laktam falun. Regöly nem számít, mert ott a plébánia zárt világa vett körül, nem a falu. Ha egy falut el akarok képzelni, leginkább Agia Triada jelenik meg lelki szemeim előtt, Lamía fölött a hegyekben. Ahol szintén vendég voltam.

A műhely világa

A vizsgákra többnyire Pécsen készültem Hadapród (Honvéd) utcai házunkban. Mégpedig apám alagsori műhelyében. Ő este hatkor befejezte a munkát, s hétkor, vacsora után én foglaltam el a műhelyét. Egész éjszaka tanultam, reggel hatig, amikor apám jött, és odaült a varrógéphez, én pedig aludni mentem. Nősülésem után is itt készültem a vizsgákra, mert nem akartam a családomat zavarni, kislányunk születése után erre a tapintatra különösen szükség volt. Elmentem hát hazulról – haza, vagyis átmentem a szomszédba. A műhelyben csönd volt és nyugalom.

Jegyzeteimet szétterítettem a nagyméretű szabóasztalon, amely emlékeim té-
rében szinte a gyermekkorom tárgyi megfelelőjévé vált. Vastag fedőlapja a vas-
kos lábak mellett kifelé másfél-két arasznyi peremet képezett, még szélesebbé
téve a szabászati munkának szolgáló felületet. Az asztal alatti tér tágas játéktérre
vált számomra, sőt védett búvóhelynek is bizonyult, ahol szívesen elrejtőztem.
Bujkálásaimat, matatásaimat zavartalanul folytathattam, mert apám hadifog-
ságban volt, a műhelyben munka nem folyt, a helyiség tehát az én játékbirodal-
mammá vált. Az asztallap említett pereme, mintha szavak nélkül ezt elmagya-
rázta volna, a világgal, az idővel való találkozás tapasztalatát nyújtotta nekem.
Kezdetben ugyanis járkálás közben nem kerültem meg a széles asztallapot, mi-
vel pereme alatt az asztallábak mellett, utamat rövidítve, kényelmesen el tudtam
haladni. Ám ahogy nőtem, a hajam súrolni kezdte alulról az asztallapot, amit
észleltem ugyan, de ezeket az erősödő érintéseket nem tekintettem veszélyes-
nek, sőt inkább erősítették az asztallal való bensőséges kapcsolatomat. Mintegy
a hiányzó apai simogatásokat pótolták számomra. Csakhogy ezek az érintések
mindjobban kezdtek a fejem búbjára mért, előbb csak gyenge, figyelmeztető le-
gyintések, majd egyre erősödő ütéseké válni, majd az asztallal való kapcsolatomat
kikezdő fejbekölintásokként kellett tudomásul vennem azokat. Az asztal szigo-
rú lett hozzám. Egyre szigorúbb, s ez rosszul esett nekem. Megütött, s nem értet-
tem, hogy miért. Ez a folyamat végül arra kényszerített, hogy ívben kikerüljem
az egyre barátságtalanabbá váló asztalt. Lélekben is kezdtem eltávolodni tőle,
míg aztán egyszer egyetlen játékszeremet, egy már a használatból kivont, arasz-
nyi, fogazott tollú, fényesre simogatott pincekulcsot, amelyet nagy szomorúsá-
gomra elvesztettem, meg nem találtam az asztal alatt felhalmozott szövetek, kel-
mek között. Úgy éreztem, az asztal adta vissza nekem elhagyott játékomat, s
ezzel barátságunk helyreállt. Megtanultam a kerülőút leckéjét.

Állok az asztalnál. Előttem a jegyzeteim. Velem szemben a műhelybe vezető
lépcső mellett, az ablaknál ott látom a harmincas évekből származó Singer varró-
gépet. Nézem. Állványa alsó részén sötétszürke, fémből készült, lábbal hajtott
pedálja most mozdulatlanul pihen. Munka közben ennek ütemes billegése, hinta-
mozgása működteti a szerkezetet a jobb oldalon lévő, barázdált ékszíjkerék forga-
tása által. Ez a kerék a varrógép felső részén, szintén jobbra, egy kisebb méretű,
mintegy tizenöt centiméter átmérőjű, ugyancsak fémből készült, eredetileg feke-
tére festett, de időközben fényesre kopott kézi kereket mozgat. Ez hajtóeszköz-
ként működteti a gép asztal felett elhelyezett, ívelt formájú, engem egy balra elő-
rehajló, karjait lefelé kinyújtó, kezével szaporán dolgozó nőre emlékeztető varró-
szerkezetet, amely nyomótalpával, túlapjával, kelmetovábbító eszközével és
orsóival a varrás műveletét végzi. Most némán, mozdulatlanul áll a gép, amely-
nek folyamatos zúgássá enyhített zakatolását a korábbi csendet követően, miután
a hadifogság esztendei után a műhelyben a munka újra beindult, először fülsértő
lármaként érzékeltem, később megszoktam, s azután már szinte nem is hallot-
tam. Emlékeim csöndjében most, amint a betűket rovom, miként a gép egykor az
öltéseket, mégis megszólal a varrógép, mintha magát a világot hallanám – amint
működik – az éjszakában. Zirrr, zirrr, zirrr... topp... zirrr, zirrr, zirrr...

Egyedül vagyok. – Csak anyám jön le tíz óra körül, szendvicseket hoz, s rak a
tűzre. „Kisfiam, nehogy megerőlted magad”, mondja aggódva. Neki én mindvé-

gig a „kisfia” maradtam. Amikor kilencvennégy éves korában a lakásában el-
esett és combnyaktörést szenvedett, operáció után a mohácsi kórházban kapott
(sajnos, eredménytelen) rehabilitációs kezelést, naponta meglátogattam, s ami-
kor közeledő lépéseimet meghallotta, így szólt betegtársához: „Jön a kisfiam”.
Az ágya szélére ültem, megfogtam a kezét, és beszélgettünk. Szeméből az a meg-
nyugtató szeretet sugárzott felém, amelyet gyerekkoromban annyszor láthat-
tam. Amikor az oroszok elől menekültünk, vagy lázas betegen feküdve. Most,
már a halál partjaihoz közeledve, ő az elutazó, én pedig a kísérője, túl az anya-
fiú szerepkör korábbi gátló tényezőin, egymás lelkének mélyére pillanthattunk.
Az anyámtól való búcsú a fájdalom mellett is szép volt, s ez némileg pótolta
bennem a haldokló apámtól húsz évvel korábban megvont utolsó ölelést.

Nyelvtörténet

Nyelvészetből a finnugor elméletet kaptuk. Ennek alapjait Bárczi Géza foglalta
össze 1958-ban megjelent *A magyar szókincs eredete* című könyvében, s ezt szóban
is kifejtette előadásában (néhány évvel később egy tanári továbbképzésen is, s a
két előadás emlékképei most egymásra vetülnek). Történeti rendszerét 1963-ban
megjelent könyvében, *A magyar nyelv életrajza* című művében is megtalálhatjuk.
Szerinte szókincsünkben ezerre tehető a finnugor eredetű szavak száma, de ez a
mennyeség a képzők által megsokszorozódik. Bárczitól megtudtuk, hogy példá-
ul a *Szózat* két első versszakának a két török, egy latin és négy bizonytalan ere-
detű szaván kívül minden eleme magyar, azaz finnugor gyökerű. A *Himnusz*
első versszakában pedig huszonnégy finnugor és ugor eredetű szó van, török
négy, latin egy, iráni egy, ismeretlen származású pedig hat. Bárczi elméletéhez
járult hozzá Lakó Györgynek (akinek a jegyzeteiből tanultunk) a *Magyar szókész-
let finnugor elemei* című háromkötetes opusa, ennek első kötete 1967-ben látott
napvilágot. Tankönyvként használtuk Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című
könyvét, ez még 1937-ben került az olvasók kezébe. Az egyetemen előadott elmé-
let fundamentuma tehát a finnugor, illetve ugor őshaza és alapnyelv eszméje,
amit én Temesitől már ismertem, aki viszont Klemm Antal *Magyar történeti mon-
dattan* című művére alapozott. Az egyetem nyelvtörténeti stúdiumain nagyon
komoly munkát végeztek velünk, életre szóló tapasztalatokkal. Egyik szemi-
náriumi foglalkozáson Klemmről tartottam kiselőadást, aki szerint a magyar
nyelvre jellemző névszói állítmány, a tőszámnevek után egyes számban maradó
főnév (harminc ezüstpénz), a birtokos jelző ragtalansága (mert a birtokviszonyt
a magyar a birtokszón jelöli) a finnugor, illetve ugor alapnyelvre vezethető visz-
sza. Egyetemi tanulmányaim alapján úgy látom, hogy a magyar nyelv finnugor
jellege tudományos alapigazság, amit napjainkban sokan vitatnak, legtöbbször
olyanok, akik mellőzték a fentebb jelzett szakirodalom megismerését, és nem
ismerik a Sajnovicstól Reguly Antalig vezető utat, hírért sem hallották az ugor-
török háborúnak, Budenz József és Vámbéry Ármin vitájának, soha nem vették
a kezükbe a *Magyar–ugor összehasonlító szótárt*, vagyis tudományos vizsgálódás
helyett előítéletekre alapoznak. Ami nem jelenti azt, hogy a kérdés véglegesen
megoldott. A nyelvi eredet és az etnikai leszármazás egyébként is két külön do-
log. A kelta írek angolul beszélnek, az illír horvátok pedig szlávul. Előfordulha-
tott például (most én is bekapcsolom a fantáziámat), hogy egy nagyobb lélekszá-

mú ugor nyelvű népet meghódított egy kisebb létszámú, ám harcias és hatékony szervező képességű türk nép, amely aztán átvette a többség nyelvét, s cserébe átadta azoknak saját jelképeit, hagyományait Attilával, az Isten kardjával és a turulmadárral. A két nép eggyé vált. A türk csatlakozás többször megismétlődhetett. Amikor az egyik beszélgetésen az ugor, illetve uráli nyelvek altáji (más szóval: turáni) nyelvcsaládba való helyezésének kérdése szóba jött (agglutináció, a nyelvtani nemek hiánya, vokális harmónia), és a sumér ügy is szóba került, érzékelhettük azt az irányt, amerre a nyelvrokonság kérdése pro és kontra elvezethet bennünket. Egyszóval: ezek a nyelvtörténeti stúdiumok rendkívül sokat adtak nekem.

Erre a hatásra hozok még egy példát. Az első konzultációk egyikén Bottyánfy Éva tartott egy bevezetést az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokhoz. Főként a szótárakról beszélt. Ez életre szóló hatással volt rám. Gyűjtője és állandó használója, olvasgatója lettem nyelvünk szótárainak. Dolgozósobámban egy egész könyvszekrényt megtöltenek: itt van a Czuczor-Fogarasi, a hétkötetes *Értelmező*, a tájszótárak sora, valamint az etimológiai szótárak, köztük Bárczi Géza *Szófejtője*, a négykötetes Petőfi-szótár és a háromkötetes Arany meg a többi kincsesbányája nyelvünknek. Ha ezek elé a polcok elé ülök, úgy érzem, hogy otthon vagyok. Ez a hazám. A magyar nyelv. Mert nemcsak egy térben létező országnak van, de létezik egy szellemi hazánk is, amelyet anyanyelvünk szavai alkotnak grammatikánk rendje szerint. És ezt a spirituális országot szétszakítani, megcsonkítani sem lehetett, mint sajnos, a másikat. Nagyszalontát és Kassát elvették tőlünk, de szülötteik, Arany János és Márai velünk maradtak. Kolozsvár már nem a mienk, de Apáczai Csere János és Dsida Jenő hozzánk tartozik, Marosvásárhely egy másik országban található, de Molter Károly és a két Bolyai a mi tulajdonunk. (És mivel később a nyelvészeti relativizmus, a Sapir-Whorf hipotézis híve lettem, amely szerint minden anyanyelv többé-kevésbé külön világot képez, amelynek értékrendje, világlátása meghatározza, determinálja beszélőinek szemléletét és tapasztaló képességét, még fontosabb lett számomra a magyar nyelv.) Magyar vagyok, mert magyar az anyanyelvem, és honfitársaim mindazok, akik, származásuktól függetlenül, ebben az anyanyelvben osztoznak velem.

Az eltűnt magyar dráma nyomai

A magyar irodalomtörténeti előadások képei kihullottak tudatomból. Arra emlékszem csupán, hogy a *Szép Magelona* című „kedves és nyájas história” volt szemináriumi dolgozatom témája, amelynek Lőcsén, 1676-ban, Tesseni Vencel által készített szövegét György Lajos adta ki Kolozsváron 1911-ben. Ez az egykor népszerű elbeszélés főként ízléstörténeti szempontból tanulságos. Az első fontosabb vizsgára készülve Klaniczay Tibor 1962-ben kiadott kétkötetes jegyzetéből tanultam, amelynek első kiadása 1953-ban jelent meg. Az adatok bősége, a rendszerezés módszeressége kétségtelenül igazi tankönyvvé avatta Klaniczay művét, ám marxista szemléletének merevsége visszatetsző volt számomra, aki a műhelyben a nagy szabóasztalon szétterített jegyzeteim halmazán lapozgattam a két kötetet. Persze könnyű így utólag ítélni egy akkor még fiatal szerző 1953-ban készült szövegéről, nem is azok a mondatok bosszantottak, hogy példá-

ul a *Magyar Elektra* hősnője, sajnos, nem forradalmár, Orestes pedig a népért küzd ugyan, de opportunist, Tinódi pedig ingadozást mutat az osztályharc kérdésében. Ezek kiragadott példák, melyeket, ha leszámítottam, sokat lehetett tanulni Klaniczaytól. Komolyabb hibaként rovom fel neki, hogy mint marxista szerző úgy viszonyul a vallási eszméktől áthatott régi magyar szövegekhez, szellemi törekvésekhez, ahogyan annak idején a törökök, akiket nem nagyon érdekeltek a magyar vallási irányzatok, de azt eldöntötték, hogy a maguk nézőpontjából a katolikusoknál jobban kell kedvelniük a protestánsokat, akik közül pedig az unitáriusok a leginkább méltányolhatók. Az a lényeg, hogy minél távolabb legyenek Bécstől és Rómától. Ebből következően Klaniczay a katolikus írók rovására túlértékeli a protestáns szerzőket. Még Pázmány is inkább kritikát kap tőle, semmint elismerést. Megjegyzem, hogy a Zrínyi-monográfia második kiadása (1964), valamint a *Reneszánsz és barokk* című könyv (1961) és az utána következők más minőséget képviselnek.

Ott a műhelyben megsejtettem valamit, ami későbbi pályám szempontjából – a sejtésből fokozatosan felismeréssé alakulva – meghatározónak bizonyult számomra. A hazai irodalomtörténet nem kezeli hasonló figyelemmel a magyar drámát és színjátékot, mint más műfajokat, kivált a lírát, erre jöttem rá a műhelybeli éjszakákon. Pedig bizonyára lenne mit feltárni, kiadni, kritikai mérlegre tenni, gondoltam. Éppen itt láttam magam előtt megnyílni egy majdani kutatási területet. Ezt a tervet hordoztam magamban éveken keresztül, mint a föld az ásványt. Idő kellett ahhoz, hogy nemesebb érccé alakuljon. Mint ahogyan nekem is szükségem volt, ma már jól tudom, a középiskolai tanári évek kínálta érlelődésre, s arra a felgyülemelő belső feszültségre, amely később lendítő energiává alakulhatott.

A magyar színjáték műzsaája a hivatásos színtársulatok létrejötte, azaz 1790 előtt az egyházi iskolákban lakozott, ahol rendkívüli pedagógiai erőt tulajdonítottak a színjátékos gyakorlatnak. (Maga a barokk vallásos élmény is dramatikus, látomásos természetű. Ennek visszfényét egykor magam is megtapasztaltam a Pius színháztermében.) Így jött létre az iskoladrámának nevezett hatalmas kézíratos korpusz, amelynek akkor még csak a töredékét ismerhettem Dömötör Tekla és Alszeghy Zsolt publikációiból. Később ennek a hagyománynak vígjátéki anyagát fogom majd feldolgozni, ebbe a hálózatba helyezve Csokonai komédiáit. A *Gersonban* a származási titok dramaturgiai leleménnyel fonódik össze a kísértetjárás plautusi motívumával, a *Cultura* nemesi udvarházának tradicionális világából pedig hatásos színjátékos eszközökkel fogják a szereplők elűzni a külföldieskedő Szászlakiban megtestesülő rontó erőt. Majd rekonstruálni fogom a *Karnyóné* 1799. szeptember 23-i ősbemutatóját, ami színház történeti jelentőséggel is bír, mivelhogy ezt a csurgói előadást maga Csokonai rendezte, aki részt is vett a produkcióban. Szerző, rendező, játékmester, színész volt egy személyben. Színpadi gondolkodását igazolja, többek között, az a megoldás, hogy ügyesen kiaknázza a jelmezek jelentésképző szerepét: a szereplők által kedvelt, színét változtató szövetből, a *moldonból* készült öltözékek a kétszínű szereplők s egy álságos világ jelképei. Ebből a témából fogom írni „nagydoktori” értekezésemet, amelyet 2006-ban védek meg az Akadémián, s 2007-ben Budapesten fog megjelenni *Iskola és színház* címmel a Balassi Kiadónál. Igaz, ez a műhelybeli téli éjszaktól még csupán a nagyon távoli jövő. De ez a jövő ott kezdődött.

Szobotka Tibor előadása Shelley-ről

Világirodalmi tanulmányainkhoz kaptunk egy négykötetes, Kardos László által szerkesztett jegyzetet, egy sok adatot tartalmazó marxista kézikönyvet, amely azért is igen hasznosnak bizonyult, mert növelte Szerb Antal és Babits műveinek értékét. De vizsgákra ebből készültünk, s Kardosnak a huszadik századi realistákról írt jegyzetéből. A világirodalmi előadásokat Szobotka Tibor tartotta. Angol úriemberként jelent meg, elragadó szellemességgel beszélt a tizennyolcadik századi angol regényről, Fieldinget vagy Sterne-t ma is úgy látom, ahogyan ő felidézte alakjaikat. (Nem tudtam, hogy milyen nehéz sorsú, betegségekkel sújtott ember. Aki „megmaradt Szobotkának”, hogy feleségét, Szabó Magdát idézzem.)

Szobotka előadásai közül a Shelley-ről szóló maradt meg legelevenebben emlékezetemben. A költő pályarajzát erős kontraszttal keretezte. A versek „álombeszédének” jellemzése, érzéki, mégis spirituálisan telített szépségük bemutatását követően elmondta, hogy amikor a költő San Giuliano-ban a *Szabadsághoz* című ódáját olvasta fel barátainak, felesége szerint előadását a vásárra hajtott disznók rőfögése zavarta meg. Ezzel az anekdotával a költészet és a valóság viszonyát jellemezte. Nem csak angliai vonatkozásban.

*

A vágyakozó lepke

Szobotka előadását hallgatva eszembe jutott első találkozásom Shelley verseivel. 1956 őszén, a forradalom idején az addig (s egy rövid intermezzo után is) kötelező oroszórák helyett angolt tanultunk, habár inkább csak belekóstoltunk ebbe a stúdiumba. V. Armand, aki vendégtanárként tartotta a Nagy Lajosban ezeket a váratlanul az órarendbe iktatott órákat, tankönyv híján adott nekünk egy bölcs tanácsot: ne is nyelvkönyvekből tanuljunk, hanem a klasszikusoktól. Azt állította, hogy angolul tanulni nagyon könnyű, a bonyolult orosz főnév- és igeragozáshoz képest gyerekjáték a lecsiszolódott angol grammatika elsajátítása, igaz, tette hozzá, a nyelvvel való ismerkedés kényelmes szakasza után hirtelen nagyon bonyolult lesz minden, de ezzel most ne törődjünk. Vegyünk a kezünkbe bátran egy Keats-, Burns- vagy Shelley-kötetet, válasszunk ki pár rövid verset, s szótár segítségével próbáljuk megérteni a szöveget, nem baj, ha ez csak részben sikerül. Ez a tanács tetszett nekünk: a szovjet acélgyártás és építőipar tankönyvi leckéi után jöjjenek hát azok a versek! Készítettünk egy listát a szóba jöhető szövegekről, s ezeket baráti körünkben felosztottuk egymás között. Nekem és E. Dénesnek Shelley *To ---- (One word is too often profaned)* című verse jutott. E.-éknek otthon gazdag könyvtára volt, amelyben ráleltünk egy régi, 1894-ben kiadott Shelley-kötetre (*The Poetical Works of Percy Bysshe Shelley*), amelynek 504. lapján megtaláltuk a kívánt verset, s E.-ék megengedték, hogy kimásoljam magamnak. E. úr, aki tudott angolul, segített, és másolás közben le is fordította nekem a szöveget. Ezt aztán otthon kiszótáraztam. Ez a költemény annyira magával ragadott, hogy később négy sorát leírtam tussal egy lapra, amelyet vízhatlan csomagolásban (kamaszos lelkekkel kedveltem ezeket a jelképes, ma már alkalmasint megmosolyogtató gesztusokat) a költőről elnevezett csónakom pihenőpadja alá ragasztottam 1958-ban.

The desire of the moth for the star,
Of the night for the morrow,
The devotion to something afar
From the sphere of our sorrow?

Akkor már Maurois életrajzi regényét is olvastam (*Költő a máglyán*), s ez fokozta ifjonti rajongásomat, amely magyarázza gesztusomat. Ez a gesztus önismeretre is tanított: felfedeztettem velem átélő képességem erejét, vagyis a bennem rejlő színészi hajlamot. (Lehet, hogy valójában színésznek születtem? Jól működő memóriám is meglenne hozzá.) Az említett, titkos kis csomag három évig sértetlenül ott is maradt a pihenőpad alatt, Klári nem is sejtette, hogy egy költeményen ül, Judit tudta, hogy a vers ott van, de az ő választott helye az egyik evezőpad volt. Aztán 1961-ben a korábban elmesélt balatoni vihar magával ragadta a csónakomnak ezt a mottóját. (Még jó, bár csak egy kicsin múltott, hogy nem velem együtt.) A feliraton szereplő négy sor Képes Géza 1950-ben, az angol költő válogatott művei között megjelent, szabad ihletésű átültetésében így alakul *A lepke vágya* című vers részeként, ahol a költő elmondja, hogy ő másokkal ellentétben mit adna kedvesének:

... a lepke vágyát a csillag után,
fényszomjat, mit érez az éj,
vágyat, mely a lét sötét kapuján
kiröppen az ég felé.

1963-ban szereztem meg a Magyar Helikon kék vászonba kötött Shelley-kötetét, amelyet sokat lapozgattam, s lapozgatok azóta is. Időközben egy pesti antikváriumban a *Poetical Works* fentebb említett kiadásának egy példányához is hozzájutottam (The „Albion” Edition London, Frederick Warne and Co. and New York). A versek vizuális áradása, a gravitáció terében való szabad lebegés, a matéria szellemivé lényegülése ezekben a *vad* és *szép* versekben maradandó élményem. Szobotka 1960-ban megjelent könyvében is kiemeli e két jelző lírai minőséget meghatározó szerepét az életműben. Tudjuk, hogy a nagy angol költő hatott Petőfire, erről az inspirációról tanúskodik a *Tündéralom*. Szerintem a *Minek nevezzelek* című szerelmes vers még inkább hordozza e hatás szellemi nyomát. „Nem a megnevezések azonosak, hanem a megnevezés nagyszerű erőfeszítései” – írta erről Horváth János. Az *Epipsychidion*ról van szó.

A *Shelley versei* című kötetet lapozgatva jóval később véletlenül rábukkantam két szinte észrevétlenül a lapok közé illesztett írólapocskára, amelyen egy rövid jegyzetem olvasható az *Óda a Nyugati Szélhez* című versről. Nyilván Szobotka szemináriumára készülve írtam. Idézem egy részletét. „A lírai műben születő világ egyúttal egy költői individualitás megszületése. A versben szereplő tárgyak valójában a költői magatartás metaforái. Ez úgy fejeződik ki ebben a műben, hogy a lírai én fokról fokra azonosul a Nyugati Széllel. Először e kozmikus elem részeként felfogható jelenségekkel, a hulló lombbal, az omló felhővel, az óceán vizével, aztán ezekkel mind, majd az egésszel, a Széllel, immár nemcsak

azzal, ami sodortatik, hanem azzal, ami sodor. A szöveg a létezést folyamatosan kibomló áramlásként értelmezi.” A ceruzával írt kis jegyzet alatt a dátum: Alsóbélatelep 1965. (Emlékeim fonalán megint ide jutottunk.)

*

Kék ruhás nők

1965-ben jelent meg a Corvinánál Herbert Read *A modern festészet* című könyve, amely folytatta és átrendezte főiskolai képzőművészeti tanulmányaimat. Én ott Modigliani festészetéig jutottam el, aki ma is az egyik legkedvesebb festőm (sajnáltam, hogy Read csak Brâncuși-sal kapcsolatban említi), de tovább nem nagyon haladtam. Ez a könyv ráirányította a szememet a Cézanne utáni, a vizuális elemek szabad asszociációját megvalósító művészet olyan mestereinek képeire, mint Picasso, Braque, Klee és Chagall, habár számomra Matisse és Kandinszkij a két legfontosabb modern mester. Matisse 1937-ben festett *Kék ruhás nőt*et lelki múzeumom egyik fő helyén látom, Kandinszkij alkotásait szemlélgetve pedig (később több könyvet, albumot is beszereztem róla) olyan érzés tölt el, mintha én is benne lennék a képben; nem nézője, hanem részese vagyok a műnek. Különösen korai, 1910 előtti munkáit kedvelem, amelyek – mint az *Ara*, a *Díszmenet*, *A vásárolók megérkezése* meg *A vadász* – az orosz népmesék és mondavilág témáit dolgozzák fel. Read képelemzése (Picasso *Avignoni kisasszonyok* és *Három táncos*, Kokoschka *Kék ruhás nő*) erősen ösztönözték tanári munkámat sajátos módszerükkel: a téma epikus megfogalmazását egy-egy különösen termékeny képi részlet értelmezésével egészítették ki, mint amilyen az egyik imént említett képen a bal oldali táncos baljós sugallatokat ébresztő vigyorgó maszkja és görcsös rángatózása. Ez a kiemelt momentum olyasmi, mint egy fényképnél a szemünket megragadó részlet, amelyet Barthes *punctum*nak nevez. Ezt a metódust én is alkalmaztam óráimon. Első olvasásra kicsit meglepett, hogy Read Dalí cinikus, szenzációhajhász pózolóinak nevezi, ám egyre inkább hajlandó vagyok igazat adni neki, de az *Ablaknál álló fiatal nő* és a *Lady Mountbatten*-portré érzéki módon talányos szépségének, valamint az *Andalúziai kutya* rendkívüli értékének megőrzésével együtt (Buñuel mellett Dalí is részt vett e film munkálataiban). Ám Read könyve nem tudott meggyőzni engem Pollock műveinek fontosságáról, e téren Piet Mondriant jelentősebb mesternek vélem (aki még rajzolni is tudott).

*

Szent Anzelm a Piusban

A műhelybeli éjszakák előtt a hideg decemberi, januári délutánokon a Pius-templom hittantermében (a sekrestyéből lépcső vezetett fel oda) egy kis baráti közösség gyűlt össze. Hatan-heten lehettünk, és filozófiai kérdésekről beszélgettünk. A diskurzust, amelyet olykor a mi Hadapród (Honvéd) utcai házunk udvari szobájában folytattunk, L. vezette, egy harminc év körüli, egyetememet végzett fiatalember, aki akkoriban teológiát tanult Pesten. Canterburyi Szent Anzelm bölcseletével foglalkozott. Ismertette velünk – próbálom felidézni szavait – a kö-

zépkezi filozófia (szerinte) központi jelentőségű kérdését, az univerzália-vitát, amely a körül a probléma körül forgott, hogy van-e valóságos létük az általános fogalmaknak. Az egyik fél, köztük Anselm, reális létet tulajdonított ezeknek a fogalmaknak, ezért realistáknak nevezték őket, míg ellenfelei szerint általános létezők nincsenek, ezek csupán nevek, ők a nominalisták. A filozófia történetének egyik alapkérdése ez, magyarázta L., s végigvezette ennek alakulását Platóntól, akinél az ideák valóságosabbak, mint a csupán árnyékszerűen létező dolgok, a modernekig. Mondanom sem kell, mennyire meglepett engem ennek az elemzésnek a szokatlansága, a finom absztrakcióval társult hitelessége. (Később majd az egykori pécsi professzor, Halasy-Nagy József filozófiatörténeti munkásságával foglalkozva fogom felvenni ezt a fonalat, s még inkább Katona József *Ziska* című huszita drámájának kritikai kiadását készítve.) L. Anselmus híveként azt fejtette, hogy ha az általános fogalmak csupán szavak, nevek lennének, pusztán illúzióként szétfoszlanának. Az igazi tudás, mondta, nem egyes dolgokra, hanem az általános fogalmakra irányul. Az *ontológiai istenérv*, zárta magyarázatát, Isten ideájából következtet Isten létezésére.

Egy másik délutánon valamelyikünk Pascalnak a fogadás-elméletéről beszélt, persze korántsem szakszerűen, sőt bizonyára nagyon leegyszerűsítve, hiszen e téren képzetlenek voltunk, éppen hiányosságaink némi pótlásának vágya terelt össze bennünket e beszélgetésekre. Szilárd ismeretekkel rendelkező erkölcsi világhoz, állította „pascalos” társunk, csak Isten léte alapozva építhető fel. Még akkor is, mondta, ha netán nem létezne. (Ezt a tézist már ismertem Voltaire-től.) Fogadjunk Isten léte, mert ha mégis van, és örök életre teremtett bennünket, mindent elnyerhetünk, és itt, ebben a világban is hasznosítható életelveket kapunk.

A beszélgetések résztvevői, bár L. kivételével, mint jeleztem, csak kezdő „bölcselekedők” voltak, mégis jóval előttem jártak a filozófia területén. A sivár főiskolai marxista szemináriumok kiegészítéseként Durant *A gondolat hősei* című könyvéből táplálkoztam, és csupán Spinoza, Hegel és Schopenhauer műveit ismertem úgy, ahogy. Viszont jól emlékeztem az egykori jezsuita hittanórákon tanult eszmére a kegyelemről, s ezt egy alkalommal felidéztem körünkben. Isten minden embernek elegendő kegyelmet ad születésekor – emlékeztem K. páter magyarázatára –, ám ezzel nem mindenki él, sokan meg is feledkeznek róla. De aki ezt az inspirációt megőrzi, annak Isten további segítséget ad: ez a *hatékony kegyelem*, amelyhez azonban az emberi akaratnak önként hozzá kell járulnia, e nélkül a kegyelem nem lenne hatékony. L. azonban hozzátette, hogy a kegyelem szerinte nem csupán egyszeri aktus, hanem folyamat. Párbeszéd Istennel, aki előre látja a felajánlott együttműködés eredményét, éppen ennek jegyében adja kegyelmét, s párbeszéd önmagunkkal abban a reményben, hogy lelkünkben nem az elvetetés ítéletére, hanem a kiválasztás jeleire találhatunk. Ez a gondolat sokszor eszembe jutott. Később megtudtam, hogy az emberi akaratnak nyújtott kegyelmi segítség eszméje (*concursum divinum*) a nagy jezsuita teológus, Luis de Molina *Concordia...* című művében alapul. Egy hitét elvesztett, magát ateistának mondó fiú is el-eljött körünkbe, akit kiábrándított, mint bevallotta, Jézus alakjának kegyes, színtelen, „szenteskedő” beállítása, valamint a túlvilági jutalom reményének praktikus haszonelvűsége. Mire L. úgy válaszolt neki, hogy Jézus emberi létünk egészét vállalta, vágyainkkal és biológiai adottságainkkal együtt, végül még bü-

neink terhet is magára vette, a túlvilági jutalmat pedig eleve megkaptuk, ha megkaptuk. Hitünknek egyébként, fűzte hozzá, folyamatosan meg kell újulnia a kétségben, különben csak élettelen valami, afféle mankó. Lehet, hogy te a kéte-lyeiddel közelebb vagy Istenhez, mint mi, mondta hitetlen társunknak.

Egy-két alkalommal megjelent köztünk valaki, akit csak futólag ismertünk, s ez folyton a marxizmusra akarta terelni a szót, véleményünket firtatva. Ezt gya-núsnek találtuk, s inkább Szent Anzelmnél maradtunk. Aztán az illető el is ma-radt tőlünk.

Nyári napok Regölyben

A plébánia világa

Regöly község Tolna megye tamási járásában található a Kapos és a Koppány összefolyásánál. Erre a helyszínre utal a falu címerében a kék színű kétágú szaru-fa. Egykor kelta földvár állt itt, és a szkíta halomsír, amelyhez hasonlót Közép-Ázsiában találhatni, a történelem századainak mélyébe vezeti az arra járók kép-zeletét. A honfoglalás idején a Keszi törzs telepedett meg e vidéken, a falu határá-ban gótikus somolyi templomrom a kései középkort idézi. A hagyomány szerint Koppány vára volt az itteni erődítmény. Az Árpád-kor Regöly hőskora, a pécsi egyházmegye nyolc esperesi kerülete közül a regölyi volt az egyik. A falu neve a Regun-Regen névből származik, amely valószínűleg első hűbérurától ered. (Pe-dig milyen szép lenne, ha a rege, regölés, regösének szavakkal függene össze.) Az említett címerben a vörös vértanú-kereszt Szent Györgyre, a falu 1754-ben emelt barokk templomának névadójára utal. Ebben a templomban kötöttünk egyházi házasságot Gyöngyivel. Abban az időben Cs. volt a falu plébánosa, Gyöngyi nagybátyja. A nyarak egy részét 1965-től az évtized végéig itt töltöttük. A plébá-nia épületében laktunk. Ez a hosszanti szerkezetű földszintes épület, a templom-hoz hasonlóan, szintén a barokk időkből maradt. Annak a kornak a szellemét hordozza s életformáját tükrözi. Sétáljunk végig benne! A kert felől jutunk az ámbitushoz, ezt az eredetileg nyitott, oszlopos tornáccal ellátott, később az épü-lettel párhuzamosan futó folyosóvá kiegészített épületrészt széles ablakokkal lát-ták el. A falon talán még mindig megvan Regöly espereseinek és plébánosainak hosszú listája, amelyet egyik délután én készítettem tussal egy nagyobb méretű rajzlapra, s védőüveg mögé helyezve bekereteztem. Ha az épület keleti vége felől, balról indulunk, a kamrák után egy vendégszobába érünk, ennek falaiból nehéz, enyhén áporodott levegő árad, majd a konyhába jutunk. Ez a házvezetónőnek a felségterülete. Utána egy kisebb helyiséget követően a nagy ebédlő nyílik meg előttünk. Közepén hatalmas asztal, sok-sok székkal, a régi festményekkel ékesí-tett falak mentén az elmúlt századok ódon hangulatát idéző bútorok. Az egyik vitrinben pálinkával vegyített szíverősítők kupicákkal. A vastag, homályos üve-gű pohárkákból már a régi papok is ihattak, a kisüsti szilvórium, a torkot megre-szelő törköly évenként meg-megújult a palackokban, azok soha nem maradtak üresen. Egy előszoba után ide nyílik az udvar felőli főbejárat, amelyhez lépcső vezetett fel az udvarból. A lépcső mellett famellvédes, zöldre festett, faoszlopos veranda, a nyári étkezések színtere. A vasárnapi misék után két egyházközségi

előjáró, a szikár természetű Péter bácsi és a szívesen tréfálkozó Vendel bácsi itt készíttik el a perselybeli adományok, a péterfillérek jegyzékét. Ezt a hivatalos eseményt koccintás követi egy-egy pohárka papramorgóval. Az ebédlőhöz egy kis szobácska társul, majd a plébániai hivatal irodája következik, aztán egy kis hálószoba, a délutáni szendergések emlékeivel. Egy újabb szoba után (ez a káplánoké lehetett) a folyosó jobbra kanyarodik, ahol a vendégszoba található. Ott lakunk mi, ifjú házaspár. Az ablakból balra pillantva a dombon álló templomot, jobbra nézve Á.-ék szomszédos házát pillantjuk meg, szemben a kertre és a baromfiudvarra lehet látni. Eszembe jut az a jelenet, mikor a várandós Gyöngyi nagy pocakjával fut a tyúkok közt, egy haragos kakassal a nyomában, de a konyhából kiszaladó házvezetőnő szigorúan rendre inti az indulatos jószágot.

Vendégség

Mivel Cs. abban az időben esperes lett (amire nagyon büszke volt, a regölyi hagyományokat ismerve teljes joggal), gyakran érkeztek papi vendégek a plébániára. Ezek az események stílusukkal, a beszélgetések tónusaival, retorikus fordulataival a 19. századot idézik. Az ünnepi ebéd előtti köszöntések, ebéd közben a kedélyes társalgások szintén a múltat jelenítik meg. Barátságos, belterjes papi világ ez. Adomák is elhangzanak, ezek szintén a hajdani magyar miliőt képviselik. Az egyszeri plébánosról, aki ünnepi ebéddel tisztelte meg a plébániájára látogató püspököt, akinek étkezés közben számtalan kínálással udvarolt. Amikor a püspök megkérdezte, hogy hát a káplánt miért nem kínálja, a plébános azzal válaszolt, hogy azt nem kell kínálni, annak van magához való esze. Olykor, ebéd utáni adomázás közben sikamlósabb történetek is elhangzottak. Egy pap gyónatott, meséli egy fiatal vendég (nemrég lett plébános), s bejön a gyónatószéke egy ifjú, aki a szokásos szövegek elmondása után azt mondja: hegedültem. Az nem bűn, válaszolja a pap, s feloldozza az illetőt. Utána jön egy hasonló korú fiú, s az is azt mondja gyónása végén, hogy hegedült. A pap őt is békésen elbocsátja. De amikor a harmadik hegedűs is megérkezik, a pap csodálkozik, kezdi nem érteni a dolgot, a negyediknél pedig egészen tanácsstalanná válik, de azt is feloldozza. Ezt követően egy húsz év körüli lány kerül sorra, aki pironkodva bevallja, hogy „a nyáron engem négyen meghegedültek”. Erre a pap észbe kap, kiugrik a gyónatószékből, s a távozók után kiált: „Na, az a vonósnégyes jöjjön csak vissza!” Néhányan diszkrét nevetéssel fogadják az adomát, csak az idős papok tesznek úgy, mintha nem hallották volna, van, aki a fejét csóválja. Persze, többnyire komoly eszmecserékre került sor, aktuális egyházi eseményekre terelődött a szó, nemegyszer gondokról, nehézségekről tettek említést. Az emlékképhez hozzáteszem, hogy ezek a papok tevékeny köznapok után jöttek össze ünnepi vagy hivatalos találkozásra. Kereszteltek, gyónattak, miséztek, eskettek, temettek, intézték a falu ügyeit, gondozták a lelkeket. Egy velük nem rokonszenvező hivatalos világban, amely olykor a haragját is érzékeltette (az egyházi hierarchia alakulásába a politika is beleszólt), s általában nem mutatkozott segítőkésznek, bár emberséges kivételek is akadtak. Megjegyzem, hogy a Regölybe látogató papok szinte kivétel nélkül parasztszaládokból származtak. Értették a falu nyelvét. Lelkiismeretük szerint alkalmazkodtak a hivatalos világhoz. Ezért nem lehet őket hibáztatni. Legfeljebb azt írhatom a rovásukra, hogy elméleti téren nem

mindegyikük igyekezett lépést tartani a teológia és a világi tudományok fejleményeivel. De a plébániáknak voltak gazdáik. Ma, úgy tudom, Regölynek nincs papja, s amikor néhány évvel ezelőtt ott jártunk, a plébánia épülete üres és elhagyatott volt. (Amikor Cs.-t 1970 körül Pécsre helyezték, a plébániáján vele együtt négy pap teljesített szolgálatot. Ma nincs ott senki. Pedig már nem létezik az államnak a vallásos élet ellen dolgozó Egyházügyi Hivatala.)

A falu lakóit nem nagyon ismertem, ehhez kevés volt az ott töltött idő. De azért kedves emlékeim vannak H.-ékről, ahol érdekes vadásztörténeteket hallottam, K.-ékről, akiknek a fiát besegítettem a Zipernowskyba, és másokról is. A plébánia szomszédságában Á.-ék laktak. Egy köztisztelőben álló pedagógus házaspár, három jóvágású fiukkal, egyikük kedves feleségével, valamint két „világszép” lányukkal: „mint a királykisasszonyok”, beszéltek a faluban. De az Á. család főszereplője, mint Gyöngyitől hallottam, mégiscsak a nagymama volt, aki finom öltözkéiben, diszkréten elegáns kalapjával, kezén fehér horgolt kesztyűvel, igazi úri hölgy módjára vonult a vasárnapi misére. Ez a vonulás, meg az egész asszonyi jelenség nagy tiszteletet ébresztett a falu lakóiban. Legendája volt.

Egy reverenda története és emlék a padomról

Cs.-t elkísértem egy-két esperesi látogatására. N.-ben kicsit bűvárkodhattam a művelt pap jól megválogatott könyvtárában, O.-ban szekszárdi borokat kóstoltgattunk, Sz.-ben az állatbarát plébános számtalan macskája fogadott bennünket, az egyik helyen pedig várta az érkezőket egy kishordó csapra ütve, amelyben a pap összeöntögetve tárolta az ajándékkul kapott különféle borokat: valami barna folyadék csorgott a csapból, de meg lehetett inni. Néhány esetben először engem is papnak néztek, afféle ifjú káplánnak, aki elkísérte „gazdáját”. Erről eszembe jut egy fonák eset. A nyolcvanas évek közepén az egri főegyházmegyei könyvtárban kutattam. Kánikula volt, könnyű nyári öltözetet viseltem, s az épület vastag falainak hűvösében fázni kezdtem. Szóltam I. páternek, a könyvtárosnak, hogy visszamegyek a szállásomra valami pulóverért. Nézze, tanár úr, mondta a könyvtáros, ott a fogason lóg egy reverenda, már nem használja senki, öltse magára, nem kell az értékes időt vesztegetnie. Jó ötletnek látszott, így tettem. Négy óra után azonban elkezdtek érkezni a látogatók, akik a szomszéd teremben kiállított becses ereklyét kívánták megnézni, a *Törökországi levelek* eredeti kéziratát, de oda csak az olvasótermen keresztül lehetett bejutni. Nem is volt gond, a látogatók jöttek-mentek, én jegyzeteim fölé hajolva üldögéltem, írogattam. Egyszer azonban bejött egy csoport, s ezek megtorpantak az asztalomnál. Felnézve nem kis meglepetésemre egyetemi hallgatóim csapatát láttam, kísérő tanárokkal. Kölcsönösen bámultuk egymást. Ott ültem előttük, reverendában. „Fáztam. Ezt kölcsön...”, próbáltam magyarázni a helyzetet. S. kolléga vette a lapot, hozzám hajolt: „Gyóntatsz is?”, kérdezte évődő pillantással. „Azt azonban nem ígérem”, válaszoltam, „hogy téged is feloldozlak”. Nevettünk. Talán Mikes is, ha hallotta diskurzusunkat.

Minthogy az amúgy evangélikus Keszőhidegkút katolikus híveinek és kápolnájának gondozása is a regölyi plébániára hárult, a vasárnapi mise után motorral átmentünk oda, s amíg az ottani szertartás tartott, én felpattantam a 250-es Pannoniára, s beszélgettem a tamási járás országútjait. Baj nélkül. (És jogosítvány

nélkül.) Majd' elfelejtem, hogy egyszer mégis könnyen balesetet szenvedhettem volna: az egyik gondozatlan úton figyelmetlenül behajtottam egy gödörbe, szerencsémre jó erősen fogtam a kormányt, és a kerék egyenesben maradt.

Étkezések után kiültem olvasni, tanulni a „padomra”. Ez a pad a plébánia kerítésén kívül egy töltésen volt, onnan egy kukoricatábla ereszkedett lefelé, alatta pedig el lehetett látni a vasútig, ahol némán jöttek-mentek a vonatok, mert zakatolásuk hangját elnyelte a táj. Ha a padon, a „padomon” ültem, az egész Kapos-völgy kitárult előttem. Jellegzetes dimbes-dombos, erdős-völgyes dunántúli táj. Esményi hely egyetemi szigorlatokra készülve.

Nagy Miklós és a rám bízott feladat

A tizenkilencedik századról szóló magyar irodalomtörténeti órákat Nagy Miklós tartotta, akit már ismertem, öt évvel korábban fontos tanácsot kaptam tőle, és ő is emlékezett rám. Mivel később is kapcsolatban maradtunk, többször találkoztunk, sokat beszélgettünk, egyik mesteremmé vált, most tehát, a korábban elmondottak kiegészítéseként, egy róla, a tanáromról bennem kialakult összefoglaló képet idézek fel. Kétféle ösztönzést kaptam tőle: Jókairól és Katona Józsefről. Egyik előadásában, pszichológiai nézőpontból, jellemző példákkal ismertette a Jókai-hősök típusait, ettől ösztönözve hozzászólásomban a férfi-hősök mellé megkíséreltem felvázolni *Az arany ember* alapján a nők típusait: az anyai lelkű Noémi mellett a hideg szívű, mert férjét nem szerető Tímeát, meg az Athalie-féle démont. Ezt a fonalat érdemes tovább gombolyítani, fűzte hozzá Nagy Miklós, s utalt a *Névtelen vár*ra, ahol Katalin, a Vavel gróf nyakára küldött kémnő szerepet vált, s a szégyen Bourbon-kisasszonynak, Marie-nak a helyét veszi át ennek halála után. Vagyis a hősök nincsenek rekeszekbe zárva. Hozzáteszem még, hogy Nagy Miklós hívta fel hallgatói figyelmét a kései Jókai „harmadvirágzásának” értékeire. Ma is kedves olvasmányom az *Öreg ember nem vén ember* vagy az *Asszonyt kísér, Istent kísért*. Akkoriban kedveltem meg a *Kiskirályokat*, mivel a regény, s benne a nagy élvezettel olvasott Tuhutum megyei ugor–török háború története elgondolkodtató párhuzamot képezett finnugor tanulmányaimmal. Nagy Miklós irányította az érdeklődésemet Katona Józsefnek a *Bánk bán* előtt írt művei felé, és ez sorsdöntő irányjelzés volt számomra. Egyúttal jelezte a színháztörténeti szempontok jelentőségét. Mesterem idejét azonban a hatvanas évek elejétől lekötötte a Jókai kritikai kiadás szerkesztése (voltaképpen ez a főműve), így Katona életművének vizsgálatát bátorítva-biztatva rám hagyta.

Az orosz realistáktól Caliguláig (Török Endre és Mészáros Vilma előadásai)

Török Endrének a tizenkilencedik századi orosz irodalomról szóló két előadására úgy ültem be, hogy előtte elolvastam Lukács György *Nagy orosz realisták* című, 1946-ban megjelent könyvét. Ezzel próbáltam magamnak hidat építeni a főiskolai orosz leckéktől az egyetemi tanulmányok felé. A szerző Csehovra hivatkozva különbséget tesz a kérdés megoldása és a kérdés helyes felvetése között. „Csak az utóbbi kötelező a művész számára” – írja Lukács, s az *Anna Kareninára* és az *Anyeginra* hivatkozik, amelyekben egyetlen kérdés sincs megoldva, mégis tökéletesek, mert minden kérdés helyesen van feltéve. Ebből a megállapításból vezeti le Lukács Dosztojevszkij káosz-élményének felemelő hatását, valamint a *Hábo-*

rú és béke eposzi nagyságát. Tolsztoj kitalálóképessége révén folyamatokban és viszonylatokban ábrázolja szereplőit, hangsúlyozza a szerző, ez adja a megalkotott világ teljességének élményét. Ezek után Török Endre még inkább helyreállította számomra a nagy orosz század szellemi építményének a pécsi főiskolán erősen megbillent egyensúlyát. Többek között ő értette meg velem, miért is volt olyan elemi erejű Dosztojevszkij emlékbeszéde a Puskin-szobornál, amivel Vogüét olvasva még nem voltam tisztában: a keresztény hitét megtagadó Nyugattal szemben határozta meg az orosz lélek küldetését. Megtudtam, miért nevezte Turgenyev „undok könyvnek” Csernisevszkij regényét (nesze neked, Rahmetov!), s megértettem, hogy Puskin műveinek kétségkívül nagyobb poétikai értékével szemben mi magyarázza Lermontov rendkívüli hatásértékét a későbbi írók számára: a démoni attitűd komoly visszhangot kelt a századfordulón, s a *Korunk hőse* felbontott tér- és időszerkezete is követőkre lel.

Török szemléletesen állította szembe Dosztojevszkij analitikus, „létezésközpontú” regényeit Tolsztoj szintetikus, „társadalomközpontú” műveivel, mint a regényforma két nagy beteljesülését. Meglepett s elgondolkodtatott, hogy az ukrán hőseposzként olvasható *Tarasz Bulbá*ban Török a *pravoszláv* hit és az orosz lélek megnyilvánulásának méltóságát emelte ki, idézve a főhősnek a kivégzése előtt elmondott szavait. A *Vihar*hoz is kaptam tőle egy fontos gondolatot: ez a szelídség tragédiája egy démoni világban. Töprengésre késztetett Dosztojevszkij *A kamasz* című regényéről szóló fejtegetése: egyik hőse, Arkagyij Dolgorukij kora Rothschildjévé akar válni, hogy vagyonának „hosszú kezével” befolyásolhassa, sőt meghatározhassa a társadalmi folyamatokat, s az eszmék harcát. Kiábrándulása abból fakad, hogy nem számol a hagyományokkal és az emberi természettel. Egy szemináriumi beszélgetésen Turgenyev *Ászja* című elbeszéléséről volt szó, amelynek hőse elszalasztja élete nagy pillanatát; szerelmének kudarca a szövegnek a *Viharra* emlékeztető repülésmotívumát ellenpontoszza. Elmondom, hogy Török Endre a hetvenes évek végén Pécsen járt egy konferencián, amikor meghívásunknak eleget téve Bessenyei utcai otthonunkban eléggé gazdag orosz irodalmi gyűjteményemet szemlélgetve személyes megjegyzéseket fűzött az egyes szerzőkhöz, s dedikálta nekünk a könyvét.

Mészáros Vilma előadásait érdeklődéssel hallgattam. A huszadik századi regényekről beszélt, főként a franciákról. Jegyzeteim tanúsága szerint nagyjából azt mondta el, amit 1966-ban publikált *A mai francia regény* című könyvében megírt. Szigorú logikai rendet alkotott, akkor ezt természetesnek találtam: marxista elvek alapján, hangsúlyozva, hogy, szavait idézve, „a munkásosztály pártjának nézőpontjából” vizsgálódik, ami részéről őszinte volt, ám poétikai téren kevésbé tűnt ígéretesnek. Ebből a látószögből érthető, hogy Mauriacról szólva azt állította, a vallásos ideológia már nem teremtő erő, amely állítását az általam éppen akkor olvasott, kiváló Bernanos-könyv, az *Egy falusi plébános naplója* – és majd a belőle forgatott remek Bresson-film – nagyon is megcáfolta. Rájöttem, hogy csak egy mereven elgondolt realista regénymodell felől lehet Gide műveit „anti-epikusnak” minősíteni, s a nouveau romanban pusztán a személyiség „imperialista likvidálását” érzékelni. Mészáros nem titkolta, hogy a belső monológnál többre becsüli a jól megírt párbeszédet. Ezzel együtt Proust időélményét és Camus egzisztencialista elméletét érzékenyen elemezte, *A pestist* pedig mély átélés-

sel mutatta be. A *Caligula* című drámáról szólva bogarat tett a fülembe. Éppen akkoriban, 1966-ban közölte a *Nagyvilág* májusi száma Illés Endre fordításában Camus drámáját, s elolvastva arra a megállapításra jutottam – a regölyi padon elmélkedve –, hogy ez voltaképpen, feszes dramaturgiája szerint, nem is abszurd dráma, mint többen állítják. Legalábbis másként az, mint Ionesco vagy Gombrowicz művei. Mert igaz, hogy a hős, testvér-szeretője, Drusilla halála után, értelmetlennek látja a világot, de nagyon is tudatosan, következetesen felépített akciósorozattal prezentálja a többiek számára ezt a világlélményt. Gondolatomat beépítettem szigorlati feleletembe, s azzal hitegetem magam, hogy ezzel alapoztam meg a jeles érdemjegyet. Később, Bécsy Tamás elemzését is felhasználva, dramaturgiai előadásaimon „ütős” példám lesz ez a mű arra nézve, hogy a drámát a dialógusok és az instrukciók egységében kell olvasni. (Nálunk legtöbbször csak a párbeszédre figyelnek.) Amit *Caligula* mond, az egy őrültre utal, ám ahogyan beszél vagy cselekszik, azaz színpadi viselkedésének módja egy nagy, bár embertelen és önpusztító terv jegyében történik. Bolond szövegét matematikai következetességgel fogalmazza meg.

Utolsó vizsgáim letétele után az egyetem 1966. szeptember 10-én állította ki középiskolai tanári oklevelemet, amelyen Lakó György finnugrista professzor, dékán aláírása szerepel.

Doktorátus

A téma

A bölcsészdoktori cím megszerzése 1964-től, az egyetemi tanulmányok megkezdése óta dédelgetett vágyam volt. Nem is csak vágy. Elhatározás, terv, kitűzött cél. Alighanem a korábbi sikertelen felvételi vizsga okozta lelki sérülést kívántam begyógyítani. És megalapozni valamit a jövő számára, amit ugyan csak homályosan voltam képes elképzelni, konkretizálni, de valami sejtés azt sugtogta bennem, hogy csak menjek, menjek, majd kiderül, hová is igyekszem. Hitttem abban, hogy a sorsom már tudja azt, amiről nekem még fogalmam sincs. Az a feladatom, hogy igyekezzek, csináljam a dolgom, tegyem meg a következő lépést. Ebben a lelki imperatívuszban bizonyára benne volt őseim töretlen kötelességtudata, s egy első generációs, ám másféle, nemzedékeken túli, transzgenerációs inspirációkat is hordozó plebejus értelmiségi munkakedve. Mohó voltam, mértéktelen és olykor kapkodó, tévutakat is be-bejáró. Nem mindig tudtam helyes irányban tájékozódni. Mintha a körülmények szorításából kitörni nem képes elődeim kényszerűen elszalasztott életeit akarnám pótolni saját egyetlen életem aktusaival. Halmoztam a munkát. „Pannon őserő”, mondta rólam később elismeréssel és némi idegenkedéssel R., Erdélyből áttelepült tanszéki kollégám.

Doktori tervemhez két professzortól kaptam bátorítást. Az imént (és már az *Álmokban* is¹) említett Nagy Miklóstól, aki szakdolgozatomban meglátta a továbbfejlesztés lehetőségét, és Kardos Lászlótól, a Világirodalmi Tanszék vezetőjétől. Felkészülten mentem Kardoshoz. 1966-ban jelent meg *Közel és távol* című

¹ A memoárfolyam vonatkozó részeit lásd a *Jelenkor* 2022/11. és 2022/12. lapszámaiban.

tanulmánykötete, benne a fontos Shelley-tanulmánnyal és a rendkívül érdekes, újszerű Rimbaud-dolgozattal, aminek alapján bíztam benne. (Igyekeztem elfelejteni, hogy ő a Bartával Pécssett gorombán vitázó Pándi Pál apja.) Hallgatói körökben hallottam hírét nívós műfordítási szemináriumának, s tudtam róla, hogy a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat szerkesztője. (Ennek a kiváló lapnak alapításától, 1956-tól rendszeres olvasója voltam 2015-ben megtörtént kivéreztetéséig, számomra nélkülözhetetlen ablakot nyitott a kortárs világirodalomra. Megszűnése súlyos és érthetetlen veszteség.) Kardos, akinek megjelenése, modora, választékos beszédstílusa a művelt polgárt testesítette meg számomra, barátságosan fogadott, leültetett, érdeklődéssel hallgatta a magyar romantikus drámával kapcsolatos elképzelésemet, melynek német és francia háttéréhez segítséget is ajánlott (amit később meg is kaptam tőle). Nagy Miklós pedig – nem győzöm hangsúlyozni, mennyire fontos volt ez számomra – diszsertációm témavezetője lett, akivel rendszeresen konzultáltam. (Sikeres védésem után felkérésére előadást tartottam témámról egy általa vezetett szeminárium programjában.)

Barta János segít

Témám 1963 óta foglalkoztatott. Főiskolai szakdolgozatomban, naiv módon, túl nagyra nyitottam a vizsgálat ívét, az 1810-es évek romantikus korszakküszöbétől az 1840-es évekig vizsgáltam – még igencsak vázlatosan – a romantikus stílus alakulását, amelyet igyekeztem történeti mozgásában szemlélni. Úgy véltem, a negyvenes évek közepén tapasztalható szemléleti, írói válság (gondoljunk Petőfi *Felhők* ciklusára) letisztulása 1846-tól bontakoztat ki új fejleményeket: költészetben a lírai realizmust a népiesség jegyében, prózában a kritikai realizmust, a drámában pedig a francia minták érvényesülését a színi hatás vonzásában, illetve a népszínmű jelentkezését. Így láttam 1963-ban. Főiskolai témavezetőm, Kolta Ferenc Sőtér István tanulmányait adta kezembe, jelesen 1956-ban megjelent *Romantika és realizmus* című könyvét. Ebből azt a gondolati szálát ragadtam ki, amelynek során a szerző a romantika és a realizmus egységének (egymás mellé helyezésének vagy szerves összeolvadásának) lehetőségeit vizsgálta az egyes életművekben: Kisfaludy Károlynál a romantikus tematika megfér a vígjátéki realizmus helyzetrajzával és motivációjával, írta, a *Szökött katona* kontraszthatásokra épülő dramaturgiája szintén reális színpadi helyzetekben érvényesül. Jókai regényeiben is megjelenik ez a kettősség az esztétikai kompozíció egységében, hangsúlyozta Sőtér, ahol a két elv, olvastam később máshol is, miként a réz és az ón, a bronz új elemében egyesül. Ez a szempont jelölte ki akkor az utat számomra. Nagy Miklós szintén ily módon vizsgálta Jókait, ez megerősítette nézőpontomat. Barta János 1965-ben megjelent tanulmánykötetének kivált két dolgozatát próbáltam hasznosítani. *A romantika mint esztétikai problémában* a szerző a stílus és az irányzat együttesében vizsgálja tárgyát, kiemelve az élményintenzitást növelő vallomásfunkció, a fantasztikus képanyag és a forma nyitottságának jelentőségét. Számomra, a negyvenes évek drámái felől szemlélődve főként ez utóbbi jellegzetesség vált iránymutatóvá. Az *Irodalom és realizmus* című értekezésben a valóság-tudat jegyében felismert emberi megköötöttség, illetve ennek a körülményekből hézagtalan motivációval történő levezetése, valamint a középtónusra törekvő ala-

kításszint az elemzett téma meghatározó jegye, amely az általam vizsgált korszakban a polgári tematikájú társadalmi drámában és a népszínműben szintén megfigyelhető, a szerző szerint a realista módszer és stílus jellemzője. Ez a valóságtudat találkozhat a nyitott forma poétikai lehetőségeivel – ez lett doktori értekezésem előzetesen megfogalmazott alapgondolata 1969-ben. Ez a tézis irányt mutatott nekem, egyszersmind be is határolta látókörömet.

Készültem a doktori szigorlatomra. Témámból adódott, hogy fő tárgyam az „Újabb (azaz 1772 utáni) magyar irodalom”, a két melléktárgyam pedig a „Világirodalom” és az „Esztétika” volt.

Két pécsi Pesten találkozók

Még a doktori szigorlatra való készülés idején történt, hogy a Múzeum körúton összefutottam régi pécsi ismerőssémmel, B.-vel. Akkor még a Nemzeti Múzeum épületében volt a Széchényi Könyvtár gyűjteménye, ahol a magyar romantikus drámák korabeli fogadtatását kutatva a *Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Honderű* kritikai anyagát tanulmányoztam. Jegyzeteim kiegészítéseként mikrofilmes másolatokat készítettem a legfontosabb szövegekről. Munka után éppen indultam a szállásom felé, amikor valaki rám köszönt. Hirtelen meg sem ismertem. Pár évvel idősebb nálam, a Pius sportpályáján találkoztunk először egy futballmeccsen, azután színházi előadások alkalmával is szoktunk váltani pár szót, ismerte irodalmi érdeklődésemet, egyszer járt is nálunk, valami könyvet kért kölcsön. Dolgoztatott is a műhelyben. Tudtam róla, hogy technikumot végzett, s kiváló eredményei alapján felvették a Lomonoszov Egyetemre, úgy hallottam, villamosmérnöki karra. Aztán eltűnt a látókörömből. Váratlan baráti invitálásának eleget téve beültünk az Astoriába. Sörözés közben elmesélte, hogy Moszkvában a világhírű matematikus, K. professzor előadásait hallgatta, s mivel a felsőbb években az atomfizikára specializálódott, P. professzor szűkebb kutatói köréhez tartozott, aki néhány társával együtt Moszkva melletti dácsájába is meghívta őt. Az egyik tanévben két hónapon keresztül a helyszínen tanulmányozhatta a novovoronyezsi erőműben folyó munkát. Áradt belőle a szó. Kitüntetéssel szerzett diplomát, hazatérve a külügyminisztérium munkatársa lett. Ez utóbbit halkán, mintegy bizalmasan említette. Most éppen nagyon boldog, fűzte hozzá elbeszéléséhez, szintén lehalkított tónusban, mert fontos megbízatást kapott: pár nap múlva Ulánbátorba utazik, hogy szakértelmével segítse a Mongóliában folyó tudományos kutatásokat. Nagyon szép feladat, mondta, mire rendeltünk még két korsó sört. Rokonszenvvel figyeltem. Sugárzóan magabiztos volt, tele cselekvésvágygal. Irigyeltem. Én is elmondtam neki, hogy a doktori védés előtt állok. Gratulált. Tovább társalogva nem titkolta, mennyire büszke arra, hogy ő, az ormánsági cselédek fia, ilyen fontos feladatot kapott. Ő ezt ennek a rendszernek köszönheti, amelynek híve lett, tette hozzá. Kicsit zavarba jöttem ezt a vallomást hallva, amit ő tartózkodásnak ítéltetett részemről, mert megjegyezte: „Voltaképpen te is a szocializmusnak köszönheted, hogy bölcsészdoktor leszel. Ha nem jöttek volna a kommunisták, most te is a varrógép mellett görnyedhetnél, mint az apád”, jelentette ki. „Hát ebben van valami igazság, ezt el kell ismerni”, mondtam (miközben a Hadapród utcai régi tiszték büszke vonulására gondoltam), de magamban hozzátettem, hogy beszélgetőtársam igazságának belátásához azért el kellene felejtetni a dzsá-

mi előtt álló orosz tankokat, szerencsétlen névrokonomat, a továbbtanulással kapcsolatos akadályokat, meg a kerülőutammal összefüggő eseményeket. Igaz, ez utóbbiért cserébe hasznos tapasztalatokra teszek szert, s ez is a köszönet rovatába tartozik. Sokáig beszélgettünk. Búcsúzáskor szerencsés utat kívántam neki. „Köszönöm, doktor úr”, mondta tréfásan, de a titulussal visszaütve csevegésünk komoly tartalmára. Néztem utána, amint elnyelte a körüti forgalom. Közben emlékeim mélyéről a „főspanyol” hozzám intézett szavait hallottam, a diadalmas „bentiek” és a legyőzött „kintiek” küzdelméről szóló indián játékaink befejezésekor: „Kár, hogy te nem vagy benti”.

Egy tépett lélek

Már egyetemi szakdolgozatomban leszűkítettem a témát a negyvenes évek drámai fejleményeire. Három szerzőt vizsgáltam: Teleki Lászlót a *Kegyencsel*, a mára elfelejtett Hugó Károlyt a *Bankár és báró* című művével, amely egy klasszicista, zárt szerkezetre romantikus szerelmi konfliktust épít, szembeállítva, mint a cím jelzi, az arisztokratikus tradíciót a polgári hivatással. Czakótól pedig az 1946-ban bemutatott *Leonát*, ezt a filozofikus végzetdrámát helyeztem előtérbe, amelynek egyik hőse, Aquil az erdei magányból kilépve keserű tapasztalatokra tesz szert a világban, s ezt Sőtér igen előremutató írói tapasztalatnak ítélte. Disszertáciomban a téma újabb szűkítését határoztam el. Czakó Zsigmondot vizsgáltam, akinek életműve huszonhét éves korában elkövetett öngyilkosságával torzó maradt. Solt Andor „tépett léleknek” nevezte. (Kétségtelenül depressziós volt, sőt családirag terhelte pszichéjének mondható alkat, de az is lehet, hogy egy szerelmi dráma hőse és áldozata volt, talán amerikai párbaj fatális kötelezettségével. Erről az Egressy fivérek és a titokzatos K. R. asszony tudott volna beszélni, ha akart volna.) Mindenesetre Czakó rendkívüli tehetségét jelzi, hogy Petőfi, Arany és Jókai is megrendülten búcsúzott tőle. Jókai dolgozósobája falán később is őrizte arcképét, más neves öngyilkosok portréi mellett. Doktori dolgozatom címe: *Czakó Zsigmond élete és munkássága*. Nagyon pozitivistá cím ez, tudom (kétségtelenül volt, s van is bennem egy efféle tény- és szövegtisztelő, abban örömet lelő hajlam), de ez a munka csak önmagában is kereknek szánt első része egy tervezett nagyobb műnek. Csak egy félszárnyú madár, amely repülni szeretne. Ebben a dolgozatban Czakó biográfiáját készítettem el, valamint műveinek keletkezéstörténetét és fogadtatásuk kritikai eseményeit tárgyaltam. A munka így is meglehetősen terjedelmes lett, sűrűn gépelve 231 oldal. Azt hittem, az akkori szakmai jelenben létezem, pedig az valójában a tegnap volt. Amikor befejeztem, hozzáfogtam a drámák interpretációjához, elkészült gépelt jegyzeteim anyagát azonban Nagy Miklós tanácsára nem építettem bele már így is vaskos dolgozatomba, egy kéziratos dosszié őrizte ezt az anyagot. Czakó Zsigmond drámái a rendezett teremtés mélyében rejlő károszt tárják föl, kivált a *Leona*, cselekményük magva egy-egy identitásválság. Hőseik a hivatásrend, a származás és az életforma, valamint lelki habitusuk és nyelvi adottságaik metszéspontján vergődnek: végzetes úton lévő emberek, mint a tengerész Kelendi Endre a *Kalmár és tengerész*ben, és Táray Béla, a stabilnak vélt előkelő helyzetéből egy végrendelet által kitaszított hős. Drámáinak középpontjában egy-egy hitelesen előkészített nagyjelenet áll, a mű centrumába helyezett, hatásosan felépített alaphelyzet, amelyből költői logikával következik a tragikus végki-

fejlet. De ezek a kéziratos töredékeim, idő híján, nem álltak össze monografikus egészé. Életem egyik adóssága ez. Elemzéseim azonban nem mentek egészen veszendőbe, mert később egyetemi oktatóként felhasználtam ezeket a szövegeket a romantikus drámával foglalkozó szemináriumaim során, így a „Tépett lelkek” és a „Nemzeti Színház hőskora” című kurzusaimban.

Sikeres védésem után bölcsészdoktorrá avattak az egyetem dísztermében. Doktori diplomámat 1970. február 21-én állították ki. Az egyetem pecsétje mellett Carolus Nagy (Nagy Károly) rektor és Georgius Székely (Székely György) dékán aláírása hitelesíti. (Ez utóbbi lesz harmincöt évvel később akadémiai doktori védésem elnöke. Ennyit még a jelekről.)

*

Utójáték

Doktorrá avatásomat szerény ebédrel ünnepeltük meg életem két legfontosabb asszonyával, anyámmal és feleségemmel együtt, hármasban.

Pesti „vendégségem” történetéhez két évvel később váratlan utójáték íródott. 1972. március 9-én megkaptam katonai behívómat tartalékos tiszti tanfolyamra. Erre a négy hónapos képzésre a Hadtáp Kiképző Központban került sor. Szolgálatom sikeres befejezésekor alhadnagyként szereltem le július 13-án. 1990. szeptember 29-én pedig, tehát már a szabad választások és a demokratikus kormány megalakulása után, hadnaggyá léptettek elő. Ez tette fel a koronát „katonai karrieremre”. Pedig rosszul indult ez a dolog. Egy szem bölcsészként kerültem a jogászokból álló századba, nyilván a doktorátusom tévesztette meg a sorozókat. Amikor az ezredes rájött arra, hogy tanár nagyok, megkérdezte, mit tanítok. Mondtam: „Irodalmat”. Mire ő kissé fanyalogva megjegyezte: „Még jó, hogy nem egy tánctanárt küldtek ide.” Később kicsit nőttem a szememben, mert egy stratégiai tárgyú előadásában segédkezve, mivel ő nem rendelkezett megfelelő geográfiai ismeretekkel, módomban állt földrajztudásomat csillogtatni. Ezért hálás volt nekem, kimenőket biztosított számomra, el tudtam jutni a legérdekesebb színházi előadásokra. Legfőbb haditetteimként pedig egy gyakorlaton, valahol a Duna-kanyarban, erdős terepen egy tábori mozgókonyha, azaz „gulyáságyú” parancsnoka voltam, amiben két sorkatona segédkezett nekem, akiket én „gulyásbojtárok” neveztem. Ez viccesen hangzik, pedig komoly. Ott tanultam meg, hogy a legfontosabb fegyvernem a hadtáp, annak ellenére, hogy a hadtápos katonákat gúnyosan „pékeknek” nevezik, mert a harcolók élelemmel, megfelelő ruházattal és lőszerrel való ellátásának minősége el szokta döntení a háborúk sorsát. Ez passzolt leginkább az én humánus lelkemhez. A „Műtárgyak védelme” című előadásra kíváncsian ültem be, de aztán rá kellett döbbernem, hogy nem a szobrok és templomok védelmére gondolnak, mert számukra a műtárgyakat a tankcsapdák, lokátorok és géppuskafészek jelentik. Naiv voltam, és idegen maradtam.

Szerencsére a kiképző központnak egészen jó könyvtára volt. Ezt alaposan kiaknáztam hiánypótlásra, de főként újraolvasásra. A tanulópad felhajtható fedele mögött meg tudtam húzódni könyveimmel. Esténként pedig, szabad időben néhány bajtársam körülvett a társalgóban, s jókat beszélgettünk irodalomról, művészetről. Egyiküknek régóta talány volt Tatlin nevezetes alkotása,

A III. *Internacionálé Emlékműve*. Erre én (Read alapján) „mozgásba hoztam” a reprodukción látható, de valójában monumentálisra tervezett művet: a spirális vas-keretben a henger, benne az előadótermekkel, évenként fordul körbe, a kúp az irodákkal havonta, a legfelül lévő üvegkocka az igazgatósággal pedig naponta, magyaráztam. Számomra is akkor vált világossá, milyen teremtő energiák szabadultak itt fel, és mentek sajnos veszendőbe. – A színházi esték közül Páskándi Géza *Vendégség* című drámájának előadása maradt számomra a legemlékezetesebb Básti Lajossal az unitárius hitéhez ragaszkodó Dávid Ferenc szerepében, Socinót pedig Darvas Iván alakította a hatalom által végeztetett megfigyelés és az árulás levegőjét árasztó, hallatlanul feszült színpadi közegben. Egyszóval, most, hogy visszagondolok életemnek erre a legkevésbé sem óhajtott epizódjára, úgy vélem, élményekkel, tanulságokkal és barátságokkal gazdagodtam a lakatnyában. Valamilyen módon ez is javamra vált. Például, tudom, hogyan működik a gulyáságú.

*

(Az elbeszélő megjegyzése)

Most, hogy önéletrajzi elbeszélésemnek ezt a pesti, de mégis inkább pannóniai fejezetét lezárom, már bizonyára világosan látszik, hogy nem szokványos tárgyszerű biográfiát írok, ahhoz nem lett volna kedvem, talán elegendő ambícióm sem. Egy irodalomtörténész, akivé lettem, egyedül, csendben dolgozik, élete nem elbeszélésre vár, inkább szakmai pályarajzot igényel. Ezért nem írok egyetemi pályámról, csak az odáig vezető útról. (Amarra csupán előrepillantásokkal utalok.) Egy alakuló öntudat intellektuális, érzelmi, tapasztalati érlelődéséről szólok. Ez talán nem érdektelen. És mivel nyolcvanhárom éves vagyok, ami, persze nem érdem, megértem vagy hét-nyolc rendszerváltást. Én még azok közé tartozom, akik saját tapasztalatból tudják, mit jelent háborúban a pincébe menekülni, milyen iskola volt a Pius, s miként álltak a dzsámi előtt az orosz tankok. Meg annyi mást. Tanú vagyok, s ez kötelezettséggel jár. Túlélő. És akkor már nem is én vagyok a fontos, hanem a világ, amelyre rányílt a szemem. Az átélt események, ezt ismét hangsúlyozom, ha emlékképekké válnak, akkor alakulnak, formálódnak, s ez a folyamat az elbeszélés során újabb fordulatot vesz. Itt már a képzeletnek is fontos szerepe van. Végso soron nem a tények igazolják az elbeszélést, hanem az elbeszélésnek kell igazolnia az elmesélt eseményeket, tényeket, a korrajz hitelét. Az elbeszélő aktusok aránya menet közben szükségképpen változik: a történetek mellett megjelennek a leírások, s aztán a kommentárok is, mint most ez a nyúl farknyi utóirat. De az epikusán megformált szöveg mindvégig egy emlékezet működésének mentális közegében alakul. Tehát elbeszélés íródik itt. Olyan elbeszélés, amely egyre inkább hasonlít egy készülő regényhez.

MESTEREK ÉS TANÍTVÁNYOK

Nemrég a Wikipédián fedeztem fel a „Kaposvári képzőművészek” kategóriában egy névsort – összesen tizenegy név –, és örömmel konstatáltam, hogy abban olyan nevek mellett, mint Rippl-Rónai József, Galimberti Sándor, Vaszary János, Martyn Ferenc, az én nevem is szerepel. Nem szerepel viszont Bernáth Aurél, aki ugyan nem Kaposváron született, de ott vált festővé. Martyn formálisan nem volt a mesterem, de annak tartom, Bernáth a Képzőművészeti Főiskolán volt a mesterem. Mindkettejük indulását Rippl-Rónai József, illetve öccse, Ödön segítette.

Rippl-Rónai Ödön csodálta bátyja művészetét, ő maga is próbálkozott a festéssel, amatőr módon, viszont az akkori modernnek lelkes prófétájává vált, és ezt igyekezett átadni a fiatal, a festészetről semmit nem tudó Bernáthnak. Amint erről Bernáth beszámol *Így éltünk Pannóniában* című nagyon szép önéletrajzi könyvében. Ezt a könyvet gyönyörűséggel olvastam gyermekkoromban, azért is, mert részletes leírást ad kedves városomról, a múlt század elejéről, arról a vidéki polgári életéről, amelyben apám is élt. Apám 1891-ben született, Bernáth néhány évvel később. „Találkoztál-e Rippllel, a festővel?”, kérdeztem egyszer apámtól. „Inkább az apjára emlékszem, aki tanító volt, és feltűnt nagy szakálláról”, mondta. A gyermek Martyn a Rómahegyen lakott, a Rippl-Rónai-villa szomszédságában, és anyai ágon, Piacsek bácsi révén, rokona is volt a mesternek, aki önéletrajzában meg is emlékezik a kis „Pubiról”, amint szorgosan rakosgatja a pasztellkrétáit.

Valahol olvastam egy megjegyzést a fiatal, „tehetséges Martyn Ferenc”-ről. A tehetséges jelző általában a tanítványoknál helyénvaló, ami azt jelenti, hogy megvan a jó készsége, adottsága ahhoz, hogy az adott területen tovább fejleszthesse tudását, és kiváló művész, akár mester is váljon belőle. Cézanne-ról ez a megjegyzés inkább nevetséges lenne. Nemcsak azért, mert zseniként túllép ezen a kategórián, hanem mert valójában nem volt tehetséges abban az értelemben, ahogyan ezt általában a köznyelv használja. Nem tudott helyesen megrajzolni egy aktot, valószínűleg ma sem vennék föl egy művészeti akadémiára. Ő volt az első jelentős művész, aki az „ügyetlenségéből” erényt kovácsolt, miután felismerte, hogy nincs olyan formakészsége, mint kiváló kortársainak, ezért más utat választott, ezzel megteremtve a modernizmus útját egy másfajta tér- és formaábrázolás felé. Picasso viszont rendkívüli tehetség volt, tizennégy éves korában már olyan képeket festett, amelyeket az akadémiát végzettek megirigyelhettek, ennek ellenére Cézanne képeinek hatására egy idő után lemondott erről a tudásáról, és „ügyetlen, primitív” képeket kezdett el festeni. Így jött létre a kubizmus. Állíthatjuk emiatt, hogy Cézanne volt Picasso választott mestere?

Az európai festészet története olyan, mint egy nagy családtörténet, kezdve Giottól napjainkig. A közvetlen mesterek, az „apák” nemzedékén keresztül is visszanyúlhatunk a távolabbi múltba, az előző nemzedékekből is lehet választott mester, ihletadó forrás, mert a művészet forrása elsősorban maga a művészet. Egy élő mester az induláskor mégis meghatározó. Bernáth és Martyn iskolát teremtett, amelyben aztán többen a magyar művészet meghatározó alakjai lettek. Bernáth majd negyven évig volt a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanára, több nemzedék került ki a keze alól. Néhány nevet említve: Kokas Ignác, Konok Tamás, illetve az úgynevezett szürnaturalisták, mint Csernus Tibor, Lakner László, Szabó Ákos, Gyémánt László, Kóka Ferenc, Méhes László. Bernáth lírai,

meditatív festészete alkalmas volt arra, hogy tovább fejlesszék, modernizálják, lírai realizmusát a végsőig fokozzák. Ebben Csernus volt az úttörő, Bernáth legmeghatározóbb tanítványa. Emlékszem Bernáth egy megjegyzésére valamikor a hatvanas évek közepén, amikor arról tájékoztattott bennünket, akkori tanítványait, hogy beszélt Aczéllal, aki beleegyezett, hogy Csernus visszatelepüljön Franciaországból, és állást kapjon a főiskolán. Benne látta a folytatást. Valóban jól tett volna a magyar művészetnek, ha ez a modernista nemzedék folytatta volna az oktatást, de a legtöbben külföldre távoztak. Az Iparterv-nemzedék másik vonulata, az absztrakt festészet művelői viszont többségben maradtak, így a „Martyn-iskola” folytatói is, kapcsolódva a fővárosi, absztrakt iskolához, ennél fogva a hatvanas évek hazai modern művészetének meghatározója a geometrikus, konstruktív absztrakt művészet lett. De ebből a nemzedékből senki nem jutott be oktatóként a főiskolára. Bernáth is utódjaként Iván Szilárdot hívta meg. A nemzedékváltást a Képzőn csak a rendszerváltás hozta el.

Rajz-festői tanulmányaimat tízéves korom körül kezdtem. Addig fel sem merült bennem, hogy közvetlenül a természet utáni tanulmányokat rajzoljak, csak másolatokat próbáltam csinálni, eleinte könyvekben talált képekről, később magyar festők egy naptárban talált reprodukcióiról. Munkácsy, Székely Bertalan és hasonló. Úgynevezett gyerekrajzokat soha nem csináltam: a rajzzal nem történeteket akartam elbeszélni, nem eszközként használtam valamihez, hanem elsajátítani akartam, ahogy azt a nagy mesterek csinálják.

Ez idő tájt költöztünk Kaposvárról Pécsre, és a város ebből a szempontból is szerencsésnek bizonyult számomra, mert lehetett választani a különböző rajzsakkörök közül. Az első, amelyben megkezdtem a természet utáni stúdiumok rajzolását, a MÁV által fenntartott esti rajziskola volt, Gebauer Ernő festő vezetésével. Azt már akkoriban meg tudtam állapítani a pécsi mozikban és a Király (akkoriban Kossuth) utcai csemegeüzletben lévő freskói, pontosabban szekkói alapján, hogy nem ilyen festészetre vágyom, de ahhoz, hogy a rajz alapjait elsajátítsam, Gebauer jó tanárnak bizonyult. Igazi akadémista festő volt, mestere Székely Bertalan, aki még a Mintarajziskolából alakult Képzőművészeti Főiskola első tanára volt. A szakköri helyiség is tele volt gipsz szobormásolatokkal, ami akkor nagyon inspiráló volt, mert az általános iskolában csak VIM-es dobozokat rajzolunk vagy festettünk. (Ez a henger formájú háztartási szer volt az egyetlen, amit akkor tisztításra használhattunk.) Itt kell megjegyeznem, hogy abban az időben, és még jó darabig, a rajz mint ábrázoló forma a művészeti oktatásban abszolutizálva volt. Aminek természetesen megvolt a klasszikus hagyománya: „rajz az alapja mindennek”. Rajzóra, rajzsakkör, rajz szak volt a Pécsi Pedagógiai Főiskolán is, holott szerencsés esetben minden mással is foglalkoztak, ha ez egy jó tanárra volt bízva. A Képzőművészeti Főiskola felvételi anyaga is ebből állt: egy hétig csak fejrajz, egy hétig aktrajz volt. Felvettek úgy festő szakra valakit, hogy egyetlen festményt vagy színes munkát sem láttak tőle, elbeszélgetésről meg szó sem volt. Másik tanárom, akihez egy időben Gebauer mellett jártam, Lantos Ferenc, az akkori Úttörőházban (ma Civil Közösségek Háza) tartott rajzsakkört. Hogy párhuzamosan jártam mindkét helyre, azért volt érdekes, mert Gebauer többször emlegette Lantost negatívan, és én akkor szembesültem először élőben a hagyomány és a modernség ellentétével. Lantostól ekkor finom balatoni akvarelljeire és a komlói bányaműveket ábrázoló szerkezetes képeire emlékszem. Lantos igazi pedagógus volt, megkehlhetetlen az én generációm számára Pécssett. Nála sokat festettünk is, később a pár év múlva alakult Művészeti Gimnáziumban találkoztam újból vele.

A mi képzős osztályunkkal egy időben kezdődött a Pécsi Művészeti Gimnázium mint önálló intézmény működése, a Leőwey Gimnázium mellett, illetve egy ahhoz tartozó épületben. A műhelyek építéséhez mi, diákok is hozzájárultunk, vágtuk ki a bokrokat az udvarban, ástuk az alapokat. Rajz- és szaktanáraink a kezdettől Lantos Ferenc, Simon Béla, Bizse János és felesége, Zs. Kovács Diana, Dicu néni, Erdős János voltak. Az én osztályom-

ban Dicu, majd Simon Béla volt a rajz-festő tanár. Dicuhoz kötődtem leginkább a gimiben, később is, mivel ő tanította a művészettörténetet, kedvenc tantárgyamat az első két évben, holott a szakmája textiltervező volt. A közismereti tanáraink közül a történelmet és magyar irodalmat oktatók voltak rám nagy hatással. Hada Ferenc különleges egyéniség volt, vagy talán a korszak volt különleges: olyan szenvedéllyel adta elő a hősi eseményeket, hogy közben ütötte a tanári asztalt. Később tudtam meg, hogy az '56-s események miatt megfosztották egyetemi állásától, végül így került ide. Weidinger Vilmos irodalomtanárunk újságíró volt, és hasonló okokból „kénytelen volt” tanítani. Aki ezt a pályát választja, annak a művészettörténetet a legfontosabb tantárgynak tartom ma is, amelynek oktatása egyben a legproblematisabb is volt. Általában is jellemző volt az oktatásra, amit itt a műtörténeten modellálok. A művészettörténetben a történetiség volt az elsődleges, és a művekről alkotott véleménynek alig jutott hely. A tanárok általában ragaszkodtak az egy könyvből vagy ajánlott jegyzetből való tanításhoz. Tekintélytisztelők voltak: ami és aki bekerült a kánonba, az szentség volt. Az, hogy ez a kánon változik, alakul, fel sem merülhetett. Ez különösen a modern, kortárs művészetben volt mérvadó, de addig el sem jutott a tanár. „Hol tartotok most a műtörténetben”, kérdeztem harmadikos festő osztályomtól. „A görögöknél, de még egy jó darabig, mert amíg azt nem tanuljuk meg, nem lépünk tovább.” Ha a tanár nem mond szubjektív véleményt, a diákban sem merül fel, hogy ez egyáltalán lehetséges. Ez a lineáris, az ismerethalmazra szorító tanítás tőlünk nyugatabbra már rég nem létezik, az irodalomban például kiemelnek egy nagy nemzeti szerzőt, és azt elemzik, akár egy éven keresztül. A művészeti gimiben időnként, kényszerből egy-egy alkotóra bízta a „művtörténi” tanítását, és ez a diákok számára mindig élményszerűbb, emlékezetesebb volt.

Sok minden, ami aztán megalapozta a „Pécs a művészetek városa” rangot, ekkor, a hatvanas évek elején alakult ki a városban. A Zetkin Klára (ma Szent Mór) és a Déryné (ma Mária) utca sarkán volt a Művelődési Ház, illetve Bábszínház (most évek óta üresen, lepusztulva áll). Ez akkor fontos alkotói műhely volt. Az alsó szinten működött Lulu (Kós Lajos) bábműhelye, ebből lett aztán a Bóbita országos hírű bábegyüttese. Ide jártak a lány osztálytársaink. A felső emeleten volt Lantos esti szakköre, ide jártunk mi, néhányan a gimiből, akiknek nem volt elég az iskolai rajzképzés, de leginkább Lantos miatt. Többek között ide jártak a későbbi Pécsi Műhelyesek, Gellér B. István is. A nagy előadóteremben ilyenkor táncoktatás zajlott, a csendes rajzolgatás közben a tánctanár csattogtatását hallottuk, amellyel a ritmust diktálta. Volt egy kis vetítőfülke a teremre nyíló ablakkal, itt dolgozott Bocz Gyula, a szobrász. Ebben az időben Kismányoky Karcsihoz kötődtem legjobban. Hazafelé, a szakkör után a kortárs művészet aktuális kérdéseiről beszélgettünk, mi jöhet az absztrakció után... Karcsit mindig is, a legutóbbi időig foglalkoztatták a művészetelméleti kérdések, talán jobban, mint maga az alkotás.

Ez időben alakult a Modern Magyar Képtár, a Zsolnay-szobor melletti saroképületben. Előtte étterem volt, egy időben rendszeresen oda jártam ebédelni. Romváry Ferenc fiatal művészettörténészként ekkor került Pécsre, a múzeum Művészettörténet Osztályára. Idézem őt a *Romváry Ferenc, a képtárca-sínál* című önéletrajzi könyvéből:

„1963 szeptemberében aztán megkaptam az első, nem kis szakmai kihívást jelentő, valóban tesztelő, de igencsak emberpróbáló feladatot. Az 1957-ben és 1960-ban a néprajzi osztályon bemutatott időszakos kiállítást követően a Modern Magyar Képtár állandó kiállítása a Szabadság út 2. szám alatt, a volt Dózsa Étterem épületében kapott végleges otthont. Segítségként mellém osztottak öt negyedikes művészeti gimnazistát: Pinczehelyi Sándort, Proksza Lászlót, Schubert Pétert, Víg Istvánt és Weisz [Valkó] Lászlót. Jó érzékű, jó szemű, készséges segítőtársnak bizonyultak. Együtt mentünk át a szemközti Néprajzi Múzeumba, ahol a raktári polcok közötti szűk folyosón voltak a képek egymásnak támasztva.”

Ekkor és itt találkoztam először Martyn Ferencel, aki rajzaimat látva meginvitált a műtermébe. Számontartott mindenkit a szakmában Pécsen, és egyengette a fiatalok útját

is. A rajzaimról nem volt jó véleménnyel, ahogy én sem, de néhány mondatával helyre tette azt, amivel régóta küzdöttem. Szén- és krétarajzaim porzottak a sok anyagtól, nem tudtam kezelni a felületet. „Miért nem rajzolsz egyszerű 2B-s ceruzával?”

Legközelebbi tanítványa, művészetének egyik folytatója Lantos, aki mesterének vallja Martynt. Lantos számára a művészet bevallottan eszköz a megismeréshez, így a tanításhoz is. „A művészet nem öncél, hanem szolgálat.” Ezt már később hirdette, amikor az élet úgy hozta, hogy pár évig tanár kollégák lettünk a Művészeti Karon, ahol nagyon más elvek szerint tanítottunk. De erről majd később...

A továbbiakban a művészet és a mesterség kérdését próbálom kifejtetni, azt, hogy tanítható-e a művészet, ki a jó mester, mi a különbség a hitelesség és a pusztá reprezentáció között. Ha feltesszük a kérdést, ki a nagyobb művész, Nagy István, vagy akár Benczúr Gyula, vagy egy kortársuk, Aba-Novák Vilmos, ma a legtöbben az elsőre szavaznának. A mesterségbeli tudás, illetve a „ki tud jobban festeni?” kérdésre viszont az utóbbi két festőt neveznék meg. Miért ez az ellentmondás? Nagy István hiteles, élete és művészete egy, míg a másik két festő művei nagyrészt pusztá reprezentációk. Reprezentálják egyrészt a hatalom, a közízlés elvárásait, másrészt azt, hogy mennyire tudnak festeni, tehát magát a mesterséget. Mondhatunk példát a modern, jelen korból is: Csernus Tibor az itthon festett képeivel az akkori avantgarde meghatározó mestere volt, Párizsban letelepedve viszont versenyre kelt Caravaggióval, annak drámaisága nélkül, pusztán virtuóz festőmodorral. Megint visszautalhatunk Cézanne-ra, aki nem a már meglévőt akarja tökéletesíteni, hanem kitalál valami mást, ami a saját gondolatait reprezentálja. A nagy mester nem azonos a nagy művésszel.

Mi a mesterség, mi a művészet? Talán nem releváns kérdések ezek a mai művészeti világban. A modern művészetben a legfőbb érték az új, az innováció, ami a régi, előző forma (mesterség) lerombolásában is megnyilvánult, míg a modernizmus előtti korokban az új az előzőre épült, vagy legalábbis annak méltó folytatója volt. A „mi a mesterség?” kérdésre a választ a „mi a művészet?” kérdésre adott válasz adhatta meg a korábbi korokban. Művészet és mesterség összefüggésének problémája a modernizmusban a XIX. század végén merült fel először radikálisan. A klasszikus és hagyományos képzőművészetben a két fogalom elválaszthatatlan volt, a „szakma” legnagyobb mesterei egyben a kor legelismertebb művészei voltak. De meghatározható-e, mi is a mesterség, és különválasztható-e a művészettől? Elméletben igen, és ha Arthur C. Danto módszerét követjük, amennyiben a műből kivonjuk az egyiket – mondjuk a mesterséget –, megkapjuk a művészetet. (Ehhez persze tisztáznunk kell, mi is a mesterség, amely mindig nehezen definiálható, hisz ez a lényege.) A mesterség koronként ugyanúgy változik, mint a művészet. Például kétszáz éve még a festészetben nem merülhetett fel a fotográfia vagy a szórópisztoly használata, amely ma a legtöbb festő számára gyakori eszköz. A mesterség fogalma kiindulásként a legátfogóbban úgy határozható meg, mint ami a múlt hagyományából elsajátítható, megtanulható. Klasszikus korokban a képzőművészet ugyanolyan mesterségnek számított, mint a csizmadia, asztalos és egyéb kézműves készségeket feltételező tevékenységek. A művészet és mesterség gondolati szétválaszthatóságát a másolatokon keresztül tudjuk leginkább tetten érni. A másolat nem modern találmány a művészetben sem, ám a klasszikus korokban ez kizárólag manuálisan történt. A manuális másolat soha nem lehet teljesen azonos az eredetivel, olyan értelemben, mint a gépi sokszorosítás, amelyet reprodukciónak nevezünk. Időbeli folyamat, miközben az emberi agy mérlegel, a kéz gesztusai nem azonosak az eredetivel, az ízlés, a stílus és a korszellem is meghatározza, anélkül, hogy a másoló tudná.

A művészet elsajátítása, a mesterség alapja, folyamata a régi korokban maga a másolás volt. Bár az egyes mesterek – különösen a reneszánsz óta – mindig a természetre hivat-

koztak, forrásuk mégis a korábbi mesterek munkáinak másolása volt, így sajátították el a forma, a kifejezés rajzi, festői megoldásait.

A korábbi mesterektől átvett képi sémák és a hagyományos natúrstúdiumok, azaz a természeti képre hivatkozás – a formula és tapasztalat – képezték az ábrázolás elsajátításának alapját, amit Gombrich fejtett ki *Művészet és illúzió* című művében. Gombrich azt mondja: „mielőtt egy festő bárminek ábrázolásába fogott, nem közvetlenül a természethez fordult, hanem az addig ábrázolt képek által kialakított sémákat vette át, és azt alkalmazta, illetve vitte tovább a természeti képre. A középkor számára a séma maga az ábrázolás, a középkor után a művész számára viszont a séma már csak kiindulópont. Eszköz a valóság kipróbálására, és arra, hogy megbirkózzék az egyedivel, a partikulárisal. Ez volt a tanulás, az elsajátítás folyamata. Senki sem kételkedett akkoriban abban, hogy minden művészet fogalmi jellegű (konceptuális), a szónak abban az értelmében, hogy előbb meg kell tanulnunk, milyen az ember, majd be kell gyakorolnunk, hogyan rajzoljuk le, mielőtt egyáltalán megengednénk, hogy kipróbáljuk kezünket az élet után való ábrázolásban.” Ez volt az akadémia, festőiskola gyakorlata, és ez alapjaiban máig így van.

A másolat, a sokszorosítás, amely jelen kultúránk meghatározója, azelőtt csak manuálisan történt. Nézzünk néhány példát a másolás eredményéről. Diákkoromban a Szépművészeti Múzeumot látogatva gyakran feltűnt egy jellegzetes, idősebb férfi, aki régi képet másolt, legtöbbször portrét. Nyilván megrendelésre, és nem saját tanulmányaira, mert rendkívül hűségesen és precízen, egy az egyben, szinte reprodukálta a műveket. Már akkor feltűnt nekem, hogy az eredetihez képest mindig szárazabb és unalmasabb lett az eredmény, mintha kihunytnak volna belőle az élet.

Ha összehasonlítjuk Raffaello Baldassare Castiglionéről készült portréját és annak Rubens általi másolatát, akkor megsejthetünk valamit abból a nagyon szűk határmezsgyéből, amely a művészetet elválasztja a pusztá másolattól. A két portré itt is szinte azonos, mégis két különböző világot és eleven szellemet, stílust érzünk: az egyik Raffaello és a reneszánsz, a másik Rubens és a barokk stílus. Két különböző korszellem. Ha egy festőnek van hiteles stílusa, saját világa, másolhat akármit, az nem másolat lesz, hanem eredeti, mert itt az „eredeti” kép a mű forrása, hasonlóan, mint amikor maga a természet a mű forrása. A manuális másolatok gyakorlata folytatódott egészen a XIX. század végéig, egyrészt mint tanulási és megismerési folyamat, másrészt mint a mű forrásai: születhetnek művészileg egyenrangú művek, jelentéktelen művekből remekművek, remekművekből pusztá másolatok, és akkor még sorolhatnánk a parafrázisokat és a legkülönbözőbb átvételeket, beemeléseket.

A legnagyobb tördőfést a festészetnek a fotográfia elterjedése adta, és ez a haláltusa máig is tart, ami nem azt jelenti, hogy a festészet „lehanyatlott”, hanem radikálisan megváltozott. Ahogy a kézi munkát, a régi mesterségeket kiszorította a gépi termelés, az alkotás tervezésre irányult, a régi mesterségek előbb-utóbb a múlt nosztalgikus megőrzőjévé váltak, skanzenekbe szorultak. Ez a sors nem teljesen analóg a festészettel, de ebben az időben kérdőjeleződött meg a mesterség fontossága a képzőművészetben. A konzervatívabb szemlélet továbbra is hivatkozik a mesterség elsődlegességére, amikor ennek hiányában leértékeli a kortárs művészetet. A fotó kihívására adott egyik válasz az absztrakt művészet létrejötte, másrészt a festészet visszaszorulása azokból a műfajokból – tájkép, csendélet, erotika, akt –, amelyekben a fénykép és a film egyre jobban helyettesítette, és a tömegigényeket is kielégítette. Az absztrakt festészetben a festő lemondott a tárgyi világról, de cserébe lubickolhatott a manuális gesztusokban, színekben, formákban.

A legradikálisabb változást az utóbbi időkben elterjedt internet hozta, amely megváltoztatta a képhez való viszonyunkat is. Az a képdömping, amely a neten terjed, megkérdőjelezi mindazt, amit a művészet és mesterség viszonyáról eddig gondoltunk és írtunk. Ma már a különböző képkalkáló programok segítségével bárki könnyedén csinálhat képet (művet), kiállításért sem kell gürcölnie, felteszi a világhálóra, és értékesíti. Ami szinte

törli a képalkotás mesterségét – vagy szűken vett mesterségét, amely a kép előállítását jelenti –, és nivellálja a műveket, a megítélés képességéhez kellene a tanulmányok és a szakmai háttér.

Senki nem vitatja, hogy a mesterség elsajátítható, és azt sem, hogy ezután válik el, valaki művész lesz-e, vagy sem. Itt most elsősorban az autonóm, és kevésbé az alkalmazott művészt értve ezen, mert szociológiailag mindenki művész, aki valamilyen szinten az esztétikailag releváns tárgyakkal foglalkozik.

Induljunk ki a tanár–diák, illetve a mester–tanítvány viszonyból a képzőművészeti oktatásban. A legfontosabb, hogy a választásnál – ha lehet választani – egymásra találjanak. Az én időmben a mesterek választották ki a munkák alapján a hozzájuk közel álló tanítványt. Amikor a művészeti főiskolák megkapták az egyetemi rangot, és bevezették a kreditrendszerű oktatást, a diák választotta meg, hogy melyik mesterhez jelentkezik, és ha nem találta megfelelőnek, átjelentkezhetett, választhatott másik mestert. Ez számtalan anomáliához vezetett. Például nem lehetett jó értékelésnél rosszabbat adni, mert akkor a diák esetleg átmehetett egy olyan tanárhoz, aki mindenkinek jelest adott. És még sorolhatnám...

Alapvetően kétfajta oktató van, aki magához köti a diákot, és aki szabadon hagyja. A tanítványok között is van, aki igényli az állandó irányítást, és van az önállóbb egyéniség. Ez függ attól is, hogy ki milyen tudást hoz magával. Közös egyetemi felvételen sokszor elhangzott Lantos mestertől, hogy „nekem mindegy, csak formálható legyen”. Azaz legyen lágy anyagból. Lantos saját jól felépített képi és tanítási módszeréből egyfajta akadémizmus lett, aminek eredményeképp felismerhető Lantos-epigonok jöttek ki. Hasonlóképpen a Képzőművészeti Egyetemen Molnár Sándor felépített művészettfilozófiájából csupa Molnár Sándor-epigon. Feltehetjük a kérdést, az-e a jó mester, akinek a tanítványai felismerhetők.

A Düsseldorf-i Akadémia arról híres, hogy az ott tanulók közül sokan meghatározó művésszé váltak a háború utáni német és európai művészetben. Az iskola legismertebb mestere és egyben a nyolcvanas évek első számú művésze az akcióiról ismert Joseph Beuys volt. A legkülönbözőbb művészek kerültek ki, akik nem hasonlítottak a mesterre, csak abban, hogy radikális újtók voltak: Jörg Immendorff, Walter Dahn, Lothar Baumgartner, Blinky Palermo, Anselm Kiefer. Beuys kibővített művészeti koncepciója tágabb és mélyebb volt, mint amit korábban a művészetben láthattunk. A művészet az ember minden érzékszervével és mindenekelőtt az elmével megtapasztalható. Johannes Stüttgen így jellemzi: „Beuys egyfajta bába volt ahhoz, ami meg akart születni tanítványaiban. Amikor egy évig a tanítványa voltam, akkor láttam először a munkáit. Számomra ő tanárként volt művész. Eszembe sem jutott volna, hogy valami kiállítható dolgot csinál.” Anselm Kiefert, aki ma az egyik legjelentősebb művész a világon, Beuys terelte a német történelem feldolgozása felé.

Keserü Ilona is mesterének vallja Martyn Ferencet, aki gyerekként elindította a művészet felé. Keserü iskolát alapított, formálisan is (Pécsi Képzőművészeti Mesteriskola), Rétfalvi Sándorral és Bencsik Istvánnal közösen a rendszerváltáskor, amelyből néhány évvel később a pécsi egyetem Művészeti Kara lett. Ebben a folyamatban én is részt vehettem, ahogy a Pécsi Művészeti Gimnázium alakulásánál 1960-ban diákként, '91-ben oktatóként az egyetemi képzés beindításakor. Jelenleg a PTE Művészeti Karán, a festő szakon néhány kivétellel Keserü-tanítványok tanítanak, akik mesterkurzusokon és a doktori iskola képzéseiben fejlesztették tovább saját festői törekvéseiket. Ha most visszatekintünk e dolgozat elejére, ősforrásként kiemelve Rippl mint az első modern mestert a magyar festészetben, és eljutunk néhány nemzedéken át a ma oktató közép-nemzedékig, fellelhetünk-e valami közöset? Ha nem ragaszkodnánk ahhoz, hogy irányzatokba tömörítsünk minden egyéni teljesítményt, ahogy azt az elméleti igényű értelmezések teszik, felismerhetővé válna az egyéni művészeti utak sajátosságaiban a művészettörténeti folytonosság, a mesterek hatása, és az önálló újítás ötvözete.

ELŐSZÓ A KÉT FOLYÓIRAT-TÖRTÉNETI KEREKASZTAL-BESZÉLGÉTSHEZ

A szlovén Beletrina Akadémiai Kiadó felkérésére lengyel, litván, osztrák, szlovén és olasz partnerekkel együtt vettünk részt a *Kelet-európai irodalmi folyóiratok 1945–2004: A határok tesztelése és a demokratizálódás útjának egyengetése* című projektben.¹ A kutatás célja volt egyrészt megvizsgálni a folyóiratok szerepét az 1945 és 2004 – tehát a második világháború vége és az Európai Unióhoz való csatlakozásunk – közötti időszakban. Másrészt feltérképezni a kelet-közép-európai folyóiratok közötti kapcsolatokat a rendszerváltás előtti és utáni időszakban. Harmadrészt megerősíteni a már meglévő együttműködéseket, illetve létrehozni egy olyan közép-keleti-európai folyóirat-hálózatot, amelynek a későbbiekben is nagy szerepe lehet a „demokratizálódás útjának egyengetésében”. Derridát idézve „demokratának lenni annyi, mint elismerni, hogy soha nem élünk eléggé demokratikus társadalomban” (*Le Monde*). Filozófusnak, irodalmárnak vagy szerkesztőnek lenni pedig annyi, mint tenni azért, hogy a társadalom még demokratikusabb legyen.

Amikor a felkérést – Rudaš Jutka (Maribori Egyetem) közvetítésével – megkaptam, egyértelmű volt számomra, hogy a Pécsi Tudományegyetem mellett a *Jelenkor* folyóirat és Ágoston Zoltán főszerkesztő legyen az egyik partnerünk. A *Jelenkor* folyóirattal és az akkor még Csordás Gábor által Pécsen működtetett *Jelenkor* Kiadóval már a kilencvenes évek elejétől több közös programot szerveztünk. Az Európa Kulturális Fővárosa projekt keretében 2007 és 2010 között rendszeresen tartottunk felolvasóesteket és folyóirat-találkozókat, amelyekre a magyarországi, valamint a szlovén, horvát, szerb, vajdasági és erdélyi szerzőkön túl szerkesztőket is meghívtunk. A *Jelenkor* folyóirattal közösen szerveztük ugyanebben az időszakban a berlini Literarisches Colloquium kezdeményezésére a *Literature on the Road* programot (Belgrád és Pécs, 2010. szeptember, Symposion), amelynek szintén az volt a célja, hogy párbeszédet kezdeményezzen az európai határokon innen és túl élő szerzők és szerkesztők között.²

A *Kelet-európai irodalmi folyóiratok 1945–2004* kutatási program keretében az előadások és az angol nyelvű tanulmánykötet mellett egy vándorkiállítás is szerveztünk, amely végigjárta a programban részt vevő városokat – Ljubljana, Bielsko-Biala, Salzburg, Pécs, Vilnius, Trieszt.³ Az előadások és a kötetben megjelenő angol nyelvű szövegek elsősorban a kutatóknak száltak, a kiállítás viszont a nagyközönségnek szerette volna bemutatni az egyes országok folyóirat-kultúráját. Minden partnerintézmény két előadást tartott (2022–2023), két szöveget publikált a kötetben (2024), egy folyóirat-szerkesztővel készített interjút (2024), két folyóiratot javasolhatott a kiállításra, és készíthetett egy listát az adott időszakban megjelenő folyóiratokról. Szlovénia esetében a kutatók a *Nova Revija* és a *Mladina* folyóiratokat, Lengyelország esetében az emigrációban megjelenő *Kultura*, az underground kiadványok közül a *Zapis*, valamint az 1980-as években a különböző szubkultúrákhoz és rajongói körökhöz kapcsolódó magazinok közül a *Brulion* és a *Czas Kultury* magazinokat

¹ A LITMAG 1945–2004 projektben részt vevő intézmények – Beletrina Akadémiai Kiadó, Kortárs Történelmi Múzeum, Koperi Tudományos és Kutatóközpont (Szlovénia), Bielsko-Bialai Egyetem (Lengyelország), Pécsi Tudományegyetem (Magyarország), Vilniusi Emlékmúzeumok Igazgatósága – Venclovas Múzeum (Litvánia), Salzburgi Egyetem (Ausztria), Trieszti Egyetem (Olaszország).

² Thomas Geiger, Inga Niemann (szerk.) (2010): *European Borderlands – Literature On The Road*. Ford. Ilma Rakusa. Berlin, Literarisches Colloquium.

³ Az előadások, valamint a kiállítással kapcsolatos információk megtekinthetők a projekt honlapján: <https://litmag.eu/>

választották. A német nyelvű folyóiratok esetében az NDK-ban megjelenő független irodalmi folyóiratokra (1979–1989) esett a választás, ezen belül pedig a Paul Celan *Radix*, *Matrix* című versére rájátszó *Radix-blätter* (szerk. Stephan Bickhardt, Ludwig Mehlhorn) folyóira. A litván folyóiratok közül a *Pergalė* és a *Sietynas*, az olasz folyóiratok közül pedig a *La Battana*, a *Zaliv* és a *Most* került be a kiállításba. A magyar folyóiratok közül a *Jelenkor*, valamint a Papp Tibor és Nagy Pál által szerkesztett párizsi *Magyar Műhely* folyóirat jelent meg a kiállításon, ám közreadtunk egy nem teljes, de terjedelmes – a jelentősebb lapok mellett szamizdat periodikákat és diáklapokat is említő – folyóiratlistát, amelyek még így is csupán metszetét adják a magyar folyóirat-kultúrának.

A magyar nyelvű folyóiratok szemlézésekor szempont volt, hogy ne csupán a magyarországi, hanem a határon túli magyar nyelvű periodikák közül is válogassunk. Ezért kerestem meg Ladányi Istvánt, az *Ex Symposion* szerkesztőjét, akinek ráadásul nemrégiben jelent meg a lapelődről, az *Új Symposion*ról szóló monográfiája. Ugyanilyen céllal vettem fel a kapcsolatot Demeter Zsuzsával, a *Helikon* (az egykori *Utunk*) folyóirat szerkesztőjével, valamint Balázs Imre Józseffel és Rigán Lóránddal, a *Korunk* szerkesztőivel. További szempont volt az emigrációban megjelenő és a szamizdat kiadványok bevonása a kutatásba. A Petőfi Irodalmi Múzeum 2012-ben a folyóirat alapításának ötvenedik évfordulója alkalmával rendezett egy kiállítást a *Magyar Műhely* tiszteletére. Sulyok Bernadett és Sipos László voltak a kiállítás szervezői és a katalógus szerkesztői. Sulyok Bernadett éppen ezért vontam be ebbe a kutatásba. A szamizdat kiadványok esetében Danyi Gábort kértem fel egy angol nyelvű tanulmány megírására, akinek 2023-ban jelent meg a pécsi Kronosz Kiadónál *Az írógép és az utazótáska. Szamizdat irodalom Magyarországon 1956–1989* című monográfiája.

A kiállítás Pécsen a Civil Közösségek Házában volt látható 2023. június 7-e és szeptember 13-a között. A megnyitó és a záróesemény alkalmával tartottunk egy-egy kerekasztal-beszélgetést, amelyre a *Jelenkor* és a *Magyar Műhely* mellett meghívtuk az *Alföld*, az *Ex Symposion*, a *Magyar Lettre Internationale*, a győri *Műhely*, a *Prae*, a *Tiszatáj* és az *Új Symposion* szerkesztőit és kutatóit. A kiállítást Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* folyóirat főszerkesztője, Dr. Gerner Zsuzsa, a Németországi Szövetségi Köztársaság tiszteletbeli konzulja és Dr. Wolosz Robert, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar dékánhelyettese nyitotta meg, akik elhelyezték a kiállításon szereplő folyóiratokat a magyar, német és lengyel irodalmi és kulturális kontextusban.

A megnyitót követő beszélgetésen Ágoston Zoltán (*Jelenkor*), Sulyok Bernadett (Petőfi Irodalmi Múzeum), Horváth Nóra (*Műhely*) és Ladányi István (*Ex Symposion*, Pannon Egyetem) vettek részt.

A zárórendezvény keretében Ágoston Zoltán a kelet-közép-európai folyóiratok közötti kapcsolatokat, Farkis Tímea (PTE BTK Olasz Tanszék) pedig az olasz irodalmi és kulturális életet meghatározó történelmi összefüggéseket elemezte. A kerekasztal-beszélgetés a PécsLIT irodalmi fesztivál programsorozatának keretében zajlott, Ágoston Zoltán, Karádi Éva (*Magyar Lettre Internationale*), Orcsik Roland (*Tiszatáj*), Szirák Péter (*Alföld*), Balogh Endre és L. Varga Péter (*Prae*) részvételével, Mekis D. János (*Szépliteratúrai Ajándék*, PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék) moderálásával.

Az alábbiakban a két beszélgetés szerkesztett változatát adjuk közre.

Orbán Jolán

MŰKÖDNI KELL FOLYAMATOSAN

Orbán Jolán beszélgetése

„Nincs demokrácia irodalom nélkül, sem irodalom demokrácia nélkül” – ez a Derrida-idézet lehetne a mottónk, amelyet a következőképpen írhatunk tovább: nincs irodalmi élet irodalmi folyóiratok nélkül. A folyóiratoknak, úgy Magyarországon, mint Kelet-Közép-Európában másutt, nagy szerepe volt – és a mai napig is nagy szerepe van – abban, hogy az irodalom és a művészet nevében ellenálljanak a politikai ráhatásoknak. Ezzel a szokásával a politika nem hagy fel, a mai napig látunk arra irányuló törekvéseket, hogy az irodalmat és a művészetet irányítás alá vonják. Így aztán az irodalom, a művészet olyan beszéd-, illetve alkotásmód, amely gyakran ellenáll az erőszakos politikai hatalomgyakorlásnak. A meghívott folyóiratok esetében is megtaláljuk azokat az ellenállási pontokat, amelyek a szerkesztők vagy a szerzők szintjén formálták-formálják ezeknek a folyóiratoknak a történetét és életét.

Először arra kérlek benneteket, hogy röviden vázoljátok fel az általatok képviselt folyóiratok történetét, különös tekintettel azokra a fordulópontokra, amelyek nyomot hagytak a folyóirataitokon.

Ágoston Zoltán: – A Jelenkor egyik elődlapjánál kezdem a történetet, a Várkonyi Nándor, Csorba Győző és Weöres Sándor által szerkesztett Sorsunknál, amelyet 1941-ben alapítottak. Az ugyanis 1948-ban éppen úgy belehal a kommunista fordulatba, ahogyan a Válasz és az Újhold folyóiratok is. Ezt követte a fordulat után 1949-től az első Dunántúl folyóirat. Érdekes a lap Katkó István által jegyzett bejelentkező szövege, ugyanis a vonalas kommunista alapról induló szöveg egyszerre próbálja mentegetni és bírálni is az elődjét, a Sorsunkat. Parasztromantikát, egyensúlyozást, a minőségbe való belefeledkezést vet a Sorsunk szerkesztőinek a szemére – ahelyett, hogy a „haladást” képviselték volna. Hogy az új irány világos legyen, a Dunántúl első számának borítóján egy nem túl bonyolult rajzon rendes munkásembert látunk. Ezt követte 1952 és 1956 között a második Dunántúl. 1956 végén, november-december tájékán fekete borítóval jelent meg a lap. De kicsit bátoratlan volt ez a szolidaritás, ugyanis a folyóirat logójának színalányomása mindig változott, ám ezúttal fekete volt, ugyanakkor odaírták a borítógrafika helyére, hogy „A címlapra szánt rajz az október 23-a utáni, budapesti harcokban megsemmisült. Különben a folyóirat lapzártája október 10-én volt és most változatlan tartalommal jelenik meg.” Furcsa magyarázat. Akartak is szolidaritást vállalni, meg nem is.

Ekkoriban Szántó Tibor vitte a folyóiratot, akit aztán börtönbe is zártak azzal a váddal, hogy a Széchenyi tér 17. szám alatti épületből, a folyóirat első emeleti nagy szerkesztőségi helyiségeiből a forradalom kitörésekor kilóttek volna. Olyan emberek, mint például A Tenkes kapitányáról elhíresült Örsi Ferenc vagy Galsai Pongrácz és hasonló irodalmárok kilóttek volna az ablakon, holott valószínűleg az életükben nem fogtak fegyvert. Ez a vád végül is Szántóra hullott vissza, elvitték, bebörtönözték, ott szinte teljesen megvakult. 1956 tehát a Dunántúl folyóirat és a főszerkesztője számára is végzetes volt.

A forradalom utáni éveket eufemisztikusan kádári konszolidációként szokás emlegetni, bár 1962-ig még akasztottak ötvenhatos elítélteket. Mindenesetre a színen valóban folyt valamifajta konszolidációs folyamat, aminek a keretében elindulhatott néhány lap, például 1957-ben az Élet és Irodalom, 1958-ban a Jelenkor. Ezzel a korabeli hatalom azt akar-

ta demonstrálni, hogy ezekben az időkben is lehet irodalmat művelni, lehet úgymond szabadon írni – bár ez nyilván erős megszorításokkal volt csak igaz.

A *Jelenkor* eleinte egy szerkesztőbizottság működtette, ám 1959–1960-ban már Tüskés Tibor vált főszerkesztővé. Érdekes és színes folyóíráttá lett a *Jelenkor*, amely már ekkoriban meghatározó módon szerepeltette Mészöly Miklóst. Mészöly Pécshez való kötődését később megírta, ennek fontos eleme volt, hogy épp a *Sorsunk* közölte első novelláját. Tüskést aztán 1964-ben többek között éppen amiatt vonják felelősségre, mert közli Mészöly drámáját, *Az ablakmosót*, de a bűnlajstromban szerepel az is, hogy a *Jelenkor* Kassák-kultuszt művel, illetve túl sokat közli például Weöres Sándort.

Később, Szederkényi Ervin főszerkesztői idejében, amikor Mészöly már újra a lap szerzői közé tartozott, Alexa Károly készített vele egy interjút 1981-ben, ebben a sváb kitelepítések kapcsán mondta, hogy néha bűnösök ítélték büntetlenek fölött. Emiatt az akkori főszerkesztő Szederkényi Ervinnek kellett a minisztériumban a szőnyeg szélére állni. És bár Mészöly jelenléte önjogán is fontos, de amiatt is, mert az ő kvázi tanítványai, Esterházy Péter és Nádas Péter szintén meghatározó alkotói lettek a lapnak.

Ha megnézzük az 1961. februári lapszám borítóját, az idősebbek számára ismerős lehet a békegalamb szimbóluma, amely a keleti blokkon belül az atomháború ellen-propagandájaként terjedt. És ha már a borítók mentén vázoló fel ezúttal a lap történetét, láthatjuk, hogy a hatvanas évek tipografikus arculatával markáns modernista vonás jelenik meg. A projekthez tartozó kiállításon a *Jelenkor* harmadik arculati korszaka látható. Ott az 1978. októberi lapszám szerepel, amely a folyóirat huszadik évfordulója alkalmából reflektál a saját történetére, így az előlapokra, a *Sorsunkra* és a *Dunántúlra* is.

És igazából itt, a hetvenes évek végén és mindenekelőtt a *Jelenkor* hasábjain bontakozik ki az úgynevezett új próza. A Péterek nemzedéke: Esterházy és Nádas, illetve Lengyel Péter, továbbá a kritikus Balassa révén. Ezeknek a szerzőknek a nyolcvanas évek közepére a *Jelenkor* lett a legfőbb fóruma, kiváltképp azután, hogy 1983-ban a *Mozgó Világ* főszerkesztői székéből eltávolítják Kulin Ferencet, amire az egész szerkesztőség feláll, és lecserélik őket egy kultúrpolitika-barát változatra – amelyet egyébként a korábbi szerzői gárda jelentős része bojkottál.

A jelenlegi arculat 1980 januárja óta változatlan. A jellegzetes sárga lapot a rozsdavörös felirattal Martyn Ferenc képzőművész alkotta meg. Az arculat a lappal együtt túlélte a rendszerváltást, és egyelőre azt is, ami utána következett.

Orbán Jolán: – *Ha belegondolunk az olyan nagyjából azonos státusú folyóiratok történetébe, mint amilyen a Jelenkor mellett az Alföld vagy a Tiszatáj, azt feltételezhetjük, hogy ezeknek a lapoknak a működésmódja is hasonló volt – ahogyan az ellenállásuk módja is. Viszont mi történt Párizsban? Az emigrációban élők esetében hogyan alakult a folyóirat szervezése, és milyen szerepe volt a Magyar Műhelynek a magyar költészet európai kisugárzásában, illetve miként képezett fórumot a hazai művészek számára?*

Sulyok Bernadett: – A *Magyar Műhelyt* azok a fiatalok hozták létre, akik az 1956-os forradalom után menekültek Nyugat-Európába. A műhelyesek egyébként nem szeretik az emigráns szót, ők kifejezetten menekültnek hívják magukat. A lapot 1962-ben hozták létre, de a tervezgetést már 1959-ben megkezdte Nagy Pál és Parancs János, akik akkor a Sorbonne-ra jártak. Nagy Pál az ötvenhatos tevékenysége miatt menekült, ugyanis az egeri főiskolán benne volt a forradalmi tanácsban. Megismerkedtek aztán Papp Tiborral, aki először Liège-ben működött, ott szerkesztett rövid életű lapot. Aztán csatlakozott hozzájuk szintén Párizsban Márton László (aki 1934-ben született). Bujdosó Alpár csak később vált tényleges felelős szerkesztővé, de már 1964-ben jelent meg tanulmánya a lapban. 1968-hoz érdekesen kapcsolódik a lap. A *Magyar Műhely* első találkozóját 1972-ben szervezték, az első nemzetközi irodalmi találkozót ennél korábban, 1967-ben szervezték

Atelier I. címen. A második 1968-ban lett volna, ám a párizsi munkás- és diáklázadások miatt nem tudott megvalósulni.

Még egy érdekesség, hogy a lap munkatársai kitanulták a nyomdász mesterséget, ugyanis a lapot teljesen saját költségen működtették. Tipográfiai ismereteiket aztán akként is kamatoztatták, hogy a művek nyelvét a vizualitás, a vizuális költemények felé is kinyitották.

1973-ban jött létre a *Magyar Műhely* munkaközössége, és nagyjából 1990-ig aktív és összetartó csoportszellemről beszélhetünk. Ez például az évente Bécs és Párizs közelében szervezett találkozókban öltött testet, ahol amellet, hogy megvitatták egymás műveit, kollektív műveket, olykor programcikkeket, manifesztumokat is létrehoztak.

A *Magyar Műhely* a kezdetektől úgy kívánt működni, hogy a vasfüggöny két oldalán dolgozó alkotókat összekösse. Például már az első lapszámban reklámoztak négy folyóiratot, köztük az *Új Írást*, ami miatt rögtön botrány tört ki, ugyanis az egyik müncheni emigráns lap, a *Nemzetőr* megvádolta őket, hogy a hatalommal kollaborálnak.

Mintának talán leginkább az *Új Látóhatárt* tekintették, kapcsolatban is voltak velük, először ott publikáltak, de annyira a saját nemzedékük különállását, illetve a folyóiratától eltérő irodalmi, művészeti törekvéseket fogalmaztak meg, hogy belevágtak a saját vállalkozásukba.

Orbán Jolán: – *Ladányi Istvánnak viszont kettős perspektívája van, hiszen egyfelől az Új Symposion kutatója, másfelől pedig az Ex Symposion egyik alapítója és szerkesztője.*

Ladányi István: – Az *Új Symposion* speciális helyzetű folyóirat volt. Megvolt a hatása a magyarországi irodalmi közéletben is, és számon tartották a jugoszláviai irodalmi életben is. A különböző délszláv nemzetek a folyóirat révén sokat tanultak arról, milyen lehetne egyáltalán a szabad folyóirat-kultúra. De alapvetően egy kisebbségi körülmények között megjelenő folyóirat volt, az a hatása, ami eleminek látszik, elsősorban ebben a kis közegben volt felforgató erejű.

Egy kis kisebbségi kultúrában kevés intézmény van, jellemzően mindenkiből csak egy. Kívülről nem is nagyon szoktunk ebbe belegondolni, viszont aki belül van, tudja, hogy egyetlen irodalmi tanszék van, egyetlen kiadó, egyetlen folyóirat. Ha valaki valamit elront, akkor nincs nagyon hová menni. Az *Új Symposion* a második folyóirat lett ebben a vajdasági magyar kultúrában. Az önmagában nagy szó, hogy létrejött még egy folyóirat a *Híd* mellett. A felforgató jellege abban mutatkozott meg, hogy a korabeli vajdasági magyar establishmentnel szemben kínált alternatívát. Azokat a működési mechanizmusokat, illetve esztétikai elveket kívánta meghonosítani, gyakorlatba helyezni, amelyekkel a délszláv térségben találkozott.

1965 a folyóirat indulásának az éve, de '61 végén indult meg az előzmény, a kétoldalas irodalmi melléklet, az *ős-Symposion* az *Iffúság* hetilap közepén. Észrevehetetlen lenne, ha ma jelenne meg ilyesmi. Az alapítók, az első nemzedék, elsősorban Tolnai Ottó és Bányai János úgy tudta használni azt a két oldalt, hogy mindenkibe belemartak, beleszúrtak, megtámadták az öreg írókat, tehát egyszerűen láthatóvá tették magukat. Ma marketing szempontból tanítani kellene, ahogyan köszöntek. Felforgató jellegű, mindenben merőben újat csinálni kívánó folyóirat volt a *Symposion*. Azt, hogy avantgárdok, csak menet közben fedezték föl. Ők modernnek akartak lenni, a modernség volt a kulcsszó. Persze akiket megtámadtak, azok is modernnek voltak, valójában a modernség szóért folyt a harc, és a symposionisták nyertek, ők lettek a modernek. Akik korábban modernnek mondták magukat, régimódinak bizonyultak. A felforgató jelleg így mutatkozott meg.

A demokrácia szót állítottad középpontba. Az *Új Symposion* története mindig megmutatja, hogy éppen milyen a demokrácia állapota – a vajdasági magyar közösségben, de az egész egykori Jugoszláviában is. A folyóirat létrejött olyan kegyelmi időszaknak köszönhető, amikor abban az országban lehetett ilyeneket létrehozni. Megvoltak a mintáik, ezek

a szabad mozgások Zágrábban, Belgrádban, Ljubljanában már jellemzők voltak. Sinkó Ervin nevét említem csak meg: nélküle valószínűleg nem lett volna ez a folyóirat. Kinyírták volna az induló nemzedéket, hogyha Sinkó nem védi meg őket.

A későbbiek során, amikor tágítják a köreiket, illetve tágul a látóhatáruk a még mindig fiatal szerkesztőknek – 1961-ben Bányai huszonkét, Tolnai huszonegy éves, és a többiek is húsz év körül vannak –, egyre több mindent mernek, meglátják nemcsak a délszláv térségben, de az európai térben is az érdekes mozgásokat, és akkor már igencsak a fejükre koppintanak időnként, amikor szűkülnek a terek a délszláv térségben is. A hetvenes években, a nyolcvanas évek elején is voltak politikai megszorítások.

Érdekesek ezek a folyóirat-történeti összefüggések, ugyanis a '68-as eseményekre nagyon erősen reagált az *Új Symposion*. Belgrádban a párizsihoz hasonló jelenetek játszódtak le, és ebbe az első pillanattól kezdve, hogy úgy mondom, a jó oldalon kapcsolódtak be, tehát a fiatalok és a szabad beszéd oldalán. De rögtön reagáltak a csehszlovákiai eseményekre is: a helyszínről jelentkezve, fordításokat közölve. 1968 kapcsán vált nyilvánvalóvá Magyarországon, hogy ezzel a folyóirattal óvatosan kell bánni, nem mellékes dologról van szó, hiszen olyan tartalmakat közöl, amelyek Magyarországon nem jelenhetnek meg.

A hetvenes évek elején, az úgynevezett „horvát tavaszt” követően, amikor a horvátok nagyobb önállóságot, nemzeti jogaik és a horvát nyelv megerősítését követelték az akkori Jugoszlávián belül, miután ezt az egyébként a Horvát Kommunista Szövetségben kibontakozó mozgalmat letöri a Tito-féle központi kommunista vezetés, egész Jugoszláviában erősödik a diktatúra, és mindenütt nemzeti veszélyt szimatolnak és retorziókat alkalmaznak. Így került sorra az *Új Symposion* is néhány problematikusnak minősített cikk miatt. Leváltják és meghurcolják Tolnai Ottó főszerkesztőt, felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik. Nemsokára pedig egy fiatal és kevésbé radikális nemzedék veszi át a lap szerkesztését Danyi Magdolna vezetésével. A szabadabb közéleti és művészi megnyilvánulások a nyolcvanas évek elején erősödnek fel a lapban, Sziveri Jánosék idején, ők is reagálnak a kelet-európai, közép-európai kezdeményezésekre, az 1981-es lengyelországi eseményekre tematikus lapszámot jelentetnek meg. 1983-ban tőlük is elveszi a lapot a vajdasági magyar kultúrpolitika.

Még a *Magyar Műhelyre* szeretnék reagálni. Érdekes volt számomra egy kapcsolódás, amikor a szabadverssel mint az *Új Symposion* jellemző műfajával foglalkoztam, hiszen az volt a kivételes, ha valaki kötött formát kezdett el használni. Folytak is esztétikai viták a szerkesztőségben. A *Magyar Műhely* első számában jelent meg – ha jól emlékszem – Nyéki Lajosnak egy esszéje a szabadversről, amelyet a sympósok rögtön át is vettek, és közölték a hetilap mellékletében, hogy itt van egy komoly írás arról, hogy azt, amit mi csinálunk, szabad és lehet csinálni. Kassákékat és a MA folyóiratot előzményként csak később fedezték fel.

Egyébként azt, hogy a társlapok reklámjait és címlapjait közlik, szintén Kassákék csinálták a MA-ban, például a zágrábi *Zenit* folyóirattal. Szóval a társlapok ismertetésének avantgárd hagyományát is felfedezték maguknak.

Orbán Jolán: – Következzen most az alapítás szempontjából a jelenlévők közül a legfiatalabb folyóirat, a győri Műhely.

Horváth Nóra: – Valóban fiatalnak tekinthető a folyóirat, hiszen 1978-as alapítású. A történész Gecsényi Lajos indította, aki úgy gondolta, hogy lehet komoly intellektuális folyóiratot alapítani, ami nem csupán a szépirodalomra koncentrál, hanem teret engedhet a társadalomtudományoknak és más tudományterületeknek is. Talán naiv elképzelés volt, hogy a politikától valamelyest függetlenül meg lehet ezt valósítani. Ha megnézzük a Győr-Moson-Sopron megyei propagandaosztály iratait, kissé szálnalmas feljegyzéseket találunk. Folyamatosan zaklatták és számon kérték őket, hogy kiket és miért jelentetnek meg, másokat pedig miért nem. Gecsényi főszerkesztősége sajnos igen rövidre lett szab-

va, ugyanis behozta az emigráns írókat, és Határ Győző publikálásával politikai ellenségé vált. Korábban többször is felhívták a figyelmét, hogy nem lehet emigráns irodalmat közölni, pláne nem olyan szerzőtől, aki a Szabad Európa Rádióban is feltűnik. Ekkor pedig ráadásul egy olyan szöveg jelent meg a *Műhely*-ben, amely elhangzott a Szabad Európán is, úgyhogy Gecsényit félreállították. De voltak egyéb ügyek is, például Galgóczi Erzsébet egyik regényrészlete kapcsán. Úgyhogy politikai alapon el lett kaszálva ez a szerkesztőség 1984-ben.

Lehetett érezni, hogy a pártbizottság, illetve az egész győri kulturális közeg nem fogja jóváhagyni ezt az irányt. Úgyhogy találtak egy újságíró, Kloss Andort, aki 1985-ben átvette a lap főszerkesztését. Mindenfélét ígért: lesz a lapban mezőgazdasági téma, területfejlesztésről vagy az ipar fejlődéséről szóló cikksorozat és hasonló. Mondhatjuk, hogy ekkor lezúllott a folyóirat. A *Műhely* történetében Kloss 1985 és 1990 közötti főszerkesztését átmeneti időszaknak is szokás nevezni. De nem volt ez a korszak teljesen vállalhatatlan, például 1989-ben a *Magyar Műhellyel* is együttműködtek, ekkor is voltak figyelemre méltó próbálkozások. Ám az azóta Győrből ismertté vált szerzők – például Villányi László, Pátkai Tivadar, Borbély János – bojkottálták ezt a szerkesztőséget. Tehát akik korábban, a hetvenes években a győri Kassák-körhöz, Kassák-kollégiumhoz tartoztak, nem publikáltak a lapban ebben az időszakban.

A folyóirat felépítése is meglehetősen furcsa volt ezekben az években: különvették az irodalmi, a kulturális, a társadalomtudományi és az egyéb szövegeket. Ám mivel Kloss újságíró volt, ezért inkább beszélgetések jelentek meg, vagy előadások szövegei változatlan formában. Saláta kiadvány lett. 1989–90-ben a város pályázatot írt ki a folyóirat megváltoztatására. Ezt a pályázatot '90-ben Villányi László nyerte el, majd harminc évig ő vezette a lapot. Érdemes megemlíteni, hogy ha megnézzük az 1990-es évfolyam első számát, abban Villányi azt mondja, a Gecsényi-féle hagyományhoz kíván visszatérni. Ekkoriban Győr szempontjából fontos volt, hogy korábban eltemetett témákat mertek előszedni. A lap reagált a város második világháborús és 1956-os történelmére Apor Vilmos püspök, illetve Szigethy Attila történeteinek keresztül.

Orbán Jolán: – Most térjünk át a 2004-es eufória utáni időszakra. Nóra, 2020-ban vették át a Műhely főszerkesztését. Bemutattad az elődeid koncepcióit, kérlek, beszélj kicsit a sajátodról. Illetve az is érdekel, a lap többi művészeti ággal való viszonya hogyan alakul.

Horváth Nóra: – A *Műhely* vizualitása mindenképpen meghatározó. Az arculat, a képi világ önmagában is izgalmas, önálló anyagot képez. Nem illusztrációként használjuk a képeket. Minden számban teret engedünk egy képzőművésznek. Ez régi hagyománya a lapnak, Villányi Lászlóék már a kezdetektől azt a visszajelzést kapták, hogy a *Műhely* „szép” folyóirat. Villányi először is A/4-es formátumúra változtatta a folyóiratot. Az első arculatot Kelemen Benő Benjámint tervezte. De aztán rájöttek, hogy a változatlan borító nem enged mozgásteret a kreativitásnak, így inkább a borítóra is izgalmas képeket válogattak. Ez a megoldás akkor indult be, amikor Kurcsis László grafikusművész átvette a grafikai szerkesztést. Talán érdekes, hogy a kilencvenes évek eleje óta a mai napig ő a grafikai szerkesztőnk.

A laptörténet kuriózuma, hogy Villányi László három nőre kívánta hagyni a lapot. A kritikarovat szerkesztője Márjánovics Diána irodalomtörténész, Mészöly Miklósról írt könyvet. A szépirodalmi rovatot induláskor rövid ideig Szarvas Melinda vitte, de a Covid idején úgy döntött, külföldre költözik. Helyette Takács Nándor költő vezeti a rovatot. Így már a nemi arányok is kiegyensúlyozottabbak.

Amikor átvettük a lapot, mi is változtattunk az arculaton. Egy fiatal képzőművész, Farkas Gergő alkotott új betűtípust a folyóiratnak. Az arculatváltáshoz tartozik, hogy az eddigieknél is merészebben kívánunk bánni a vizualitással. Az egyik lapszámunkat például egy kortárstánc-előadás fotói díszítették, és persze a lapszám írásai is a tánc tematikája körül

forogtak. Radikálisabb eset volt, amikor divatfotókat közöltünk, ami miatt vita is folyt a szerkesztőségben, hogy mennyire élhetnek meg divatfotók egy szépirodalmi lapban. De ebben az esetben egy ismert magyar divatfotós munkáit közöltük, aki nemzetközi viszonylatban is komoly névnek számít, így minőségi probléma egyáltalán nem merült fel. A társ-művészetek irányába való nyitás mindenképpen kiemelt célunk. Sőt, 2023-tól nemcsak szépirodalmi tehetséggondozás zajlik a lapnál, hanem vizuális is. Együttműködésbe kezdünk a Győri Tánc- és Képzőművészeti Iskolával, és a legtehetségesebb 12 és 18 év közötti diákokkal együtt dolgozunk, némelyiküknek már a műveit is megjelentettük. Közülük egyébként azóta többeket felvettek például bécsi vagy budapesti képzőművészeti egyetemre. Lehet, hogy ez idővel a lap arculatát még markánsabban meg fogja határozni.

Orbán Jolán: – A LITMAG projekt által kijelölt időintervallum 2004-gyel zárul, de meg kell említenünk, hogy 2010-ben Pécs, 2023-ban pedig Veszprém volt Európa Kulturális Fővárosa. A pécsi EKF-ben természetesen a Jelenkor is aktívan részt vett, számos rendezvény zajlott itt nemcsak 2010-ben, de a felvezető és a rákövetkező években is. És bizonyára hasonló a helyzet Veszprém-ben is. Azt szeretném kérdezni, elsőként Zolától, hogy mennyire jelenkori a Jelenkor.

Ágoston Zoltán: – Éppen a júniusi lapszám van előttem, amely nyomokban még színházat tartalmaz. A régi Jelenkor-olvasók bizonyára tudják, hogy a júniusi szám majdnem húsz éven át teljességében színházi tematikájú volt – eredetileg a POSZT-hoz, a Pécsi Országos Színházi Találkozóhoz kapcsolódóan. Ilyenkor mindig megpróbáltunk valamiféle metszetet készíteni a magyar színház aktuális évadáról. Ezekben a számokban mindig számíthattunk P. Müller Péterre és a pécsi magyar szak színház hallgatóira, illetve minden színházi számban közöltünk egy-egy kortárs drámát is. Ez máig megmaradt, a 2023-as lapszámban Grecsó Krisztián *Tíz eszkimó* című darabja szerepel, igen kemény képet közvetít a mai magyar társadalomról, néhol abszurdba hajló eszközökkel – és a Katona József Színház műsorán szerepel Máté Gábor rendezésében. Ezenkívül is van még a lapszámban színházi témájú szöveg, de ez már nem tisztán színházi szám, a Covid alatt torzóban maradt színházi évadok, majd a POSZT felszámolása miatt kénytelenek voltunk és vagyunk elengedni ezt a tematikát. A lap egyébként a mai napig reagál a világ aktuális eseményeire, így az utóbbi években például számos közlemény foglalkozik a Covid és a karantén tapasztalattal vagy az ukrain háborúval.

A kéthavi vagy negyedéves rendszerességgel megjelenő laptársakhoz képest a Jelenkor havilap – ez alól csak a nyári duplaszám jelent kivételt, amely 1964 óta összevontan jelenik meg. Talán elmondhatom – 1992 óta dolgozom a lapnál –, ez a havi működés kemény munka. A főszerkesztői munkának van egy olyan nem nagyon szórakoztató része, ami a lap fenntartására irányul. A 2004 utáni időszakban ráadásul azt látjuk, hogy bizonytalan-ná válnak a számunkra elérhető források. Pénzügyi értelemben gyakorlatilag egyfajta levitáció állapotában vagyunk, a gyakran hónapokig ki nem fizetett szerzői honorokkal és nyomdai számlákkal. Tehát ennek a legutóbbi időszaknak ez is a története, és féltő, hogy előbb-utóbb valamelyik év vízvázalástónak bizonyul.

Orbán Jolán: – Bernadett, kérlek, most te mesélj a Magyar Műhely jelenéről. Tudjuk, hogy Papp Tibor már nem él, Nagy Pál visszavonult a szerkesztéstől. Milyen tendenciák jellemzik most a lapot?

Sulyok Bernadett: – Tényleg 1990 a fordulat éve, és 1996-ban adja át a korábbi gárda a lap szerkesztését egy fiatalabb generációnak, L. Simon László, Sőrés Zsolt és Kovács Zsolt személyében. Ezt megelőzően Szkárosi Endre és Petőcz András szerkesztette a lapot.

2004-ben létrehozták a Magyar Műhely Galériát, ahol azóta is havi rendszerességgel új kiállítások és programok vannak. Azt gondolom, a lap az utóbbi időben még inkább nyitottá vált a kísérletező irodalomra, az irodalom és a képzőművészet összefonódásaira, az elektronikus művészetekre, a számítógépes művészetekre. Szombathy Bálint nevét kell még megemlítenem, ugyanis ő vezeti most a galériát és a lapot is. Ennek háttérét a Ma-

gyar Műhely Alapítvány biztosítja. Kezdetől fogva könyvkiadóként is működtek, az első ilyen vállalkozásuk 1964-ben Weöres Sándor *Tűzkút* című verseskötete volt, a hollandiai Mikes Kelemen Körrel közösen.

Orbán Jolán: – *István, Új Symposion és Ex Symposion. Mi is itt a kapcsolat?*

Ladányi István: – Ez két különböző folyóirat, el kell őket különíteni. Ami mégis összeköti őket történetileg, hogy az *Új Symposion* 1991-ben működő szerkesztősége átkerült Magyarországra, mivel nem akartak harcolni a délszláv háborúban. Viszont az otthon maradtak működtették tovább az *Új Symposiont*, ezért mi azt találtuk ki, hogy csinálunk egy változatot. Az Ex előtag Sziveri Jánostól és Fenyvesi Ottótól származik, ők állítottak össze egy Ex című évkönyvet 1990-ben, miután kirúgták őket a szerkesztőségből. Tehát a leváltott szerkesztők állították össze a folyóirat nélkül maradt szerzők meghívásával. Ennek a címét kombináltuk a Symposionnal, ez az elnevezés történeti előzménye, azaz valamivel összetettebben utal az egykori *Új Symposion* osokra, mint elsőre gondolnánk. Ez egy újonnan alapított folyóirat, amely vállalta a *Symposion* hagyományát, ahogy azt is, hogy ebből a hagyományból kiemelten kezeli a megújulást. Nem a régit visszük tovább, hanem folyamatosan próbálunk megújulni, miközben nem kívántunk vitába szállni vagy kerülni az otthon maradt folyóirattal. Az egyébként utána már nem sokáig tudott létezni, egyrészt az emberhiány miatt, másrészt a közeg nem bírta eltartani, 1992-ig létezett. Így maradt egy darabig a szabadkai *Üzenet*, de az ezredforduló környékén megszűnt. Ma már csak az 1934-es alapítású *Híd* működik a vajdasági folyóiratok közül.

Ágoston Zoltán: – Mert, ha jól tudom, az *Ex Symposion* is megszűnt. Nemrégiben ezt hallottam Bozsik Pétertől.

Ladányi István: – Az *Ex Symposiont* nem sorolom a vajdasági lapok közé, bár persze valóban onnan nőtt ki. Egyébként igen, úgy döntöttünk, hogy abbahagyjuk. 1992-től lényegében a 2022-es évfolyamig működött az *Ex Symposion*. Az utóbbi időben hol volt pénzünk, hol nem, volt, hogy a tavalyi pénzt a következő évben adták. Ez a folyamatos küzdelem felőrölt bennünket, nem is vagyunk már olyan fiatalok. Végül is nem kényszerít minket senki, hogy csináljuk.

Ágoston Zoltán: – Én viszont ezt a mondatot szerettem volna kihúzni Istvánból. Ez ugyanis oda csatlakozik, amit a 2004 utáni történetésekről mondtam az előbb.

Ladányi István: – Méltóképpen kell csinálni a folyóiratot, tehát hogyha csak tökolódés folyik, akkor az nem folyóirat. A folyóiratnak működnie kell folyamatosan. Legyen benne spiritusz, legyen kraft. Ha megy ez a tilitoli-huzavona, ha nem tudjuk, hogy az összerakott lapszám megjelenik-e, ki tudjuk-e fizetni a szerzőket, ki tudjuk-e fizetni a nyomdát... Ez így nem működik.

Visszacsatolva a korábbi kérdéshez, az *Ex Symposion* a vizuális kultúra, a társművészetek iránti érdeklődését folyamatosan megpróbálta minőségi módon fenntartani, tehát szép folyóiratot igyekeztünk csinálni. De ez meg szintén pénzbe kerül.

Ez az *Új Symposion* hagyománya, amelyben nemcsak a képzőművészet, hanem minden egyéb művészet iránti érdeklődés megvolt, és a maga módján megtalálta az eszközöket, hogy a folyóiratban ezek megjelenjenek. Tehát nemcsak az volt, hogy írunk a színházról, vagy képzőművészeti kritikát vagy képzőművészeti esszét, hanem maga a folyóirat is képzőművészeti produktum volt. Az *Új Symposion* fénykorához képest még az Ex is nagyon statikus volt. Az *Új Symposion* hónapról hónapra változtatta az arculatát. Ültek a szerkesztők a padlón a kéziratok között, és kézzel manipulálták az anyagot. Maurits Ferenc festőművész képzőművészeti munkásságának nagyon fontos része, amit a folyóiratban és a könyvtervezésben csinált. Amikor viszont Mauritsot erről beszéltettük, akkor azt mondta, hogy az Ottó, az Ottó, az Ottó mindig jött. Tehát az derült ki, hogy az arculattervezésben Tolnai szintén benne volt.

Volt egy időszak, a hetvenes években, amikor a fiatal Szombathy Bálint kapott szabad kezét, akkor csinálták a Bosch+Bosch csoportot. Ez is Tolnai Ottó döntése volt.

Erről közvetlen információkat nem sikerült szerezni, de úgy látom, hogy ott a szerkesztőség tagjai utóbb ellenálltak Bálint dolgainak, aki megpróbálta kitágítani a folyóirat terét. A folyóirat egyébként fantasztikus találmány. Ugyanazon a cím alatt, ugyanazon a név alatt folyamatosan változó tartalom. De Bálintnak ez szűk volt. Ekkor következtek azok a kísérletei, hogy élére állítsa, kihajtsa, behajtsa, kivágja a lapokat.

Bálint időszakára különösen, de más időszakokra is jellemzők voltak az ilyen gegek. Nem beszélve a folyóirat-bemutatókról, a performanszokról. Érdekes, hogy Ladik Katalin nem került be soha a szerkesztőségbe. Szerintem nem merték bevenni, mert szétrobbantotta volna a folyóiratot.

Orbán Jolán: – Igen, bár a szerkesztés más feladat. Ennek a pályázatnak van egy nem rejtett célja is, méghozzá annak vizsgálata, hogyan alakul a női főszerkesztők helyzete Közép- és Kelet Európában. Döbbenet láttam, hogy Magyarországon még mindig viszonylag kevés női főszerkesztő, illetve szerkesztő van. Végignézttem a projektben részt vevő külföldi folyóiratokat is. Kelet-Európában nagyon hasonló a helyzet, az ezredforduló óta látszik javuló tendencia. Az olaszországi folyóiratoknál kiemelkedő a La Battana folyóirat, ahol az utóbbi időben több női főszerkesztő követte egymást.

Magyar viszonylatban az Újholdnál Nemes Nagy Ágnes központi figura volt, még ha nem is ő volt a főszerkesztő. Ugorva egyet az időben a Jelenkornál Thomka Beáta régóta a szerkesztőbizottság tagja, de eredetileg az Új Symposion köréből indult.

Ladányi István: – Igen, Beáta sympós volt. De a lap főszerkesztője volt 1974-től '79-ig Danyi Magdolna.

Ágoston Zoltán: – A Jelenkornál a nyolcvanas évek végén, Szederkényi Ervin halála után rövid ideig Hallama Erzsébet volt a megbízott főszerkesztő, tőle vette át aztán a pozíciót Csordás Gábor. Illetve a lap szerkesztője volt 1997 és 2010 között Nagy Boglárka, aki jelenleg a Jelenkor Kiadó főszerkesztője, valamint az utóbbi években Pálffy Eszter.

Orbán Jolán: – A Magyar Műhelynek nem volt női szerkesztője. A győri Műhelynek pedig 2020-ban lett női szerkesztője, igaz, hogy akkor egyszerre három is. A Magyar Lettre Internationale-nak az 1991-es alapítástól a 2016-os megszűnésig mindvégig Karádi Éva volt a főszerkesztője. A Mozgó Világnak pedig a Zoli által említett fordulat, azaz 1983 óta P. Szűcs Julianna a főszerkesztője.

Sulyok Bernadett: – Ennek kapcsán hadd említsem meg Dedinszky Erikát, aki Hollandiában telepedett le, költő és műfordító. A Magyar Műhelynek nem volt szerkesztője, de állandó szerzője igen, fontos szerepe volt a holland kapcsolatokban, és ebben a minőségében a lap holland különszámát ő állította össze.

Orbán Jolán: – Az elmondottak alapján látható, hogy a női szerkesztők vizsgálata egy újabb közép-kelet-európai közös kutatási terv lehetne, amely az irodalmi folyóiratok mellett a társadalomtudományi folyóiratokat és a magazinokat is figyelembe vehetné. Az mindenesetre biztató, hogy a mi korábbi és jelenlegi doktori hallgatóink – Horváth Györgyi, Kucserka Zsófia, Bozsoki Petra, Vilmos Eszter, Pálffy Eszter, Egri Petra, Csanády Nikolett – is részt vesznek hasonló kutatásokban. Közülük többen már a Pécsi Tudományegyetemen vagy az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanítanak, szerkesztőként dolgoznak, tematikus folyóiratszámokat szerkesztenek, rendszeresen publikálnak könyveket, megjelennek a cikkeik a Jelenkorban, a Kalligramban, a Műhelyben és különböző magyar és nemzetközi folyóiratokban.

Nagyon remélem, hogy a LITMAG 1945–2004 projekt újabb lendületet ad a közép-kelet-európai irodalmi folyóiratok közötti együttműködésnek. Ennek reményében köszönöm nektek, hogy részt vettetek ezen a beszélgetésen, és a segítségetekkel nagy vonalakban áttekintettük a magyar folyóirat-kultúra egy szeletének elmúlt évtizedeit.

Horváth Nóra, Sulyok Bernadett, Ladányi István, Orbán Jolán, Ágoston Zoltán

Mekis D. János, Orcsik Roland, Karádi Éva, L. Varga Péter,
Balogh Endre, Szirák Péter, Ágoston Zoltán

ÁGOSTON ZOLTÁN – BALOGH ENDRE –
KARÁDI ÉVA – L. VARGA PÉTER –
ORCSIK ROLAND – SZIRÁK PÉTER

AZ AUTONÓMIA SZELLEMI KINCS

Mekis D. János beszélgetése

Mekis D. János: – 1997-ben rendeztük meg Pécsen az irodalmi folyóiratok találkozóját, ahol tudományos előadások hangzottak el a folyóirat-kultúráról, és valódi beszélgetések alakultak ki a résztvevők között. A kilencvenes években valami komoly és fontos dolog történt: az a hetvenes-nyolcvanas években indult folyamat, amely sokak számára az irodalom reményteli megújulását jelentette, hirtelen rébe érni látszott. Ezt sejtették úgy a létező, mint az újonnan létrejövő folyóiratok. Talán megemlíthetem, hogy egykor én is egy ilyen újonnan létrejött lap, a Szépliteratúrai Ajándék című pécsi egyetemi folyóirat szerkesztője voltam. Ehhez az egyetemi laphoz hasonló volt az 1997-es alapítású Thélème, amelyet 1999-ben a Prae követett – ezeket Balogh Endre, illetve L. Varga Péter képviseli. A vibráló kilencvenes évek elején, 1991-ben jött létre a Magyar Lettre Internationale, amelynek Karádi Éva volt a főszerkesztője. Ez a folyóirat leginkább a maga világirodalmi létmódjával határozta meg a folyóiratszcenát, és körülöngte a rendszerváltozás szabad levegője (vagy legalábbis a szabad levegő illúziója). '89-ben, illetve a kilencvenes években jött létre a Holmi, a Nappali Ház, a 2000, a szegedi Pompeji, hogy csak néhány jelentős lapot említsek a sok közül. Ezek voltak tehát a mérleg egyik serpenyőjében, míg a régebbi, nagyobb hagyományú lapok a másikban.

Hosszan lehetne sorolni a kilencvenes években aktív folyóiratokat, amelyek közül számos kifejezetten fontos kezdeményezés volt. Hogy mennyire, azt azzal tudnám érzékeltetni, mint amikor egy új sorozat vagy egy új évad jön a Netflixen. Az emberek már nagyon várják, egy ideje hallják a hírt. Hasonló volt a folyóiratok új lapszámaira is várni. Ezek ráadásul szellemi kört is jelentettek, mindenki elhitte, hogy nagyon komoly ügyről van szó.

Hadd kérdezzem a kilencvenes években létrejött lapok képviselőit, hogy milyen volt új szereplőként belépni a folyóiratszcenába. Milyen lehetőségek adódtak, milyen nehézségekkel járt ez együtt? Milyen volt az az új nemzetközi horizont, ami egyáltalán feltárult?

Karádi Éva: – Vibráló volt az egész légkör. Létre is hoztuk az úgynevezett Folyóiratok Ligáját. Pécsre nagyon szerettünk járni. Minden évben tartottunk lapbemutatót, közös eseményeket. A Lettre folyóiratban azt tekintettük feladatunknak, hogy az európai kultúrába, az európai diskurzusokba bekapcsoljuk a magyar irodalmat. Az esszé volt a vezető műfajunk. A lap afféle irodalmi impexként, adok-veszek alapon működött. Ezeknek a folyóiratoknak volt egy egész hálózata, az első Párizsban jött létre, hatvannyolcas cseh emigránsok, Antonín Liehm és Milan Kundera alapították 1984-ben. Ekkor zajlott a nagy Közép-Európa-vita, és meghívtak mások mellett olyan szerzőket, mint Esterházy Péter és Konrád György. Később létrejött a folyóirat német, olasz, cseh, spanyol, román és több más változata hosszabb-rövidebb időre – a német még mindig él és virul. A magyar változatból 100 lapszámot tudtunk kiadni. Azért az is valami. Önként és dalolva hagytuk abba, azt gondoltuk, hogy jó is volt, és elég is volt. Egyébként a következő pályázaton már a többi lap se kapott pénzt, szóval így is, úgy is abba kellett volna hagyni. A lap szerkesztése mellett rendszeresen csináltunk élő eseményeket, felolvasásokat – ez az, amit ma is folytatni tudunk például az európai írótalálkozók keretében a könyvfesztiválon. A szer-

zőink írásait felajánlottuk a partnereknek és fordítva, tehát afféle szellemi közös piacként működtünk. Élvezetes volt csinálni, jó volt az együttműködés a partner lapokkal.

Balogh Endre: – Nagyon fiatalon hoztuk létre a folyóiratainkat, ahogy ti is. Ez azért volt izgalmas vállalkozás, mert olyasmit találtunk, amit senki más nem vett komolyan. Mindenképpen meg kell említenem H. Nagy Péter nevét, ő a populáris regiszterbe tartozó peremműfajokat, amilyen a sci-fi, a fantasy, a krimi satöbbi – tehát azokat a műfajokat, amelyeket ma már egyértelműen irodalomnak tartunk –, tudományos igénnyel kezdte vizsgálni. Ez aztán markáns arcélt kölcsönzött a *Praenek*. Ezenfelül pedig természetesen mindig próbáltunk fiatal szerzőket közölni, ami a mai napig így van. Tehát ebben is megnyilvánul az új keresése, nem csak abban, hogy mindig igyekeztünk olyan egyedi tematikus fókusszal működni, amelyet másoknál nem láttunk. Voltam a József Attila Kör vezetője, van rálátásom arra, milyen egy nagy hagyománnyal rendelkező fontos dolgot továbbvinni. De nekem mindig izgalmasabb valami újat csinálni, és addig-addig szenvedni, míg meg nem valósul.

Minden egyes fillérért, minden egyes szerzőért, minden egyes barátságért meg kell küzdeni. Ez az, ami számomra a kilencvenes évek óta tartó folyamatot leginkább jellemzi. Kihalt egy csomó lap, a már említetteken kívül például még a *Fosszília* és a *Déli Felhő*. A folyóiratoknak ebből a generációjából mára már csak a *Prae* van. Egyrészt L. Varga Péter fantasztikusan viszi tovább a főszerkesztői feladatokat. Másrészt azt látom, hogy az újat akaró vágy még mindig bennünk van.

Mekis D. János: – *Péter, te viszont nem tartozol a nagy alapítók sorába, kérlek, meséld el, miként kerültél a Praehöz.*

L. Varga Péter: – Pécsi egyetemista voltam, és többek között a már említett H. Nagy Péter volt az egyik tanárom. Péter segített tanulmányt kalapálni az egyik szemináriumi dolgozatomat, ebből lett aztán az első praes publikációm, amely egyébként is az egyik első közleményem volt. Péterrel valahogy annyira jól együtt tudtunk működni, hogy valamikor a kétezres évek közepén egyszer csak azt vettem észre, odakerültem a *Prae* szerkesztőségébe.

A kilencvenes évek pezsgéséről én csak történeteket hallottam, de a kétezres években is inspiráló irodalomelméleti-irodalomtudományos közeget tapasztalhattam meg. Így aztán a folyóiratban mi is ilyesmit igyekeztünk megteremteni a legfrissebb, nemzetközi tekintetben is aktuális irodalom- és kultúratudományos, olykor médiatudományos összeállításokkal. Ezek közül nem egy felsőoktatási segédanyaggá tudott válni.

Mekis D. János: – *A Lettre és a Prae budapesti lapok. Kicsit félve dobom be a vidék fogalmát, mivel rákfenéje a magyar közgondolkodásnak.*

Orcsik Roland: – Különösen, ha kedves hangsúllyal mondja az ember.

Karádi Éva: – Hadd szóljak rögtön közbe. Az ezredfordulón kétséges volt a *Lettre* fennmaradása, és a Francia Intézetben egy folyóiratokról szóló konferencia alkalmával valamelyik lap képviselője azt mondta, hogy ha egy könyvkiadó ad magára, akkor az természetesen folyóiratot is megjelentet. Ezután Csordás Gábor, az akkor még pécsi Jelenkor Kiadó vezetője tett arra ajánlatot, hogy a *Lettre* kiadója legyen. Annak, hogy a *Lettre* 2000-től 2016-ig fenn tudott maradni, Pécsen voltak a gyökerei – úgyhogy annyira mégsem vagyunk provinciális budapestiek.

Mekis D. János: – *Ezt nagy örömmel hallok, és ezért is kezdtem el félve a dolgot, mert egyik jelenlévőt sem akartam se pro, se kontra helyzetbe hozni. Egyszerűen csak ezt a jelenséget óhajtottam óvatosan megemlíteni. Nyilvánvalóan másként is meg lehet ezt fogalmazni. Egészségesebb lehet például a kultúra többcentrumúságáról beszélni. A magyar kultúrtörténetben ennek vannak világos hagyományai, hiszen egy kolozsvári vagy egy nagyváradi lapra biztosan senki nem mondta és nem is mondaná senki, hogy vidéki.*

Amikor a LITMAG-projekt nyitórendezvénye volt, akkor tudatosodott számomra, hogy a vidékiség gondolata a negyvenes évek végén és az ötvenes években kerül elő betegesen sokszor a folyóiratokról szóló írásokban. Ez valamilyen korjelenség, kortünet volt, korábban ilyen formában ez nem volt diszkurzív vagy szegmentáló tényező, ilyen kaliberrel nem tartozott bele az aszimmetrikus ellenfogalmak tárházába.

Maradjunk a többcentrumú kultúránál. Betűrendben mondom a lapokat: Alföld, Jelenkor, Tiszatáj. Ezek megyeszékhelyek lapjaként jöttek létre. A Jelenkor neve időjelölő fogalom, viszont az elődlapját Dunántúlnak nevezték, ez az Alföldhöz és a Tiszatájhoz hasonlóan térjelölő fogalom. Ezek az elnevezések a regionalitás, a regionalitás mozaikossága és a teljes lefedettség képzetét hordozzák. Az, hogy a megyei tanácsoknak, tehát a megyeszékhelyeknek voltak a lapjai, egyfajta anyagi és szervezeti biztonságot jelentett: volt szerkesztőségi helyiség, volt valamekkora anyagi bázis. A Dunántúlnak és a Jelenkornak például a pécsi Széchenyi tér 17. szám alatt egy egykori bank impozáns tere állt rendelkezésre egészen az ezredfordulóig: hatalmas termek, bőrfotelok, a hátsó teremben még egy pingpongasztal is volt. Az Alföld szerkesztősége a debreceni Piac utcán, kiváló helyen volt. Csak azt akarom ezzel mondani, hogy ezek a folyóiratok jó körülmények között léteztek. Később ezek a lehetőségek aztán lassanként elolvadtak, felolvadtak, megszűntek. A jólét mellett volt ennek árnyoldala is: a szerkesztői gyomorgörcs a számonkérés, a represszió, a kompromisszumok állandó fenyegetése miatt. Néha persze lazult a gyeplő, több mindent meg lehetett engedni, ám lényegében az 1948-tól 1989-ig tartó időszakot változó mértékben, de jellemzik ezek az árnyak. Ennek az itt ülők természetesen nem voltak a részesei, viszont a folyóiratok hagyományában ez erősen jelen van. Arról se feledkezzünk meg, hogy ezek a nagy múltú lapok egyszersmind kanonizáló centrumok is. Tekintélyes lapok, amelyekben megjelenni szintén tekintélyt jelent. Miként viszonyul az Alföld, a Jelenkor, a Tiszatáj a maga esetlegesen ellentmondásos hagyományához?

Szirák Péter: – Az 1947-ben indított Tiszatáj és az 1950-ben eredetileg Építünk néven indított Alföld a legrégebbi, megszakítás nélkül működő folyóiratok közé tartozik. De visszautalnék arra, amit a regionalitásról mondtál, Ágoston Zoltánnal kicsit össze is néztünk. A folyóirat-kultúra a magyar kultúra fundamentumát képezi, hungarikumnak nevezhető. Erről viszont azt is el kell mondani, hogy valójában vidéken kezdődött a folyóirat-szerkesztés. A felvilágosodás, a nyelvújítás és a reformkor idején az első magyar folyóiratok nem Pest-Budán jelentek meg, hiszen Pest-Buda ekkoriban döntően német ajkú volt, hanem Kassán, Komáromban, Kolozsvárott láttak napvilágot. Pest-Buda csak a reformkorban lett a magyar irodalom központja, ahova – mint tudjuk – Berzsenyinek el kellett zárándokolnia. Ez is egy magyar hagyomány, a vidékinek el kell zárándokolnia Budapestre.

Mindenesetre a regionalitás jelensége korábban létezett, mint hogy kialakult volna a manapság is jellemző kulturális vízféltség. Amit regionalitásként, illetve annak az újra-gondolásként lehet értékelni, az már a két világháború között megvolt Pécsen és Debrecenben is.

A regionalitásról beszélhetünk sokat, komplikált dolog. Hadd mondjak néhány példát. Esterházy Péter először a párizsi Magyar Műhelyben jelent meg, de itthon elsőként az Alföld közölte 1974-ben a *Fancsikó és Pinta* részletét. Ez úgy zajlott, hogy Fülöp László tanár úr, a prózarovat vezetője felhívta a Debrecenből elszármazott, budapesti Bata Imrét, aki akkor az *Élet és Irodalom* főszerkesztője volt, és megkérdezte, hogy ez *realista* mű-e vagy sem. Ezt a jelenetet egyébként aztán Esterházy beleírta a *Termelési-regénybe*. Akkoriban a „realista” volt a varázsszó, az engedett szabad utat egyes publikációknak.

Egy újabb filológiai kutatás tárta fel, hogy rá egy évre a Hajdú-Bihar Megyei Tanács novellapályázatát hirdetett „felszabadulásunk” harmincadik évfordulója alkalmából, amelyre Esterházy, azon felbuzdulva, hogy előző évben megjelent az *Alföldben*, szintén küldött egy pályaművet, egy másik *Fancsikó*-részletet, amelynek az volt a címe, hogy

Nincs címe, ez sem az. Nem mondhatni, hogy olcsó népszerűsége törekedett. Nem választak neki. Van egy levele, amelyben kéri vissza a kéziratot.

Volt az *Alföldnek* 1956 nyarán egy száma, amelyben Weöres Sándor, Pilinszky János és még néhány fontos szerző a Rákosi-rendszerbéli szilencium után itt publikált először ismét. A kiváló költőnek, az 1936-os születésű Buda Ferencnek tizenkilenc éves korában először az *Alföldben* jelentek meg a versei. Ez azt jelenti, hogy immár hatvannyolc éve a szerzőnk. A kortárs modern irodalom egyik legjelentősebb költője, írója, Oravecz Imre 1962-ben, egyetemistaként kezdett el publikálni, vagyis hatvanegy éve munkatársunk.

Áttérve arra, milyen „beülni” ebbe a hagyományba. Tisztelem Endrét az új iránti állandó rajongásáért és annak megvalósításáért. Ám a régi újjá alakítása nem kisebb kaland vagy vállalkozás. Az *Alföld* 2024-ben a 75. évfolyamába lép, ennek a folyóiratnak van egy hagyományosan nagy szerzői gárdája, és az emberben mégiscsak benne van az igény, hogy ne ugyanolyan legyen, mint régen, mivel nem tud úgy fennmaradni egy szellemi vállalkozás, ha nem újul meg. Az *Alföldnek* sok ilyen megújulási fázisa volt, így aztán azt a projektet, amikor azon dolgozunk, hogy egy brand megújulva fennmaradjon, nem tartom jelentéktelen dolognak.

Ha már a többiek is visszaemlékeztek, hadd mondjam el, hogy 1981-ben mentem gimnáziumba, a '81. júniusi *Alföldet* vásároltam meg először – sokat segített, hogy csak 16 forintba került, ami persze akkoriban nem volt kis összeg. Szinte egy mukkot sem értettem belőle, de elkaptam az ismeretlen felfedezési vágya, és akkor beleszerettem az *Alföldbe*. Már ekkor arról álmodtam, hogy egyszer majd a szerkesztője leszek.

Az *Alföldnek* az volt a jellegzetes profilja, hogy a népi irodalmi hagyomány folytatásának, illetve az erdélyi magyar irodalomnak a fóruma. A fiataloknak mondom: úgy kell a dolgot elképzelni, hogy 1970-ben megjelent Sütő Andrásnak az *Anyám könnyű álmot ígér* című vallomások szociográfiája – ami bizonyos értelemben Illyés Gyula *Puszták népének* az újraírása. És Magyarországon széles körben ekkor esett le a tantusz, hogy a határon túl is van magyar irodalom, magyar művelődés és így tovább. A *Tiszatáj*nak az erdélyi és a vajdasági irodalommal alakult ki kapcsolata, az *Alföldnek* mindenekelőtt az erdélyi irodalom népi kánonhoz tartozó részével. Sok szociografikus írás jelent meg a lapban. Illetve a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, mint a szellemi élet minden területén, az irodalmi kultúrában is jelentős változások mentek végbe – nem mindig pozitív, de rohamos, torlódó, nagy változások. Az irodalomtudományi érdeklődés ekkori megváltozása és az új irányok reprezentálása szintén olyasmi, amit az *Alföld* vállalt. Így alakult a lap profilja. A szépirodalmi felhozatalt pedig a felvezetőben is említett hetvenes-nyolcvanas évekbeli folyamatok, tehát az úgynevezett líra-, illetve prózaforradalom szerzői határozták meg.

Mostanában már inkább szellősebb *Alföld*-profilon dolgozunk. Több interjút és kerekasztal-beszélgetést közlünk. A kritikarovatunk a midcult vagy általában véve a népszerű irodalom felé is odafordul. Nagy felületet szentelünk a gyerekirodalom követésének mind a kritika-, mind a tanulmányrovatban.

A szépirodalom terén is sok az újítás abban a tekintetben, hogy sokat foglalkozunk a tehetség gondozással. Egyébként az *Alföldnek* ez tradicionális értéke: a hatvanas évek vége óta működik az *Alföld Stúdió*, ami egy szabad szeminárium. Havi egy alkalommal, szépirodalmi, tudományos művekről, újabb filmekről szóló beszélgetések. Jellegzetessége, hogy nemcsak debreceni egyetemisták járnak oda, hanem Budapestről, Miskolcra, de az is előfordult már, hogy Szegedről volt résztvevő. És mivel a Covid óta online zajlik a szeminárium, minden érdeklődőt arra biztatok, hogy jelentkezzen az ország vagy a világ bármely szegletéből. Nagyon izgalmas megtapasztalni, hogy a különböző képzőhelyek módszertana, érdeklődése miként ötvöződik vagy lép párbeszédbe egymással, sokszor megtermékenyítő hatású azzal találkozni, hogy máshol másként beszélnek az irodalomról.

Ágoston Zoltán: – A *Jelenkort* 1958 októberében alapították. De ha már Péter is említett személyes vonatkozásokat, hadd kezdjem onnan, hogy először 1980 szeptemberében láttam *Jelenkort* a dombóvári gimnázium folyóirat-olvasójában – ez akkor már a jellegzetes napsárga borító volt, rögtön szemet szúrt. Amikor kinyitottam, érdekes módon nem a főszerkesztő, Szederkényi Ervin neve maradt meg, hanem az, hogy szerkesztő Pákolitz István, akivel aztán a kilencvenes évek elején jó viszonyba is kerültem. Viszont a szerkesztőségbe ténylegesen 1988-ban léptem be egyetemistaként, talán „esztétikai gyakorlat” keretében. A főszerkesztő már Csordás Gábor volt, nem sokkal az után, hogy legendás elődje, Szederkényi Ervin meghalt. Akkor tehát Gábor és Csuhai István vitte már a lapot, valamint Takáts József, akivel azonban csak két évvel később találkoztam: a foci pályán. A szerkesztőség egyébként valóban impozáns, egykori banképület volt, amiként az elhangzott. (Nem mellesleg az első vitánk Gáborral és Pistával, csak hogy a téma felvetésnek ehhez a részéhez is kapcsolódjak, a regionalitás kérdése volt.)

A lap történetében a legkomolyabb politikai megtorlás az volt, amikor 1964-ben eltávolították Tüskés Tibor főszerkesztőt, miután közölte Mészöly Miklós *Az ablakmosó* című drámáját, amely teljesen világosan az elnyomó hatalom ellenében íródott. Mivel a szerkesztőbizottság érezte, hogy ebből baj lehet, Csorba Győző arra kérte Mészölyt, írjon egy kommentárt a műhöz, amellyel kicsit tompít a darab élén. Péter említette Esterházy kapcsán a realizmus elvárását. Ebben az előszóban Mészöly belemegy abba, hogy neki elege van a realizmusból, ő a látomásos művészetet szereti, azaz elvont, esztétikai síkon is nekiment a rendszernek. Ha nem lett volna elég maga a darab, ez végképp vörös posztó volt. A szöveg megjelenését követően sorra születtek a feljelentő kritikák. Ez után az eset után került a lap élére Szederkényi Ervin, és ebből a szituációból építette vissza a lapot, nem volt könnyű dolga, hiszen számos szerző elvesztette a lapba vetett bizalmát. Mészöly egyébként nem csak ebben a vonatkozásban határozta meg a laptörténetet. Meg kell említeni, hogy Mészölyt először a *Sorsunk*, a *Jelenkor* negyvenes évekbeli elődlapja közölte még Molnár néven. De azt is, hogy Szederkényi a hetvenes évektől ismét közölni kezdte Mészölyt, aki aztán magával hozta a laphoz az új próza képviselőit – Nádas Pétert, Esterházy Pétert, Lengyel Pétert, illetve a kritikus Balassa Pétert –, és ennek az új prózának aztán a nyolcvanas években leginkább talán a *Jelenkor* vált otthonává.

Ha már Mészöly fontosságára kitértem, említenem kell még Weöres Sándort, aki fiatal korában maga is szerkesztette a Várkonyi Nándor által irányított, 1941-ben alapított *Sorsunkat*, s aztán a laputódoknak is fontos szerzője volt. És hozzá hasonlóan barátja, Csorba Győző is személyi folytonosságot jelent a pécsi folyóiratok történetében, különösen mivel ő a városban élte le az életét. S noha országosan nem olyan ismert költő, mint Weöres, az talán mégis elárul valamit a jelentőségéről – és János kérdésfelvetéséhez is hozzájárul –, hogy amikor 1985-ben elnyerte a Kossuth-díjat, a díj történetében ő volt az első „vidéken” élő költő.

Mekis D. János: – Csorba Győző *A város oldalában* című visszaemlékezésében azt olvashatjuk, hogy ő volt az egyik, aki úgy mondt átnevelte, vagy inkább barátilag karon fogta és a helyes útra terelte a főszerkesztői pozíciót elfoglaló Szederkényi Ervint.

Ágoston Zoltán: – Igen, Szederkényi párttag volt – másként nem is kerülhetett volna a lap élére –, a pécsi bölcsészkar elődjén, a tanárképző főiskolán tanított irodalmat. Eleinte a párt direktívákhoz idomuló esztétikai nézetei voltak, szóval valóban kellett tágítani a horizontján. A dologhoz hozzátartozik, hogy Tüskés kirúgása után távozott a két szerkesztő, Lázár Ervin és Bertha Bulcsu is. Innen kellett visszaépíteni a lapot.

Érdekes jelenség, hogy egy régi szerzővel való hangsúlyos foglalkozás is ellene tudott tartani a hivatalos kultúrpolitikai elvárásoknak. Janus Pannonius életműve már a huszadik század első felében összetartó erőként működött a pécsi irodalmárok számára, 1931-ben létrehozzák Pécsett a Janus Pannonius Társaságot, mely az irodalmi élet motorjává

válik. Aztán ez az életmű 1972-ben, halálának 500. évfordulóján újból reflektorfénybe került. A vele való foglalkozás, költészetének magyarra fordítása, mely az antik irodalomban gyökerezett, óhatatlanul az európai kultúra közös alapjaira, egységére hívta fel a figyelmet – miközben épp a vasfüggöny szelte ketté Európát.

Mit is jelent, ha egy folyóirat a Budapest-centrikus Magyarországon úgymond „vidéken” működik? A *Jelenkor* annak az elgondolásnak a szellemében tevékenykedik, hogy Pécs gazdag és rétegezett történelmi múltja (melynek fontos része etnikai és nyelvi sokszínűsége) alapot terem a város kulturális decentrum mivoltának Magyarországon. Ismert Mészöly Pécs-meghatározása, számára az „urbs”, és az egyetlen magyar város, amely a tőle északra húzódó Mecsekkel a hátában a Mediterráneum felé néz. Az egykori római város, Pécs kultúrája azonban nem csupán a régmúltban gyökerezik, hanem erős szálakkal kötődik a huszadik századi modernitáshoz is (Bauhaus, általában a modern művészetek, képzőművészet, balett stb.), s ma is sokrétű és magas színvonalú, a vidéki magyar városok közt kiemelkedően kiterjedt kulturális intézményrendszerrel rendelkezik, és jelentős számú művész, illetve az oktatásban, kulturális szférában dolgozó ember lakja. A városnak ez a sajátos kultúrája azonban nem valami mással szemben, hanem a vele egyenrangúnak elgondolt különböző magyarországi vagy határon túli hagyományokkal, gondolkodás- és alkotásmódokkal való dialógus révén határozza meg önmagát.

A megújulás kérdésére rátérve. Az imént vázolt hagyomány már a rendszerváltáskor, Csordás Gábor főszerkesztése idején megújult egyrészt a Gábor érdeklődésével összhangban fokozódó világirodalmi, de különösen a balkáni országok irodalmára fókuszáló figyelem által, másrészt azáltal, hogy a lapból kinőtt a Jelenkor Kiadó. Jugoszlávia szétesése, háborúi traumatikus tapasztalatok terhét rakták az ott élőkre, ezekből rendkívül erős irodalom is született. Amikor hallod a határon túlról a robbanásokat, mindezt nem lehet elhallgatni, nem tematizálni a lapban. Ezzel összhangban vettünk részt a „Review within review” folyóirat-együttműködésben a kétezres évek elejétől bő két évtizeden át, amely a különböző nyelvek és irodalmak közti kulturális csere fontos terepe volt. Amikor 1999-ben átvettem a *Jelenkort* főszerkesztőként, szinte azonnal meghívást kaptam a Szlovéniában rendezett közép-európai irodalmi találkozóra Vilenicába, s innen indult az a kapcsolatrendszer, amelynek motorja a ljubljana *Apokalipsa* folyóirat volt, s amelyben minden politikai kötöttségtől mentesen, szakmai alapon alakítottuk ki a laptársakkal a kapcsolatokat. Felsorolni is nehéz lenne, hány rendezvény és kiadvány valósult meg ennek eredményeképpen a különböző országokban. A lapok közvetítő nyelv beiktatása nélkül közvetlenül a másik nyelvből fordították egymás anyagait, a szlovén és a magyar feleken túl szlovák, cseh, horvát, osztrák, lengyel, szerb, román, olasz résztvevői is voltak a projektnek. A lap e hagyományainak megfelelően most is nyitott más irodalmakra, rendszeresen közöl fordításokat.

Csordás Gábor annak idején a kiadót a folyóirat túlélésének egyik pilléréként gondolta el, amely arra reagált, hogy összeomlott a szocialista könyvkereskedelem – és ki kellett találni, hogy kapitalista körülmények között hogyan lesznek a könyvek kiadva. Ezzel a megújulási hullámmal zárkozott fel a már említett szerzőkhöz például Kukorelly Endre, Garaczi László, Márton László, Darvasi László. És van még egy fontos név, akit nem említettem. Parti Nagy Lajos a hetvenes évektől szerzője a lapnak, majd 1979 és ’86 között szerkesztője is volt. Manapság pedig a főmunkatársunk. Ebben a minőségében Bertók Lászlót követi, aki hasonlóképpen meghatározója volt évtizedeken át a *Jelenkor* lírarovatának, mint előtte Csorba Győző.

A lap dizájnya körül már 2000 környékén ádáz vita zajlott az újítani és a régit megtartani akarók között, így megmaradt a régi arculat. Ez egyes fiatalok szerint most már szinten kívül van az időn, és így menő. Hát nem tudom.

Szirák Péter: – Talán ejtsünk még szót a lapok címéről, mivel tanulságos lehet ebben a kutatásban. Említettem, az *Alföld* elődje az *Építünk* volt. Nem egy vonzó cím. Nem szabakörművesekre, nem is építőmesterekre utal, hanem a szocializmus építésére. Ezeket a vidéki lapokat azért alapították, mert létrehozták az Írószövetség területi bizottságait, valóban az egész ország lefedésének a szándékával. Ezek a területi bizottságok persze nem az írók érdekeit képviselték, nem is járultak hozzá a magyar irodalom fejlődéséhez, hanem arról volt szó, hogy ilyen módon akarta a Rákosi-rendszer kontrollálni a szellemi életet. Eleinte természetesen az *Építünk*ben is borzalmas klapanciák, csasztuskák jelentek meg a szocialista realizmus jegyében. Mindez azért érdekes, mert mindenütt elkezdődött az írói autonómiáért való küzdelem, hogy valóban irodalmi folyóirattá váljanak ezek az eredetileg propagandakiadványok.

Érdekes módon ez a kommunista diktatúra által létrehozott lapstruktúra tovább élt a rendszerváltás után is. Az *Új Írás* szűnt meg például a régi lapok közül, s aztán jóval később a *Nagyvilág*. Ez a struktúra a rendszerváltás után viszont azt eredményezte, hogy a magyar folyóiratok egyedülállóan függetlenek. Jellemzően nem tartoznak kiadókhoz, politikai pártokhoz, vagyis nem kiadói piaci, gazdasági, illetve politikai megfontolások az elsőrangúak a lapok szerkesztésekor. A magyar folyóirat-kultúra mind ez idáig meg tudta őrizni ezt az autonómiát, és ebben egyedülálló. Hiszen például a kritikai visszhang vonatkozásában a kiadók vagy a politikai érdekkörök nem tudják irányítani azt, hogy milyen bírálatok jelennek meg a művekről, hogy kik kanonizálódnak a folyóiratokban. Ez olyan autonómia, ami elképesztő szellemi kincs. Nem tudni, meddig marad fenn, de azt tudatosítani kell, hogy ritka nagy szerencséje van a magyar irodalomnak, amiért ilyen folyóirat-kultúrája van.

Az internet világában persze nagyon gyorsan bármit közzé lehet tenni, de sajnos el is tűnteti a vélemények és a teljesítmények közötti különbséget. Az illető odaír valamit, és úgy érzi, hogy már az egész világ tudomásul vette, hogy ő mindenhez ért, pedig ez koránt sincs így. És pontosan ezért értékelődik fel a folyóiratok munkája. A szerkesztők betöltik a kapuőr szerepét, megszerkesztett anyagot tárnak az olvasók elé, és a szerzők is úgy érezhetik, hogy ezáltal az irodalom részévé válnak. Aki ezen nem esik át, hanem csak magánkiadásban közzéteszi az írásait, az nem érezheti azt, hogy az irodalmi közvélemény valóban elfogadja.

Karádi Éva: – Amikor először jártam az Egyesült Államokban, a könyvtárban csodálkozva láttam, hogy minden egyetemnek van egy-egy folyóirata, de épp azt hiányoltam, ami nálunk megvolt, a folyóiratok rangját. Nem derült ki számomra, hogy hol, melyik folyóiratban találom a minőségi irodalmat.

Orcsik Roland: – Az a helyzet, hogy a *Tiszatáj* is valóban olyan lap, amely nélkül nem elbeszélhető a magyar kultúrtörténet, de akár még az elmúlt évtizedek történelme sem. Ám amikor a laphoz kerültem, ennek a súlyát nem feltétlenül érzektem, emiatt nem is így álltam hozzá. Az első országos publikációm a *Tiszatáj*ban jelent meg – nem gondoltam olyasmire, hogy egyszer majd én lehetek a folyóirat vers-, illetve kritikarovatának a szerkesztője.

Megpróbálom összefoglalni a lap történetét a kezdetektől, és a zajló demokratizációs folyamatokra fókuszálni. Nagyon különös, de a Horthy-korszakban, 1942–1944 között a *Tiszatáj*at megelőzte a *Délvidéki Szemle* című egyetemi lap, ami azért jött létre, hogy a viszszaalakított területeken élő népek kultúráját megismertesse a közönséggel, és ezáltal szülessen megbékélés a magyarok, szerbek, horvátok között, de ez azzal a szemlélettel is összefüggésben volt, hogy a magyar irodalmat a nagyobb európai folyamatok részeként lássák. Ki gondolta volna, hogy ilyen lap megjelenhetett a háború idején, amikor más folyóiratok szünetelni kényszerültek. Ami érdekes, hogy 1947-ben, az első *Tiszatáj*-lapszám-

ban ennek a délkeletre irányuló figyelemnek a programja szintén megvan – természetesen ideológiailag korlátozottan. De valamiféle szikrája annak, hogy nemcsak magyar kultúra van, hanem az valami nagyobb egésznek a része. Ez a szemlélet tehát torzan ugyan, de megjelenik, tovább él.

A hatvanas évek végén kerül a szerkesztőségbe Ilia Mihály a versrovat, míg Kovács Sándor Iván a tanulmány- és a kritikarovát élére. A vázolt szemlélet ekkor teljeseedik ki. A *Tiszatáj* hirtelen már nem csak Szegedre és környékére fókuszál, amivel a lap elmozdul az alapító Péter Lászlóék eredeti szándékától. Ilia és Kovács viszont a Tisza-metaforát nem csak Szegedhez kötődően értelmezik, hiszen az egy olyan folyó, amely több országon, több városon áthalad, és országos lappá teszik a *Tiszatáj*at. Nagyon fontos – demokratizációs – szemléletváltás: másra is kíváncsiak vagyunk. És nemcsak a budapesti vagy kolozsvári kommunista testvérekre voltak kíváncsiak, hanem a minőségi irodalomra.

Az adott korszakban az irodalom természetesen mindig küzdött a hatalommal, hogy mi legyen az esztétika. Ilia Mihályhoz szintén egy valóságközpontú irodalom állt közel, ám a modernebb eszközökkel bemutatott valóságproblémák. Viszont ő honosította meg a szerkesztőségben azt a szemléletet, hogy a szerkesztő feladata a saját ízlését zárójelbe téve különböző esztétikai nyelven megszólaló irodalmak minőségalapú megértése és közlése. Természetesen ennek is voltak korlátai. Az avantgárd és a neoavantgárd csak a nyolcvanas években jelenik meg a *Tiszatáj*ban, miután 1986-ban a szerkesztőségbe kerül Keszthelyi Rezső.

Szeged nemcsak földrajzilag van közel a Délvidékhez és Erdélyhez, hanem intézményi kötődés is fennáll, hiszen Trianon után a kolozsvári egyetemet költöztették át Szegedre. Az ilyen kapcsolatok ellenére is a mai napig sokan nem ismerik a határokon túl íródo magyar nyelvű irodalmat, és még mindig vannak olyan viták, hogy ezek inkább regionálisan érdekesek, vagy az egyetemes magyar irodalomhoz tartoznak. Ha egyetemes a magyar irodalom, akkor mi az, hogy többközpontúság? Mi határozza meg a kánont? Ha demokráciában gondolkodunk, akkor az, hogy sokféle, többrendszerű, többféleképpen lehet irodalmat írni – és hadd legyen meg az a szabadságunk is, hogy többféle magyarok lehetünk. Az irodalmi folyóiratok azáltal járulnak hozzá ehhez a szabadsághoz – vagy ha úgy tetszik, az identitás pluralitásához és annak megéléséhez –, hogy sokfajta esztétikai paradigmát, sokfajta irodalmi nyelvet mutatnak be és közölnek.

Na most természetesen Iliát emiatt elővették és nacionalizmussal vádolták, amire lemondott. Később, 1986-ban Nagy Gáspár egy verse miatt be is tiltották a lapot. Viszont akárhányszor új szerkesztőséget rendelt oda a pártbizottság, mindig azzal kezdték, hogy ők folytatni akarják a *Tiszatáj* kivívott hagyományát. A minőséghez való vonzódás egy szersmind a szabad beszéd kiharcolásának az igényét is jelenti, és onnantól kezdve problémás lesz a hatalom számára. A szabad beszédőtől tartó, beszari irodalom természetesen meg fog jelenni, szép lesz – de a szépségnek van-e szabadságereje, ez a kérdés.

Gondolhatjuk, az irodalomra, a kultúrára egyre kevesebben kíváncsiak, de ezek a harcok is azt mutatják, hogy a kultúrának nagy szerepe van a demokratikus folyamatok létrejöttében. A kilencvenes években természetesen rehabilitálták ezeket a szerkesztőket, akik valamilyen hatalmi atrocitásnak voltak kitéve. Sajnos Ilia történetében vannak szomorú tényezők is: közeli munkatársairól, illetve tanítványairól derült ki, hogy besúgóok voltak. Ezek egyébként valójában mindmáig kibeszéletlen történetek. Ez viszont sajnos a kultúránk infantilis állapotát jelzi: nem merünk beszélni, félünk a sötétben, de ezzel mi is termeljük a sötétséget.

Amikor a *Tiszatáj*hoz kerültem, már rég nem a városi tanács adta ki a lapot, a kiadásért a kilencvenes években létrehozott Tiszatáj Alapítvány felel. Ezt egyébként azzal a szándékkal is állították fel, hogy a városi politika se tudja manipulálni a lapot, ne legyen közvetlenül kitéve a városvezetés változásainak. Olasz Sándor főszerkesztése alatt ezzel

nem is volt gond. Újabban már voltak változások az alapítványban, és történt olyan, hogy megjegyezték, nem tetszik az irányvonal, volt egy olyan sajtónyilvános támadás is, hogy nem közlünk elég szegedi szerzőt. Ez sajnos a bezárkózás igénye. De szerintünk országos, sőt európai színvonalon kell gondolkodni, úgy, hogy a folyóirat olvasható legyen Berlinben, Szegeden, Budapesten, Kolozsvárott és így tovább. Aki nem így gondolkodik, az provinciális lapot készít. Ezt sajnos nem mindig értik, és ennek anyagi vonatkozásai vannak.

Ezek most már jelen pillanatban egyébként küzdelmek. A *Tiszatáj* a várostól kevés támogatást kap. Viszont a főszerkesztőnk komoly lobbitevékenységet folytat, az egyik legjobban pénzelt folyóirat volt az elmúlt időszakban a *Tiszatáj*. A Petőfi Kulturális Ügynökségen, a Nemzeti Kulturális Alapon, illetve korábban a Lezsák Sándor-féle Lakiteleki Népfőiskolán keresztül megpályáztatott támogatásokból működünk. Ezek persze kompromisszumképzőszerekkel is járnak. Mindezzel együtt is azt mondom, hogy az a szabadság, amiről beszélgetünk, feladat. Tehát nem olyasmi, amit kívíttak a számunkra, és most hurrá, fogyaszthatjuk a demokráciát. Felelősségteljes feladat, amin dolgozni kell.

FÓKUSZHIÁNY

Markó Béla: *Már nem közös*

– *A haza milyen?* – *Már nem közös*. A kérdés–felelet szinte adja magát, amennyiben egymás mellé helyezzük Markó Béla két legutóbbi verseskötetének címét. A könyveket még erősebben összekapcsoló nyelvi játék nemcsak azt mutatja, hogy Markó Béla termékeny költő, hogy életművének darabjai mennyire szoros egységet alkotnak – az *Egy mondat a szabadságról* (2020) és *A haza milyen?* (2021) után az alcím szerint 2021–2022 verseit tartalmazó *Már nem közös* (2023) erős láncolat a közösség témaköreit valamilyen új megszólalói pozícióból feltárni igyekvő kérdésekkel –, hanem azt is, hogy Markó képes kötetről kötetre megújulni. Ám e megújulás fok-mértékének és sikerének kérdésessége egyrészt a kötetet kockázatos alkotói kihívással teszi, másrészt az olvasóközönséget várakozással tölti el. A gazdag életmű legújabb darabja kapcsán érdemes áttekinteni, melyek azok a legfőbb csomópontok, ahol észrevehető Markó poétikájának kifáradásra, önismétlésre, zavaró pátozosságra hajlamos jegyei, s hol tud ismét váratlan, ám annál maradandóbb meglepetéseket okozni. Azt hiszem, a mérleg majdnem kiegyenlítődik.

A haza milyen? – ahogy azt Borsodi L. László a 2022. januári *Esőben* megjelent kritikájában is megfogalmazza – a kérdések, kételyek könyve volt. Ezzel szemben a *Már nem közös* szikárabb, az állásfoglalást az összegzések által levezető darab. Ahogy a *Könyörgés versért* című nyitóvers is mondja: „Legyen ilyen könnyű / a vers is! Gyanú, sejtelem, kihúnyó fény, / nyugodt árnyék” (7.). Ezzel szemben a vers zárata: „Hagyd meg nekem még a gyermekkor / kegyetlenségét! Az igazi költészetet”. Érdekes dinamikája van annak, ahogyan például a „gyermekkor kegyetlensége”, valamint a tudatlanság és a tisztánlátás háromféle perspektívája keveredik. A kötetet nyitó ima rapszodikusságával, a rövid és hosszú versmondatok váltakozásával („Vagy talán nem kellene / semmilyen korban olvadó hópelyhekből / összerakni a boldogságot. Sem a sírást. Túl sok ellágyulás.”) remekül vezet be a kötetbe. Ugyanakkor épp az előbbi példa hópelyh-metaforája mutatja, hogy legyen akármennyire is magabiztos a megszólalás, azért a bizonytalanság („Vagy talán nem kellene”) végig működik. A tisztaságra való törekvés azonban nem mindig jelenti a legjobb poétikai megoldásokat.

Különösen akkor érzem ezt problémásnak, amikor a beszélő minduntalan el nem mondott, kihagyott gondolataira figyelmeztet, vagy reflektál az általa kérdésesnek ítélt szöveghelyekre: „Ezt sem magyarázgatom most” – *Véletlen* (19.); „bár ez most költői túlzás” – *Félreértés* (42.); „Bár kissé együgyű, / azt hiszem, pontos mégis ez a metafora” – *Egy-*

Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
186 oldal, 3990 Ft

ügyű történetek (96.). És itt-ott felbukkan némi didaktikusság is: „ilyen téli cipő vagyok magam is. / Óvatos metafora csupán, semmi több” – *Téli cipők* (100.). Az világos, hogy a bizonytalanság és a tisztaságra való törekvés együtt munkál, de a kötetben sokkal finomabb megoldásai vannak az előbbi szemléltetésére anélkül, hogy az utóbbi csorbát szenvedne: „Szorongástól / szorongásig élek, és egyre rövidebb / ideig tart a megkönnyebbülés” – *Hitvallás* (43.). Vagy például az *Emlékezés egy zsarnokságra* (70.) kiválóan vegyíti a humort, a határozottságot, a szokimondást és a tisztaságot, sőt, eléri, hogy a történelmi téma is érdekesen jelenjen meg. Ebből idézem az első néhány sort: „Végül talán nem is az országhatáron / éjjel-nappal kibiztosított fegyvereket / vagy a hegyeken-völgyeken folyton / végigsöprő, a terebélyes fákat is tövestől / kicsavaró tapsvihart volt a legnehezebb / elviselni, hanem a gondosan lelakatolt / WC-papír látványát a különböző / állami intézményekben. Az ördög / a részletekben rejlik. / A jelentéktelen részletekben”. De a címadó vers is ilyen, finom absztrakciókkal és humorral. „Úgy kezdődött, hogy ez a harc lesz / a végső. Készültünk egy közös / küzdelemre, próbáltuk csattogtatni / a tornacipőnk, a fellobogózott / kisváros szürke kockakövein. [...] Sok-sok végső harcunk / abamaradt azóta. Ma már legfeljebb / csak annyi, hogy: ez az arc lesz a végső. [...] Nap mint nap / folytatódik minden. Talán majd a tűz. Madarak csőre. Gyökerek. Férgek” (184.). Úgy tűnik, azok a legjobb, egyben „legtisztább” versei a kötetnek, melyek nem bontják szét a témákat, hanem szintetizálják és finoman absztrahálják azokat. Ezek adják a kötet gerincét, lendületét (ilyen még például az *Aki teremtett, a Reggeli fény, a Csalánleves, az Újabb vers a szeretetről*). Bátor és komoly döntés lett volna a szigorú – ezeket a „szintetizáló” darabokat kitüntető – rostálás, és főként elhagyása.

Megjegyzendő, hogy az utóbbi Markó-kötetek mindig „valamilyennek tűnnek”. *A haza milyen?* például első hallásra nemzeti érzületű koncepciót kínál, míg az *Egy mondat a szabadságról* előhívja a romantikus-fennkölt hangvételt. Ezért elsősorban a címekben központi szerepet kapó erős töltetű, vagy akár azt is mondhatjuk, terhelt fogalmak felelősek, mint amilyen a *haza* vagy a *szabadság*. És ha az ezeket megelőző kötetekre gondolunk, akkor a *Bocsáss meg, Ginsberg* (2018) esetében a beatköltészet generációs ikonja vagy az *Amit az ördög jóváhagy* (2019) esetében a cím által felkínált metafizikai olvasáslehetőség hasonlóan irányította az olvasó figyelmét. Persze végeredményben egyik kötet sem ragad le annál, hogy a cím által kitüntetett fókusz domináljon (habár például a diktatúra témáiról olvasni akkor is kimerítő, ha ez a tematika változatosan ismétlődik Markó lírájában). Ezekhez képest az új kötet, a *Már nem közös* kínálja a legkevésbé lehatárolt, legtágasabb asszociációs mezőt. Ugyanakkor, mint az írásom felütésében is jeleztem, nagyon is beleíródik a Markó újabb költői korszakát jelölő kötetek sorába, hiszen címével mintha az előző kötet címére válaszolna. Mi nem közös? A haza? Esetleg a versekben megjelenő más témakörök? A gyerekkor, a szerelem, az emlék? Markó szerint leginkább semmi. Még a vers sem – az ezen való mély(ebb) gondolkodás, a versről, versírásról lírában való megszólalás problémája nagyon hangsúlyos a *Már nem közös*-ben. Olyannyira, hogy a kötetet nyitó vers már programmá is teszi ezt: „Ó, adj nekem / ilyen verset. [...] Vagy legalább higgyem, ez a vers.”

A későbbi ciklusokban (*Bejárat, Tiszta ablak, Túlsó part, Világosság, Kihangosítás, Mind közelebb, Fűcsomók*) szintén hangsúlyosan megjelenik a vers kérdése. Épp ezért lehet a legvalószínűbb válasz, hogy a vers az, ami már nem közös, hiszen ezt kínálja legegyértelműbben a kötet még akkor is, ha a ciklusokat szervező primer tartalom másához (család, gyerekkor, szerelem, mindennapok) kapcsolódik. A piramis csúcsán az alkotói lét problémái, a vers identitásképző és -romboló ereje áll. A versek a legváratlanabb helyeken, zavarba ejtő módon kezdenek a költészetről, illetve magukról értekezni, ami által a szövegek látszólag hirtelen irányt váltanak. „Nem jártam tánciskolába. [...] Meglehetősen /

rossz táncos voltam. [...] Azt hiszem, / kellett volna egy kályha. Talán a vershez / jobban értek, bár ez sem biztos” – *Ördögi praktika* (60.). A szerkezetet alakító beszédmód megtörik, egyszerre láttatja a maga csupaszságában a verset mint konstrukciót, szerkesztéseket, korrektúrákat, kritikák halmazát, másrészt, és sokkal inkább ez a lényeg, visszavezeti a fókuszot a mindenkor alkotóra.

A poézissal foglalkozó szövegek kapcsán fontos azonban kiemelni, hogy épp amiatt nem válnak hermetikusan zárttá, mert a különböző anekdotikus, visszaemlékező-leíró részek fellazítják azokat. A hozzáférhetőség (emlékezés, és annak érthetővé tétele mások számára) és a versírás kapcsolata így rá is cáfolhat a kötet cím megállapítására; a megformálás által sokak számára lesz „látható” az emlék, ugyanakkor a torzulás, csonkolás problémái is megmutatkoznak, ez utóbbi vállalása – a(z ön)reflexió – pedig nem lehetőség, hanem kötelesség.

S mivel ennyire hangsúlyossá válik az alkotás, a szó szoros értelmében vett, papíron olvasható szöveg, jó okunk van feltételezni, hogy nem is a versre, versírásra adott reflexió töri meg a különálló témákat, hanem éppen fordítva: az alkotásról való gondolkodás a kiinduló alap, ehhez biztosítanak kerettémákat a gyerekkori emlékek, az aktuális mindennapok stb. Kérdéses azonban, hogy ezek megformáltsága mikor válik zavaróvá, hol érhető tetten a modorosságba hajló hangütés, illetve mikor merül ki az alkotásra irányuló reflexiós készlet, hiszen ezek legalább ugyanannyi szöveghelyen termékenyek, mint kártekönyvek a jól kigondolt szerkezetre és organikus hangra nézve.

Mivel az alkotói lét, a versírás problémáinak feltárása ennyire hangsúlyos, a kötet egyfajta számvetésként, mérlegelésként is értelmezhető. Rádásul minden benne van, ami általában a Markó-verseket és -köteteket jellemezni szokta: a recepcióban sokszor emlegetett, a gondolatot strófákkal, metanyelvi eszközökkel nem megtörő tömbforma, a természeti motívumok, a meditatív állapotból való kiindulás, a retorizáltság (költői kérdések, indulatszavak, halmozások stb.), az emlékezés során a kutatás-felfejtés mellett a logikának is helyet hagyó következetesség, vagy az, hogy gyakran tárcaszerű, a történetet adott élmény felől megragadó versekkel találkozunk. Utóbbiakból bőven találunk például a *Világosság* című ciklusban, mely a jelenből („nem neveltük meg a kutyánkat”; „Néhány napja rigófütyű ébreszt”; „A hálószobánk az emeleten van”) ad reflexiókat a múlt eseményeire: „Úgy menekítettük a karácsonyfának való / fenyőket, mint Heródes katonái elől / a csecsemőket. [...] Próbálkozunk azóta is, hátha sikerül” – *Együgyű történetek* (96.).

Számos költőelőd neve megjelenik a kötetben; ennek sok esetben megkérdőjelezhető a beágyazottsága, s ebből következően a szükségessége is. Inkább lesznek öncélú műveltségi elemek, mint izgalmas és funkcionális megidéзések. „A múlt most már nagyon kicsi / és ártalmatlan. A Balassi Bálintot / halálosan megsebesítő ágyúgolyó / ebből a távolságból csak annyi, / mint egy darázscsípés” – áll az *Embernagyság* (118.) című versben. Balassi halála és az ágyú sokkal hangsúlyosabbá válik, mint a képet elindító, múltra vonatkozó mondat. Igazságtalan lenne nem megjegyezni, hogy az *Embernagyság*ban más történelmi alakok is megjelennek sokkal kihívóbb formában, például: „Ne vegye senki szentségtörésnek, / de elfér István királyunk is / egy gyufásdobozban.” Az persze továbbra is zavaró, hogy a múlt inkább mint lezárt egység jelenik meg a kötetben („A múlt most már nagyon kicsi / és ártalmatlan”), filozófiai-eszmetörténeti fogalomként, s ez korántsem egyenlő azzal, hogy a múlt a történelmi személyekre és azok szerepvállalására korlátozódik. A múlt egészére irányuló reflexió a történelmi személyeken keresztül ad hoc általánosítás. Az István király-kép például a gyufásdobozzal – bármennyire találó is – ilyen szempontból zavaros.

Máshol Baudelaire *Az albatrosz* című műve kerül elő: „Balázs bemászik, / nagy nehezen megfogja a galambot, kihozza. / Ernyedten lóg az egyik szárnya. Mintha már / látta volna ezt a képet. Hát persze, Baudelaire / verse” – *A boldogságról* (92.). A meglehetősen távoli, ám annál izgalmasabb összefüggés közvetítését a „Hát persze” mondatnyitás megtöri: a hirtelen felismerés „kikiáltása” a jelenetről a beszélő műveltségére irányítja a figyelmet. A vers remek zárata az azt megelőző felkiáltás miatt szintén veszít hatásából: „Megéri-e boldognak lenni? / Ez is micsoda kérdés! Nem a fájdalom számít, / hanem az, hogy ránk volt bízva egy éjszakára”. Ráadásul ezek a kiszólások átbillenthetik az így is pengeélen táncoló, de épp emiatt feszültségteli szöveghelyeket nosztalgizálássá, a (rég) múlt követelésévé. Kosztolányi Dezső alakja és *Mostan színes tintákról álmodom* című verse így jelenik meg: „Gyerekkorunkban szerettük / azt a kiszámolóst, hogy választottunk / egy színt, / majd akire rászámoltunk, / annak kellett keresnie magán, / abból a színből bármit. Legalább / egy gombot. Vagy cérnaszálat. / Nem Kosztolányi Dezső / színes tintáiról volt szó, / de mi is versben beszéltünk ilyenkor” – *Kiszámolás* (98.). A mondóka ritmikussága és a színkeresés kerül ügyetlenül kapcsolatba: az „akire rászámoltunk, / annak kellett keresnie magán, / abból a színből bármit” és a „mindenkire jutott egy-egy szótag, / és akire ráesett az utolsó” például redundáns, nyelvilleg lapos részletek, másrészt a beszélő feltételezi, hogy a színekről mindenkinek evidensen és automatikusan a *Mostan színes tintákról álmodom* jut eszébe, pedig ezt a szöveg nem készíti elő. Nem elég a beszélőben felvillanó kép és a szubjektív összekapcsolás ahhoz, hogy ez az utalás a szövegben is működésbe lépjen.

A történelmi alakok mintha a bölcselkedő-filozofikus tartalmakat akarnák ellensúlyozni azzal, hogy az általánosító életbölcességek helyet konkrét példákat állítanak elének. „Hogy mi is az igazi különbség? / Nyilvánvaló, hogy egészen fiatalon, / sőt, talán már gyermekkortól az élet / a feladat. Igen, ezt kell megoldani. / Először Scott kapitány vagy esetleg / a Wright testvérek mintájára. / De akár a villanymotort feltaláló / Jedlik Ányos is számításba jöhet.” Itt, a *Különbség* (140.) című versben például jól látszik, ahogy a feltehetőleg idős beszélő nagy, általános következtetéseket ragad meg, de a megidézett alakok is ugyanahhoz az általánossághoz vezetnek: „Aztán később nem éppen ilyen / egyszerű. / Viszont a cél továbbra is ugyanaz. Az élet.” Az eleve absztrakt fogalmak (élet, hit, igazság stb.) kifejtéséhez távoli, a kötet világától idegen, külső „anekdotát” választ. Ezáltal a fogalom nemhogy hozzáférhetőbbé, hanem még távolibbá válik, a közhely veszélye pedig ugyanúgy megmarad.

Összességében azért érzem problémásnak ezeket a megidézéseket, legyen szó akár irodalmi, akár más történelmi személyekről, mert elterelik a fókusz az egyébként nem vagy nem elég árnyaltan kifejtett mondanivalóról. Sokkal szebb az, ahogy például a különböző hármások által – kő, fa, üveg; verebek, galambok, rigók – még városi, zajos közegben is meditatív állapot jön létre, amelyhez a beszélő visszatérhet. A hármassorolások nagyon sok helyen előkerülnek, és közvetve, kimondatlanul idézhetik fel az olvasóban Szabó Lőrinc *Föld, erdő, istenét*.

A versírás gesztusát, különböző aspektusait megragadó kötetekben a költészet értelmezése gyakran féreglyukakhoz vezet: bármi bármivel összefügghet, az összefüggések esetlegessége mindig gesztusértékű. Átejtve érezheti magát nemcsak a recenzens, de bármely olvasó is: ha az esetlegesség által több értelmezéslehetőség felé nyitott kompozíciót érdemként kezeljük is, a lehetséges interpretációk közül kiugranak a vers önlogikájának ellentmondó megoldások. A kortárs költészetben egyre inkább helyet kapó „versről verset” igénye növekszik, s még ha ez valódi újdonságokra, reflexiókra ad is lehetőséget, a jó arányok eltalálása nagy kihívás. Markó esetében legtöbbször persze jó arányokkal talál-

kozunk, ám az kétségtelen, hogy, mint azt feljebb igyekeztem bemutatni, egyes szöveghe-
lyek nyelvi és tartalmi szempontból is kilógnak a nagy egészből. Ha ezeket menteni sze-
retnénk, épp a kötet érdemei csorbulhatnak.

A *Már nem közös* kapcsán leginkább az tűnik ki, hogy a gazdag, hosszú verseket tartal-
mazó anyag sutaságait, ügyetlenségeit, indokolatlan pátoszba fordulását is besöpri a *vers*
alá. Hogy csak két példára utaljak vissza: vagy épp az önkorlátozást, kompromisszumo-
kat utasítja el, vagy a nyelvi megformáltság egyszerűségére hivatkozik. Azaz attól, hogy
a vers megmutatja például, hogy „Tudom, manapság könnyen / félreértik, amit mondok”
– *Csomagolópapír* (113.); vagy: „Rosszul esik, de figyelek / a kritikára. [...] Vagyis tulajdon-
képpen beismertem, / hogy tényleg ismétlem magamat” – *Ördögi praktika*, nem mentesül
a pongyola mondatok tényétől, vagy attól, hogy gyakran önmaga paródiájává válik: „Az
úszásról fogok beszélni ismét” – *Túlsó part* (74.); „Lehet, hogy mégis a hűtlenség a hűség?”
– *Mi a hűség?* (126.). Úgy érzem, mindezek miatt a kezdeti lendület az utolsó két ciklusra
már lankad, a kötet olvasása nehezzé és fullasztóvá válik (ezért is lett volna szerencsés a
válogatás vagy a ciklusok elhagyása). Nagy, terjedelmes anyag, melyben sokféle irányt fel
lehet fedezni, vagy éppen elveszni benne.

KÖZELÜNKBEN, KELETEN

Hetényi Zsuzsa: Nyugati, Keleti. Ögyesszától Odesszáig, 1973–2023

Hetényi Zsuzsa civil írásai az utóbbi években fontos szerepet játszanak a magyarországi sajtóban. Az irodalomtudósként, az orosz kultúra kutatójaként ismert szakember arról a kevésbé belátható zónáról informálja a hazai közéletet, olvasóközönséget, amely itt van rögtön tőlünk keletre, és ahol immár tíz éve háború folyik, amely 2022-ben a teljes körű orosz invázió megindításával vált még fokozottabbá. Ezt a botrányt és háttérét láttatják új könyve sajátos aktivista-érintett-professzionális nézőpontjaiból az utolsó nagy egység közérzeti szövegei, de a megelőzőek is megvilágító erejűek.

Olvashattuk már Hetényi Zsuzsa Facebook-posztjait, közéleti vitairatait, naplójegyzeteit, tudósításait – például az Ukrajnából érkező menekülteket fogadó tevékenységről – különféle fórumokon, egy részük megjelent online és nyomtatott médiumokban, sőt a szerző 2020-ban Szépíró-díjat is kapott nagy visszhangot kiváltó, a szovjet időkbe nyúló irodalmi szövegéért: *Korela karantén. Odessza, 1975.*, amivel mostani könyve kezdődik. Kiállása a menekülők mellett, illetve e segítségnyújtás dokumentálása, híradása az oroszos akadémiai berkekben folyó eseményekről, valamint belső információi a térségből izgalmas egyveleget alkotnak új könyvében. Első kézből értesülünk arról, hogy az orosz és ukrán emigráció, köztük a tudományos és művészeti élet szereplői hogyan viszonyulnak ma egymáshoz és a Nyugathoz, mit várnak, miként viselkednek. Részesei leszünk a színes történeti kavalkádnak, ami az ukrán és ukrainai, kárpátaljai területek sajátja, követjük a sokféle etnikai, nyelvi keveredést.

Hetényi nyelvi megfigyeléseinek koncepcionális jelentősége van. Irodalmár, nyelvész, értelmiségi figyelemmel veszi számba mind az ott honos, kevésbé ismert orosz-ukrán „turmixnyelvet”, a szurzsikot, mind a már a könyv alcímébe bekerülő ’gy’ és ’d’ közti különbséget. Az ötvenen túli laikus nyelvhasználó megtanulta az iskolában és számtalanszor hallotta, hogy hívták itthon az akkori szovjet világ helyszíneit – oroszos kiejtéssel, a szerző pedig időnként jelzi, hogyan kellene mondanunk most az orosz-szovjet, exbirodalmi neveket. E téren tett fejtegetései és írásmódja érthetően eklektikusak; Kijev esetében az eredeti magyaros változatra („már Anonymusnál is”) alapoz, maradhat tehát Kijev (Kijiv helyett), másutt hol a helyit használja (Lviv a Lvov helyett), hol a nálunk megszokottat (Harkov és nem Harkiv), s alig foglalkozik azzal a szociolingvisztikai kérdéssel, hogy a meghonosodott írás- és kiejtémód megváltoztatható-e, mekkora a tétje, s ő sem következtet benne. A ’gy’-től a ’d’-ig tartó irányt jelzi könyve alcíme, majd prezentálja mindjárt az első három szöveg. Látható: utólagos korrekció a ’d’-s, kemény írás- és ejtés-

*Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
304 oldal, 3990 Ft*

módja Ogyessza/Odesszának: a későbbi tudás és felfogás szándékolt visszavetítése. Stilisztikai döntése a maga kifejtetlenségében látványos világnézeti állásfoglalás a kezdő kijelentés viszonylatában, miszerint Ogyesszának tanulta egykor ő is a városnevet. Mint látjuk, ma már nem abban a formában írja le a nevét, s ma ír arról az időről, amikor ott tanult. (Amikor nincs akkora jelentősége a jelenből irányuló fókusznak, a régi írásformát használja, így az 54. oldal címében, magukban az alatta lévő szövegekben viszont visszatér a 'd'-hez.)

Az unikális, személyes kezdő fejezet (*A kezdet. Szovjetunió 1973–1976*), a könyv egyharmada a térbeli mellett retrospektív időutazás, melyben az autobiografikus narrátor változtatja a fenti írásmódokat s az időperspektívát, beékel például a 2022-es megírást nyolcvan hónappal már megelőlegező visszaemlékezést is egy fontos magánéleti eseményre, amikor is 1974-es kilátogatásakor szerelméhez a fiatal pár kényszerűen hármasan töltött egy éjszakát a fiú kissé idősebb mentorával. Így vezet végig bennünket az elbeszélő a valószínűsíthetően kevés magyarországi olvasója által bejárt útvonalon, rajta (leendő/ex) ukrán férjének vidéki családjához mindjárt egy zárt városba, ahol év közben tartózkodtak, s falujukba, ahol nyáron. A könyvnek ez a része, a hosszú indítás hallatlanul érdekfeszítő. Bátor, feltárulkozó, feltáró; jól megírt, szókimondó, élesen láttató, sziporkázó, humoros, ironikus, tragikus, részletegazdag szövegegyüttes. Bevilágít egy ismeretlen közeli vidéket, világot a közelmúltból.

A könyv további két nagy egységében az ötven évvel későbbi események naplószerű, publicisztikus, tárcajellegű, esszéisztikus leírásai következnek. Az egykori szovjet és mai ukrán utazók történeteit tartalmazó gyűjtemény nem állhat össze azonban valamennyire is koherens könyvvé; kavargó, mint a pályaudvari forgatag. A széttartó irányokat az a feltételezhető koncepció tarthatná egybe, hogy a könyv írásának jelenéből a szerzői tekintet végigpásztázza virtuálisan, immár a budapesti pályaudvarokról ezeket a számára egykor férje révén családinak számító helyeket, ahonnan most mások menekülnek, s ahonnan a háborús tudósítások szólnak. Ekkor már a szerző későbbi, segítői identitása nyilvánul meg a személyesség másik regiszteréből. Önéletrajzi hangja, amin előzőleg elmeséli egyetemista korának vadregényes házasságba, sőt kémgyanús történetbe torkolló szilaj kalandjait, itt elhalkul. A megnyilvánuló elbeszélő szubjektum ezennel háttérszereplő, közvetítő, de továbbra is éles megfigyelő. Az élettörténet kimaradó ötven éve halvány, foltyszerű közlések formájában képez meg némi folytonosságot, az önéletrajzi kitérülködés a második házasságot már alig érinti: személyes vonatkozásairól nem kapunk belső adalékokat, jobbára szakmai összetevőit említi.

A könyv egyharmadától tehát a szerző szakmai és aktivista identitása kerül előtérbe. Az Ukrajnából menekülők segítése és az akadémiai közegből érkező hírek más-más módon érdekeseek, tanulságosak, azonban ilyenképpen az összeválogatott anyagot nem kerüli el a gyűjteményes kötetek gyakori sorsa, természete: tarkabarka. Most az onnan kényszerűen ideutazókra koncentrál. Az ő oda-vissza útjainak, az utóbbi évtizedekre megfogytakozó orosz kapcsolatainak (azért képviselteti magát Pétervári és Moszkva is), oroszországi-ukrajnai utazásainak dinamikája kirajzol egy ívet. Megérteti annak a logikáját, miért ritkultak meg számottevően látogatásai keletre, hogy mi tartja távol attól a világtól. Koncepcióként valamelyest érvényesül is ez az egyre inkább távolságtartó ritmika: fizikailag alig jár arra, az érkezőket viszont fogadja. Megtudjuk, hogyan tartja ottani szakmai és személyes ismerőseivel a kapcsolatot, s milyen szerepet játszik mindebben a kiterjedő online tér. Jobbára azon folynak a szakmai diszkussziók néhány éve, ami megold és kiküszöböl bizonyos nehézségeket, az alapkérdést azonban nem: bojkottálja-e oroszországi kollégái meghívását ezekre az alkalmakra mindkét értelemben, s mit kezdjen meg-lévő együttműködésével. Többször áldja az eszét, hogy nem oroszországi kiadónak adta oda az invázió előtt közvetlenül egy fontos anyagát, Nabokov-könyvét. Ugyanakkor szo-

lidáris akar maradni az Oroszországban rekedt kollégáival. Emlékezetes annak az emigráns orosz tudósok részvételével létrejött zoomos konferenciának a bemutatása, amelynek végén nagy lelkiere van szüksége szerzőnknek az enter gomb lenyomására, hogy megkérdezze a résztvevőket: a nyugati támogatásokat nem az ukrán menekült tudósok megsegítésére kellene-e fordítani.

Egyedüli magyar résztvevőként van jelen a disszidenseknek azon a tanácskozáson, ahol a résztvevők (egyesek névvel és arccal, mások anélkül) ukránul és angolul próbálnak beszélni, hogy ne használják az aktuálisan szégyenletes, politikailag kompromittálódott oroszot. Mindezek a nüanszok figyelmére érdemesek, feltételezem, bárkinek, aki érdeklődik a közélet és a közeli keleti viszonylatok iránt, és érteni akarván nem zárkózik el a most zajló folyamatok mikrotörténeteinek elbeszélésétől. Túl sokféle anyag rakódik azonban egymásra. A szerelmes diáklány egzotikus hányattatásainak követése során a szovjet bürokrácia és a magyar diplomácia zárt ajtóit mögé is bepillantathatunk. Ukrajna-történeti látképek, életképek jönnek aztán, majd a közelmúlt, ahol orosz és ukrán emigránsokat látunk a pályaudvarokon, az online térben pedig tudományos közegeiket, az otthon maradókat is. Zsúfolt és heterogén az így feltáruló panoráma. A könyv címe egyszerre utal a Keleti pályaudvarra és a Keletre geopolitikailag, valamint a Nyugati pályaudvarra (oda is érkeztek háborús menekültek), valamiképpen a nyugati aspirációkra és ránk is mint nyugati szomszédra. A cím tipográfiai játékát nem tartom indokoltnak, feleslegesen egyértelműsíti az égtájak/pályaudvarok nyilvánvaló kontextusait az i betűk sárga kiemelése. Az éppen egy évvel ezelőtti záró bejegyzés a most csomagkihordó egykori mentőssel való találkozásról („*Nyugati? Keleti?*”) azonban hatásos motívumerősítő.

Hetényi Zsuzsa autobiografikus szépírói, altruista és aktivista énje, valamint irodalomtörténeti szenvedélye a valóságban egységet alkot, ám ezek a szövegek nem érnek össze. A szerző sokoldalú személye összeköti ugyan őket, s annak, akit érdekel egyik-másik már ismert írása, hasznos itt fellelnie, együtt mégsem alkotnak közösen érvényes szövegteret. Maradnak egymáson elcsúszva a különmemű rétegek, regiszterek. A szerzői személyiség érvényesíti és valamiképpen összeköti őket, de... billeg rajtuk a keret. Tanúságtétele e kötet mind a mostani eseményeknek, mind az abban való ilyen-olyan részességünknek, az állampolgári öntudatnak, a gyakorlati együttérzésnek, a szakmai kompetencia társadalmi hasznosításának. Megmutatja, hogy az ő valós énje ott volt, ahol lennie kellett, ahol lehetett.

Pontos, lényegre törő kérdéseket tesz fel külföldi kollégáinak arról, hogy mekkora a kár, ami az orosz kultúrát és tudományosságot érte. Értékesek a felvillanó életképek, az esetek dokumentációja a háború 2022-es évéből, amiket ő vett észre, amiket neki mondtak el. Ám kérdéses, hogy a Facebookról áthozott nyelvet és kommunikációt az emotikonokkal, a csetek beemelásával a konzervatív papír-formátum elbírja-e, és nem lett volna-e szükség arra az önkorlátozásra, hogy meghagyja egy részüket performatív szellemi-mentális éteri terünkben. Vagyis emlékezetünkben, zsigereinkben, illetve az akkori idővonalakon, amelyeket akkor annyian olvastunk – én is, pedig nem vagyok a szerző FB-ismerőse, de egyidejű tudósításai, naplói, jelentései napról napra terjedtek, osztódtak. Az eseteírások tipikus nehézségével állunk szemben: a valóság rögzítésének etikai és (itt) nyelvi-mediális vonatkozásával. A hiteles nyelvi prezentáció élesben mutatja meg a valóságot, de ez is szelekció, mediális közvetettség és közvetítettség, valamiféle szerkesztettség.

A pályaudvari nyüzsgés kaleidoszkópjában felidéződik az a sokféle ember és eset, amelyekkel összesodródott: ezek leírása teszi ki a könyv középső, legtetemesebb hányadát. Alkalmi pályaudvari és online hozzá forduló ismerősei korántsem mind fogadják jól, tisztelettel, hálásan a segítséget, mindenféle céllal jönnek, vannak köztük bonyolult esetek és a civileket és hatóságokat kihasználó, hasznot húzni, potyázni akarók is. Mindezek

feldolgozásának terapikus volta nem elhanyagolható sem a cselekvő szerző, sem a többi segítő számára, s karbantartja valóságérzékelésünket szembesítő erejével. A könyv maga pedig szerény kiállítású, túl aprók a betűk, életlenek, szürkék a fotók, de informatívak, betöltik a dokumentálás funkcióját. Míg a borító kék-sárga-lila színszimbolikája és a rajta szereplő fájdalmas szkíta fejábrázolás indokolható, a hátsó borító reklámsorai bulvárosak.

Számomra hiányzik egy komolyabb okfejtés az irodalomtörténészről arról, ami ott, a hátsó borítón olvasható Tolsztojról bulvárkiadásban, arról, hogy miért nem dobjuk ki – igaz, utal rá, hogyan képzei az irodalom felelősségének átgondolását: „kizárólag konkrét tudományos elemzésekben” (300.). Ha megkérdezte külföldi kollégáit az orosz irodalom felülvizsgálatának szükségességéről, hogyan bírta ki ő maga, Hetényi Zsuzsa, az irodalomtörténész, hogy ebben a vegyes műfajú kötetben ne mondja el a maga felfogását róla; hogy valamivel bővebben, akár csak néhány oldalon ne vesse fel fő konceptusait a zárlatban? Érteni vélem azért: nem itt és nem így, hanem elmélyülő módon, másutt. „Az irodalom nem felelős azért, amire felhasználják” (300.), írja. Várom a folytatást és kifejtést tőle – és másoktól, még ha nincs is itt az ideje a békés kutatómunkának, mert zúdul a másféle információ, bombáznak bennünket a hírek. Vannak, akiket nem csak azok.

A SZOCREÁL KIJÁTSZÁSA, AVAGY MI A VALÓS

Jákfalvi Magdolna: A valóság szenvedélye. A realista színház emlékezete Magyarországon

A könyv középpontjában a színházak államosítását követő évtized, benne a korszak öt meghatározó színházi alkotójának, intézményvezetőjének tevékenysége áll, ám a szerző ennél az évtizednél és az öt protagonistánál jóval tágabb történelmi, politikai, színháztörténeti eseményt, folyamatot és számos további szereplőt von be a tudományos elemzésbe.

A kötet hat nagy fejezetből áll. Ezek közül az első, az „Alapító mesterek” című rész lefekteti a kutatás elméleti, történeti és módszertani alapjait, rámutatva a választott téma, korszak és műfaj (művészeti ág) számos kihívással terhelt jellegére. Ezt követi a Gáspár Margit, Gellért Endre, Hont Ferenc, Major Tamás és Várkonyi Zoltán – főként korabeli – munkásságát tárgyzó öt főfejezet, melyek mindegyikéhez társul egy-egy olyan kiegészítő rész, mely az adott alkotó (illetve az általa igazgatott intézmény) színházművészi, illetve színházszakmai munkáit elemzi (előadásokat, illetve Hont esetében a tudományos szervezői tevékenységet is). A módszertani bevezető által felvetett kérdések közé tartozik, hogy milyen lehetőségei vannak a magyar nyelvben a színházi előadás megnevezésének, leírásának, hogy mennyire korlátozott az a gyakorlat, amely a „realizmus” kifejezéssel próbál megragadni igen heterogén színházi sajátosságokat, jelenségeket. Ilyen további módszertani nehézséget jelentenek azok az ellentétpárokra szűkülő megközelítések, amelyek a különféle előadástípusokat a realista avagy stilizált, valóságghú avagy formalista stb. kettősségekre korlátozzák. Ugyancsak alapvető problémát jelent, hogy az uralkodó színházfelfogás a nézőt csak a passzív befogadó szerepében tudja elgondolni.

A könyv fontos szemléleti és módszertani distinkciója, hogy a színházi előadások kapcsán Jákfalvi Magdolna nem a realizmus tényéről, hanem annak érzetéről beszél, és jelzi, hogy ezt a benyomást, tapasztalatot nem a színre vitt szöveg váltja ki, hanem a színrevitel módja. Lényeges felismerése és megállapítása a munkának, hogy a magyar színháztörténet-írást a saját nyelv, saját terminológia hiánya, a használt fogalmak zavarossága jellemzi. Mindez az elemzett korszakban, annak átmenetiségét, átideologizáltságát tekintve még inkább így van. E zavarosság egyik fő oka – mutat rá a szerző –, hogy a színházművészet két meghatározó 20. századi mesterének, paradigmateremtő alkotójának, Sztanyiszlavszkijnak és Brechtnek a korabeli (de hozzátehetjük: későbbi) recepciója is torz, az adott korban nyelviileg is pontatlan, ami Sztanyiszlavszkij esetében az orosz nyelv (benn a színházi terminológia) ismerete hiányának vagy alacsony voltának is volt köszönhető. Az orosz

*Arktisz – Theatron Műhely Alapítvány
Budapest, 2023
500 oldal, 4490 Ft*

mester művei fordítások fordításain, torzító áttételeken keresztül jelentek meg a magyar színházi szakma szűk körében.

A bevezető fejezet a korszak első évei rapid színházi átszervezéseinek (főként az államosításnak nevezett összetett folyamatnak) a kontextusában rámutat arra, hogy mindez a késő tavasztól kora őszig kikényszerített intézményi átalakítás egy időben zajlott a Rajk László 1949. május végi letartóztatásától október 15-i kivégzéséig tartó folyamattal. Ez (is) az a társadalmi-politikai környezet, amelyben az új színházi működést ki kellett alakítani.

A kötet fő rekonstrukciós fogalmai a realizmus, a valóság, az emlékezet, a szenvedély. Köztudott, hogy a tárgyalt korszakban – és a rákövetkező, rendszerváltásig tartó időszakban – a rezsim által unásig szajkózott „szocialista” jelző az olyan fogalmak előtt, mint demokrácia vagy realizmus, valójában fosztóképzőként működött, hiszen a szocialista demokrácia nem volt demokrácia, ahogyan a szocialista realizmus sem volt realizmus. Ebből a szempontból különösen tanulságos a bevezető fejezetnek az a része, amely Gellért Endre 1950-es konferencia-előadása alapján sorra veszi, hogy milyen ismérveket társított Gellért (és vele a kor „új” színháza) a szocialista realizmus fogalmához. A tíz pontba szedett ismertetőjegyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a nyelvi deklaráció dacára nincsen olyan, hogy szocialista realista színház/színjátszás, és ez már az első pontnak a színészre és rendezőre vonatkozó leírásából kiderül. Mint Jákfalvi Magdolna összegzi, a szocreál színházeszmény kapcsán Gellért „a meiningeniek gyakorlatából kiemel pár elemet és vegyíti őket Sztanyiszlavszkij téziseivel: ilyen a nagy drámairodalom használata, a pontos közös játék, a rendezői felelősség” (40.). Később leszögezi, hogy e színházstípus megnevezése és praxisa között ellentmondás feszül, ami végső soron arra vezethető vissza, hogy a „szocialista realizmus utópia” (47.).

A bevezető részt záró alfejezet descartes-i címe, „A módszerről” nem kevesebbet ígér, mint hogy – a magyar színháztörténet eddig megírt három köteté után, melyek a kezdetektől 1949-ig rendszerezik a művészeti ág történetét – az 1949 után korszak színháztörténetének az előző kötetekétől eltérő szemléletű és módszertanú feldolgozását adja. No, nem az egészét, természetesen, viszont szemléleti és módszertani példát nyújtva az itt előtérben álló szűkebb periódus és fókuszba helyezett alkotók, elemzésre kiválasztott bemutatók nyomán az utóbbi hét évtized magyar színháztörténete megírásának.

A kötetben feldolgozott anyagok státusza igen sokrétű. Noha az elemzésre kiválasztott alkotók és előadások a hivatásos (egyben hivatalos) magyar színház keretében működtek, illetve jöttek létre, és tevékenységük a nyilvánosság előtt zajlott, műveik folyamatosan tárgyai voltak az első nyilvánosságnak, ezen a közegen túl a monográfia több további regisztert is bevon a vizsgálatba. Szerepelnek ebben memoárok: kiadottak és kéziratok, rádiós és televíziós riportműsorok, kameramonológok stb.; továbbá jegyzőkönyvek: konferenciák, ankétok, kongresszusok gyorsírási lejegyzései. A könyv tehát igen rétegezett nyilvánosságszerkezettel dolgozik és igen gazdag forrásanyaggal operál, amibe nemcsak a korábban is publikus közlemények, hanem az archívumokban, levéltárakban és könyvtárakban lappangó, korábban fel nem dolgozott források is beletartoznak. Mint például Hont Ferenc munkanaplója a szerző hagyatékából. A forráskutatás kapcsán Jákfalvi Magdolna jelzi, hogy e dokumentumok vizsgálatával az „iratanyagok feltárásának történeti értékelését” kísérli meg (32.).

A könyvben tárgyalt öt „alapító mester” kapcsán a közös többszörös a realizmus lesz, ám más-más jelzővel ellátva. A „szocialista” jelző – értelemszerűen – egyiküknél sem szerepel, a többi pedig kiad egy tipológiát. A bevezető utáni öt nagy portréfejezetből az első Gáspár Margittal, az Operettszínház igazgatójával foglalkozik. Erre nemcsak az ábécésorrend szolgált okot, hanem az is, hogy „az államosítás évében a magyarországi színházak repertoárjukra 80%-ban operetteket tesznek” (24.). A Gáspár-fejezetnek találó a vignetája: fantomrealizmus – az operettműfaj sajátosságainak és a kor társadalmi valóságának és politikai-ideológiai diskurzusának a fényében. Tanulságos Adorno és Gáspár könnyűműfajjal (-zenével) kapcsolatos nézeteinek párhuzamba állítása. Egyetértve azzal,

hogy az operett műfaja előadásban (előadásként) létezik és a librettó másodlagos, fontos hangsúlyozni, hogy egyes operettek librettóját újra és újra átírják, alaposan megváltoztatva a kiinduló művet. Ez történt például az ebben a részben kiemelten szereplő *Csárdáskirálynő*-vel, amit nemcsak 1954-ben írtak át Sylviáról a Cecíliát játszó 61 éves Honthy Hannára, hanem már egy évvel az ősbemutató után is átdolgozták. Aki 1915-ben Bécsben Sylvia Varescu volt, abból 1916-ban Budapesten Vereczkey Szilvia lett a történetben. A Gáspár-fejezethez kapcsolódóan 25 oldalas briliáns elemzés olvasható a Szinetár Miklós rendezte '54-es *Csárdáskirálynőről*.

Gellért Endrét a vele foglalkozó fejezet a lélektani realizmus képviselőjeként jellemzi. Mint olvasható: „Gellért 1945–1960 közötti rendezései a Nemzetiben a (lélektani) realista kánon mintaelőadásává váltak” (148.). Ez az egyszerűnek tűnő kijelentés gazdag argumentációt kap, mely az aktív rendezői pályafutás mellett annak színházi elő- és utóéletére is nagy hangsúlyt fektet. Gellértnek ez a színpadi esztétikája és gyakorlata indokolja, hogy az ő fejezetében esik a legtöbb szó Sztanyiszlavszkijról, kettejük párhuzamba állítható módszeréről. A fejezet nagyon plasztikus és összetett képet ad Gellért színházáról, az őt ért sokféle hatásról, a *Nyugat* folyóirattól kínai útján át a G. B. Shaw-recepcióig. Arra is rámutat, hogy ezek a hatások miként formálták Gellért rendezői gyakorlatát. A publikált források mellett az elemzés levéltári anyagokat is felhasznál, köztük Gellért naplóberegjezéseit, családi levelezését, rendezőpéldányait és autobiográfiáját. Az ő működéséből a legendássá vált 1952-es *Ványa bácsinak* szenteli a szerző a kötet legterjedelmesebb, 30 oldalas előadás-elemzését. Ennek keretében bemutatja a magyar irodalmi és színházi Csehov-recepció alakulását, benne a *Ványa bácsiét*, a fordítások sajátosságait, torzító és domesztikáló hatását, Háy Gyula új, a bemutatóra készített fordításának főbb jegyeit. Nyomon követi a próbafolyamatot az 1960-as felújítás rendezőpéldánya alapján, mely az 1952-es példányra épül. Az elemzés során meghatározó színháztörténeti összefüggések kerülnek szóba, így a realizmus kérdése Csehovnál (például Gorkij ide vonatkozó leveleiben), a szereposztás következményei, az *en suite* játszás hatása az akkor még új játérend keretében, a repertoárjátszásban megszülető alakításokra, a bemutató befolyása a budapesti színházak közötti „versenyre” és a későbbi drámaválasztásaikra.

Hont Ferenc esetében a fókusz némileg elmozdul. A pályarajzból egy nagyobb rész jut a világháború előtti és alatti tevékenységére. A fejezetcímben és a kötetben hozzá társított „szintetikus” realizmus fogalom is ebből az időszakból való, 1941-ben ír róla. Az ő esetében nemcsak a szintetikus realizmus fogalom, hanem a rendezői gyakorlat is ebben a korábbi pályaszakaszban összpontosul. A harmincas évek szege di avangárd mozgalmában fejt ki aktivitását, melynek során rendez misztériumjátékot, Csokonaitól a *Tempefőit*, Madáchtól a *Tragédiát*. '37-ben megalapítja a Független Színpadot. Mindezzel párhuzamosan színháztörténeti és -elméleti kutatásokat folytat. Majorral együtt rendez 1942-ben a *Dandin* György alapján egy *Duda Gyuri* című előadást, ami a kiegészítő alfejezetben esettanulmányként kap helyet.

Hont esetében a szó szoros értelmében vett teoretikus munkásság – mutat rá Jákfalvi Magdolna – jelentősebb a színházrendezőinél. Hont az államosítás utáni korszakban „rendezőként megbukik” (227.). Elméletalkotói munkája új utakat nyit a realizmusfelfogásban, amennyiben a szintetizálás magába foglalja az egymással többnyire szembeállított realitásnak és teatralitásnak az összekapcsolását. Legfontosabb hatása munkássága harmadik szakaszának van – ami voltaképpen kivezet az értekezésben előterbe állított korszakból –, amikor megteremt a színháztörténeti kutatás magyarországi intézményi kereteit. Az előkészületeket (az első alapításokat) követve 1959-ben áll fel a Színháztudományi Intézet, amelynek alapító igazgatója lesz. A fejezet fontos megállapítása, következtetése, hogy Hont azzal, hogy az intézményt a közigazgatás (minisztérium) és nem a tudomány (akadémia, egyetemek) keretében hozza létre, kizárja az intézetet – és, tehetjük hozzá, a színház-tudományt is – az akadémiai tudományok rendjéből.

A portréfejezetek közül a legárnyaltabb, legösszetettebb a Major Tamásról szóló rész, ami nem csak azzal függ össze, hogy „Major Tamás a színházi emlékezet talán legmegosztóbb alakja” (279.), és nem csak azzal, hogy a Major-recepció a legbőségebb (beleértve az önreprezentációt is). Mint Jákfalvi Magdolna említi, csak 1982 és ’87 között öt könyv jelent meg róla és tőle. A fejezet komplexitása szintén nem csupán a munkásság mennyiségi mutatóival függ össze. Nem is azzal, hogy Major száznál több előadást állított színpadra, vagy azzal, hogy 1945-től 1978-ig a Nemzeti Színház vezetője (előbb igazgatója, majd főrendezője). Sokkal inkább azzal, hogy a szerző nyomába ered annak a személyközi hálózatnak, amely Major tevékenységének egyik fő inspirációja, éltető közege volt. Ehhez átvizsgálja a Major-hagyatékban található feljegyzéseket, füzeteket, Major emlékezeti megnyilatkozásait. Pazar azoknak a nyilvános tereknek és azok látogatóinak, illetve a magántereknek és vendégeiknek a felvillantása, amelyek és akik ebben a hálózatban jelen voltak. Ennek a komplexitásnak az érzékeltetése mutatja a kutatói ambíciót is, amely a korszakra ütött bélyegek és ragasztott címkék mögött az egyediségre, az árnyalatokra, ezek rekonstruálására kíváncsi, és ezek elemzésére törekszik.

Egy másik rétege a fejezetnek a művészi és politikai szerepvállalás kapcsolatának a jellemzése. Jákfalvi Magdolna e kettőnek az azonosságát állapítja meg Major esetében, aki a színházat a valóság megváltoztatása eszközének tekintette, azaz egy-egy szerepen (színházi előadáson) keresztül kívánt beavatkozni a valóságba. E gondolatmenet részeként viszi végig a fejezet azt az időszakot, amikor a Rajk-perrel párhuzamosan a *Macbethet* próbálja, s olvassa egymásra az értekezés egyrészt három visszaemlékezés (egymástól szétartó) ide vonatkozó részletét, másrészt a Major-hagyaték ide vonatkozó dokumentumait a Major és Rajk közötti korábbi szoros kapcsolatáról. Ahol persze épp a tehetetlenség lesz a jellemző Majornak mind a művészi, mind a politikai helyzetére. De ez is a kettőnek a szimbiózisát igazolja Major esetében.

A fejezet számos lényegi megállapítása közül megemlítem még az improvizáció kapcsán írottakat, amiről a szerző hangsúlyozza, hogy Major hamar felismeri a színház és a közélet improvizatív jellegének a rokonságát. Épp ily fontos a nézők jelentőségének kiemelése és a valóságállításról mint a színház feladatáról vallott felfogás. A fejezetet Jákfalvi Magdolna a „Major-módszer” summázatával zárja, és tézisszerűen sorolja a legfőbb mozzanatokat: „A Major-módszer alapja a megfigyelés, technikája az improvizáció, eszköze a test, ideológiája a közösségi felelősség” (320.). A legtöbb – négy – előadás-rekonstrukció a Major-fejezethez kapcsolódik, az 1966-os *Szörnyeteg* (Németh László), az 1970-es *A luzitán szörny* (Peter Weiss), az 1971-es *Dögöltt aknák* (Csurka István – melyet Iglódi István rendezett, Major és Kállai Ferenc főszereplésével), valamint az 1977-es *Kulcskeresők* (Örkény István).

Bár a Várkonyi Zoltánnal foglalkozó a legrövidebb a portréfejezetek közül, ebben is megmutatkozik, hogy miként helyezi új megvilágításba, újabb összefüggésekbe a korábban rögzült képet a kötet. A fejezet célkitűzése a „minimálisan teoretizált, de bőségesen dokumentált” életműnek mint a kívülálló értelmiség lehetséges pályamodelljének a vizsgálata (377.). Vele nemcsak az orosz és német orientáció egészül ki a franciával, hanem az utóbbinak a népszínházi eszméje is bekerül a realista színház regiszterébe, populáris realizmus megnevezéssel, ami azért is találó címadás, mert összeköti a népszínházat, a népszerűt és a *Popfesztivált*, mely utóbbi előadás a Várkonyi igazgatta Vígszínház (egyik) legnagyobb sikere volt. Szerepel is a két esettanulmány egyikeként. A másik Várkonyi utolsó munkája, az 1979-es *Pisti a vérzivatarban*. A fejezet bemutatja, milyen színházfelfogást vesz át Várkonyi Louis Jouvet-től, akinek *Egy komédiás feljegyzései* című könyvét 1943-ban lefordítja. Kitér Hont Ferenc szerepére abban, ahogyan Várkonyi Zoltán és Major Tamás megismeri a francia népszínház eszméjét. Az 1950-es éveket követő működését a politikához való viszonya szempontjából szembeállítja Majoréval. Várkonyi működése és művészete lényegében apolitikus, ami leképezi a Kádár-korszak közönségének nem politizáló és ideológiák iránt közömbös jellegét.

A Színművészetin színészeket tanító Várkonyi a képzésben „a beszédről a helyzet felépítésére, az átélésről az átadásra helyezi a hangsúlyt” (394.). Ebben a realizmust képviselő metódikában szerepelnek a megfigyelés, történetmesélés, életkapcsolat, kellékhasználat, történetépítési ritmus, komédiázás stb. elemei, de nincsenek benne Sztanyiszlavszkij módszerének közismert és a magyarországi képzésbe is átültetett mozzanatai. Úgy realista tehát, hogy nem az orosz mestert mímeli. Népszínházi működésében a darabválasztásban a kortársi jelleg, a magánéleti kapcsolatok fókuszba állítása, a humánus értékrendje dominál.

A fejezetet összegző bekezdés túlmutat Várkonyi Zoltán alakján és magán a köteten is, és a magyar színháztörténet-írás számára fogalmaz meg fontos felismerést, rámutatva arra, hogy az eddig előtérben álló, a hatalmi intézmények első nyilvánosságában hozzáférhető források mellett a második nyilvánosságban, az informális közegekben keletkezett, ott fellelhető információk jelentős mértékben módosíthatják, árnyalhatják az egyes alkotókról meglévő képet. A rögzült és tényként tovább hagyományozódott legendárium mellett Várkonyi Zoltán esetében így módon eddig elsikkadt annak tudatosítása, hogy „az ötvenes évek [...] világossá tette az állam mint mecénás s a néző mint támogató partner szerepét a színházi szituációban: a színház a közösség fóruma, sem az agitációnak, sem az unalomnak nincs benne hely, de a szabad gondolatnak igen. Várkonyi nem valamihez képest, nem valami emlékéhez viszonyítva hozta létre a vígszínházi játéknyelvet. Repertoárján jobbra ismeretlen darabok, nem klasszikusok sorakoznak, nincs történelmi alap és nem kísért semmi” (402.).

A félezer oldalas kötetben a szövegfolyamat fotográfiák tagolják. A negyedszáz fénykép zöme történelmi kuriózum. Ilyen mindjárt az a borítón látható, 1945 augusztusában egy pesti utcán készült fotó, melyen Gobbi Hilda, Várkonyi Zoltán, Szörényi Éva, Major Tamás, Bordy Bella és Jávor Pál mosolyognak a kamerába. De láthatunk a képek között biciklis felvonulókat a Nemzeti Színház előtt 1947-ből, vagy azt a jelenetet, amelyen Honthy Hanna ajándékot vesz át Gáspár Margit, Latabár Kálmán és más operettisták társaságában 1956. március 15-én a Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek kultúrtermében. Az utolsó illusztráció a Nemzeti Színház bontását mutatja 1965-ben.

Jákfalvi Magdolna kötete több tudományterület – mindenekelőtt a színháztudomány, a színháztörténet-írás, továbbá a történettudomány – számára is jelentős munka. A benne feltárt tény- és ismeretanyag, ezek komplex feldolgozása, valamint az elemzések során levont következtetések inspirációt jelentenek a további kutatások számára. A mű tárgyválasztása, fő tézisei új, árnyaltabb megvilágításba helyezik a magyar színháztörténet 1949 utáni időszakát.

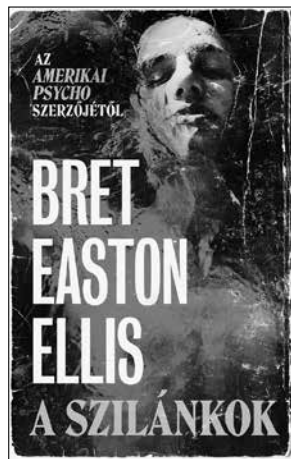
A könyv rendkívül sűrű szövésű szöveg, rendkívül adatgazdag munka, mely soktényezős kapcsolatokra és összefüggésekre mutat rá és ilyeneket fejt fel. Jó érzékkel teremt egyensúlyt a bizonyos mértékig ismert (vagy annak tekinthető) színháztörténeti tények és az ezeket árnyaló, új megvilágításba helyező, a szerző által felkutatott és feltárt dokumentumokban fellelt adatok, közlések között. A mű egyik szemléleti újszerűsége, hogy az esemény és a nyelv (a diskurzus) kettősében szemlélt folyamatokat tár fel és elemez. Eredményesen valósítja meg azt a célkitűzést, hogy az 1949-es államosítás elvárásaival és lehetőségeivel elindított magyarországi színházművészetet elhelyezze a 20. század európai színháztörténetében, valamint hogy bemutassa, a szocialista realista kánon hatástörténete a színházi gyakorlatban miként vált realistává. A portréfejezetekben és a hozzájuk kapcsolódó esettanulmányokban (előadás-rekonstrukciókban) igazolja azt a tézist, hogy a színházi előadás folyamatként létezik, megvalósulásában és emlékezeti hatástörténetében egyaránt. Bizonyítja az előadások közösségben megvalósuló felidézésének erejét és komplexitását, felhasználva a nyilvánosság különböző rétegeiben fellelhető, esetenként először itt vizsgált dokumentumokat. Jákfalvi Magdolna könyvét áthatja a kutatás szenvedélye.

A BIRODALOM EMLÉKEZETE

Bret Easton Ellis: A szilánkok

„Itt eltűnhetsz” – ikonikus mondata ez Bret Easton Ellis 1985-ös első regényének, a *Nullánál is kevesebbnek*. A karácsonyi szünetét töltő, friss egyetemista Clay éppen hazafelé tart kokainmámorba fojtott éjszakája másnapján, amikor is egy közlekedési lámpánál állva tekintetét rabul ejti egy útmenti reklámtábla az iménti felirattal. Reakciója nem kevésbé ikonikus: vadul a gázra tapos, és az épphogy felderengő hajnali szürkület ellenére napszemüvege mögött igyekszik láthatatlanná válni, nemcsak a világ, de egyszersmind önmaga számára is.¹ Félő volt, hogy írói pályáján magával Ellisszel is szembejön ez a tábla. Az *informátorok* című novelláskötet 1994-es amerikai megjelenése óta mindössze három regény és egy esszéválogatás fűződik a nevéhez, miközben számos kétes nívójú vagy épp torzóban maradt forgatókönyvírói projekt, televíziós szereplés, podcastsorozat és a vizuális tömegkultúra egyre szorosabbra fogott közelsége hatotta át munkásságát. *A szilánkok* hosszú évek után az első munkája, amely újfent komoly érdeklődésre tarthat számot a magyar irodalmi diskurzus részéről, és amelynek főszereplője és elbeszélője ráadásul nem más, mint saját maga; az író afféle ifjúkori önarcképe, ami igen közvetlenül idézi meg a korábbi alkotások miliójét, tematikus elemeit és szövegalkotási praktikáit, ugyanakkor már új perspektívából tekinti át azokat. *A szilánkok* egyszerre autobiografikus felnőttéshorror és metafikciós múltidézés; az új-őszinteség szellemében írt realista indíttatású nagyregény és vérizsamós kaliforniai exploitation-gótika; de legalább ennyire igaz rá az életmű gyökerei feletti epilógikus elidőzés és az írói pálya kései szakaszának ambiciózus felfrissítése is. Ifjúkori álmok, illúziók, remények, tragédiák és traumák töredékeiből összeállított szügesztív szilánkfolyam, melyet ugyanakkor édesbús nosztalgia leng be, amelyből leginkább a jövő elvesztése felett érzett mély gyász sugárzik.

Nem kellett sokat várnia a hazai olvasóknak, hogy az eredetileg hangoskönyvsorozatként debütáló *A szilánkok* magyarul is kezükben tarthassák. A Helikon Kiadó gondozásában, Sepsi László kiváló fordításában múlt év augusztusában napvilágot látó kötet csupán alig fél évvel marad el a hivatalos amerikai bemutató mögött. A kiadás naprakészségére természetesen a szerző személye és aktuális témaválasztása is rászolgált. *A szilánkok* lapjain Ellis életének azon szakasza elevenedik meg kvázi-önéletrajzi jelleggel, amikor a kamaszkori ábrándvilág makulátlannak hitt, felhőtlen idillje egyszerre vetemedésnek indult benne. „Mintha felbukkant volna egy másik világ – olvashatjuk a regény proló-

¹ Bret Easton Ellis: *Nullánál is kevesebb*, Budapest, Európa, 2010, Ford. M. Nagy Miklós, 40.

Fordította Sepsi László
Helikon Kiadó
Budapest, 2023
588 oldal, 6999 Ft

gusában –, sötétebb színnel átfestve addigi életünket” (18.). A történet szerint ez a sötét tónusú árnyalat 1981 őszén kezdte el végérvényesen felhőkbe borítani a paradicsomi égboltot: új diák érkezik a Los Angeles-i Buckley elitgimnázium egyik végzős osztályába Robert Mallory személyében, miközben a környéket bestiális gyilkosságsorozat rázza meg, amelyet a média és a hatóságok egyaránt a Pákász névre keresztelt sorozatgyilkos és egy dél-kaliforniai ördögimádó szekta ténykedésével hoznak összefüggésbe. Eltűnt házikedvencekről, néma telefonhívásokról, pentagrammal szignózott zenekari plakátokról, bizzarr betörésekről és észrevétlenül átrendezett lakásokról érkeznek beszámolók, mielőtt brutálisan megcsonkított tizenévesek holttesteiből és lemészárolt kisállatok tetemeiből összefércelt perverz asszablázsok kerülnének elő. Noha Robert Mallory megnyerő modora, vonzó külseje és kezdeti megilletődöttsége folytán hamar beilleszkedik az új közösségbe, felbukkanása és a gyilkosságok elharapódzása rögtön gyanút is ébreszt a baráti társaság egyik tagjában, Bret Ellisben, aki miután hazugságon kapja a fiút, és homályos múltjáról – egy balesetnek nyilvánított halálesetről, öngyilkossági kísérletről, pszichiátriai kezelésről – is tudomást szerez, egyre növekvő érdeklődéssel veti bele magát Robert Mallory és a Pákász közötti párhuzamok feltárásába. Szó sincs azonban arról, hogy e nyomozás adná a regény gerincét, vagy hogy a könyv a poszt-mansonni Amerika paranoid látképét kívánná nyújtani, ahogyan az sem igen állná meg helyét, ha a Hollywood árnyékában napfényre vadászó fiatalság színevesztett, dekadens mindennapjait vagy a középiskolai identitáskeresés kiküszöbölhetetlen drámáit állítanánk a mű homlokterébe – ezek itt egyetlen grandiózus tabló kimunkált mozaikcsempéit alkotják. A *szilánkok* középpontjában ugyanis egy generációs tapasztalat emlékezete áll, aprólékosan kidolgozott szövegvilága nagylélegzetű X-generációs mementó, afféle „így jöttem” regény, melynek legmarkánsabb újítása, hogy bár követi a kései életműben egyre gyakoribb autofikciós történet-szövést, némiképp konvencionálisabb, mondhatni „harsányabb” elbeszélőformát választ. Mintha a regény nem kevesebbre vállalkozna, mint hogy ezúttal szóra bírja mindazt, amit a *Nullánál is kevesebb*, a *Vonzás szabályai*, az *Informátorok*, vagy éppen a *Glamoráma* széttöredezett karakterei elhallgattak. Nevezetesen: széttöredettségük eredettörténetét.

Ellis egy olyan írónemzedék tagjaként ragadott tollat a nyolcvanas évek derekán, akik számára az amerikai posztmodern próza Thomas Pynchon, William Gaddis, John Barth vagy Robert Coover nevével fémjelezhető pionírvonulatának formanyelvi experimentalizmusa és rideg akadémikussága már egyre inkább kezdett a távolba veszni, ami pedig az előtérbe került, az a hetvenes évek minimalista hagyományának továbbvitele és a mindennapi élet szikár, ám távolról sem kritikátlan, realista jellegű ábrázolása volt. És itt valóban nem realizmussal van dolgunk, sokkal inkább realista irányultságról, egyfajta magánrealizmusról van szó, hiszen az úgynevezett „brat-pack” (kölyökfalka) írók, Jay McInerney, David Leavitt, Tama Janowitz vagy Donna Tartt műveiben valahol a nagyvállalati felhőkarcolók és az MTV-től hangos tévékészülékek között elveszett a valóság, melynek utolsó maradványait a szubjektum magánvilágába zárkózva próbálják meg kétségbeesetten felkutatni. A késő kapitalista szubjektum identitáskriszisének privát valóságai ezek, kendőzetlen éltudósítások és egyszersmind kíméletlen kritikák a globalizáció és a fogyasztói társadalom egyénre vetülő hatásairól. Ilyen melankolikus bírálatot fogalmaz meg McInerney *Fények, nagyváros* című nagysikerű regényében, ahol egy fiatal íróaspiráns a yuppie-kultúra hűvösében próbálja meg elbarikádozni magát magánéleti válsága előtt; Janowitznál a *Slaves of New York* [New York rabszolgái] novelláiban úgyszintén az atomizált, nagyvárosi egyén identitásdrámái és egzisztenciális dilemmái kapják a főszerepet; a konzumerizmus legborúsabb, legsokkolóbb vízióját azonban alighanem Ellis alkotja meg az *Amerikai Pszichó*val és Patrick Bateman diabolikus alakjával.

A realizmus irányába történő nyitás ugyanakkor egy generáció önreprezentációs kísérletéről is számot ad, méghozzá egy olyan generációról, amely előszeretettel állítja ma-

gát párhuzamba Hemingway, Faulkner és Fitzgerald „elveszett nemzedékével”. Igen sokatmondó lehet ebből a szempontból David Leavitt a *The New Lost Generation* címet viselő frappáns esszéje, ahol egy ponton a következőképpen fogalmaz: „tökéletesnek kellett volna lennie, a tökéletes helynek és időnek. Mint ahogy a szüleink is mindig felhívták rá figyelmünket, hogy annyi mindenünk van, amennyi mindent ők gyerekkorukban elképzelni sem tudtak. És mégis, már gyerekkoromnak azokon a verőfényes délutánjain, amikor bent ültem és néztem, ahogy a napfény lecsorog a *Totál Turbót* [Speed Racer] sugárzó tévéképernyőn, tudtam, hogy foszladozik a tökéletesség szövete.”² Ez a foszladozás pedig valamennyiük számára alaptapasztalattá vált. Ellis szemében Leavitt soraiból a Birodalom csillogó, ám letargikus valósága világlik ki. Az „örökké köztes”, „meghatározatlan”³ generáció ugyanis már a Birodalom boltozata alatt nőtt fel; az amerikai szórakoztatóipar mindent átható, monumentális spektakulumuniverzuma tündökölt felettük, keresztülszötte álmaikat és felhúzta illúzióik kolosszusát. Madonna, Tom Cruise, Trump-tornyak, new wave, Rubik-kocka, Walkman-lejátszó, VHS-kazetta, *Csillagok háborúja* és *Vissza a jövőbe* filmek – a valóság felett immár a Birodalom uralkodott.

A *szilánkok* sok tekintetben ehhez a világhoz tér vissza, Ellis első regényeinek világához, egy reflektorfényes senkiföldjéhez, telis-tele a magány, a szorongás, a pusztulás és nem utolsósorban a korabeli populáris kultúra képeivel. Különösképpen igaz ez az alig huszonegy évesen írt *Nullánál is kevesebbre*. Sőt, helyesebb volna talán azt mondani, hogy a *Nullánál is kevesebb* volt az a regény, amely legelőnkebben lebeghetett Ellis szemei előtt *A szilánkok* írása közben. Olyannyira, hogy az az érzésünk támadhat, mintha a két regény egyenesen egymás tükörképe volna. Világaikat kivételesen jómódú, az álomgyár tőszomszédságában élő fiatalok népesítik be: fényűző luxusvillák lakói, a Buckley diákjai, Bel Airbe vagy a Benedict Canyonra járnak házibulizni, céltalanul bolyonganak a Los Angeles átszelő autópálya-rengetegen, miközben a rádióból a Bangles, Elvis Costello, a Tubes vagy a Devo szól, majd egy-két szem Valium segítségével álomra hajtják fejük, hogy másnap mindezt újrakezdhesék. Semmiben sem szenvednek hiányt; mindenük megvan, amivel a Birodalom karnyújtásnyi közelsége szolgálhat, csak épp nincs már, amit elveszítetnének, ahogy a *Nullánál is kevesebb* egyik szereplője fogalmaz. Nemcsak annak súlya alatt roskadoznak, hogy már csak szőrmentén érintkeznek a valósággal, egymással és kiváltképp önmagukkal, hanem maga a jövő is elérhetetlenné vált számukra, jobban mondván a jelen megkülönböztethetetlen hasonmása lett. Nem véletlen tehát, hogy a *Nullánál is kevesebbet* nyelvileg is radikálisan minimalista elbeszélésmód és a narráció folyamatos jelenidejűsége jellemzi, valamint az intermediális közeledés a videoklipek esztétikumához. A narratíva és a nyelv egyaránt rövid, fragmentumszerű epizódok sorozatára szakad, cselekménnyel pedig a külvilág részletekbe menő leírásán és a szűkre szabott dialógusokon kívül tulajdonképpen nem is találkozunk. Egy generáció keserű, majdhogynem disztópikus képe bontakozik ki előttünk, egy olyan generációé, akik elől – Mark Fisher kifejezésével élve – úgyszólván „eltörlődött a jövő”.⁴ A történelem klipözönné alakul, jövővízióik a televízió replay-funkciójához válnak hasonlatossá, és a múlttal együtt feloldódnak a jelen társadalmalapú folytonosságában. A *Nullánál is kevesebb* kiábrándult Birodalom-látélete, társadalompatológiája és apokaliptikus felhangjai *A szilánkok* szemüvegén át szemlélve viszont már egyáltalában nem konfrontatívak, mindez nem úgy tűnik már fel, mint a globális fogyasztói kultúra rossz lelkiismerete, hanem mint normalitás, a

² David Leavitt: „The New Lost Generation” <https://classic.esquire.com/article/1985/5/1/the-new-lost-generation>

³ Uo.

⁴ Fisher ebben Franco Berardi és Fredric Jameson gondolataira támaszkodik. Erről lásd Mark Fisher: *Ghosts of My Life-Writings on Hauntology, Depression and Lost Futures*, London, Zer0 Books, 2014.

hétköznapi természetesen tetsző rendje. *A szilánkok* erre sem formailag, sem tematikusan nem kíván rációzni. Az anyagi lehetőségek végtelen horizontja, a felnőttvilág előszele, a fásult önkívületben töltött hétfék, baráti találkozók, szexuális együttlétek, a „húsvér résztvevő” szerepe, ahogy a regény utal rá, itt a korlátlan szabadság képkockáiként villannak fel. Fiktív-önéletrajzi hangvételével, retrospektív elbeszélésmódjával és vallo-másos nosztalgiájával *A szilánkok* már meg sem kísérli a Birodalmat ön maga hiperbolikus képeivel szembevetni és elidegeníteni. Ehelyett a mostanra hatvanadik életévét taposó Ellis mintha az őszinteség fátyla mögé bújna, és így szólna huszoneves önmagához: „hiperbolikus képek, elidegenítés... Ugyan már, hisz ezek tették a Birodalmat azzá, ami. Ezekkel együtt ragaszkodtunk hozzá.” Mindez csak még vastagabban aláhúzza a fenti maximát: a jövő dimenzióját ellentmondást nem tűrően kisatírozta a jelen, míg a nosztalgia, a reményteljes hátratekintés valamiféle kifordított jövőszimulációvá vált. A regény azonban igen tudatosan, rendkívül körmonfont módon él mindezzel. *A szilánkokról* csaknem túlzás nélkül kijelenthető, hogy a Birodalom poszt-birodalmi képét állítja elének.

Ugyanakkor az is világos, hogy Ellis ennél már jóval korábban rekviemet mondott a Birodalom felett. *Fehér* című, magyarul is megjelent esszéjében több helyen is kiemeli, hogy 9/11 katasztrófája, a World Trade Centerbe csapódó Boeing 707-esek látványa a Birodalom páncélatán is rést ütött.⁵ Beköszöntött a poszt-birodalom, ahogy maga is írja. Az iker tornyok leomlása a Birodalom falainak szimbolikus leomlásával volt egyenértékű. A Birodalom látszatélete alatti fenyegető feszültségek és depresszív realitás egyszerre a valóság visszatéréseként jelentkezett be, és a „légy önmagad” ideológiai jelszava mellett helyt adott a közösségi média világméretű álarcosbáljának. Hamar kiderült azonban, hogy a Birodalom maszkja csak egy újabb, még megtévesztőbb maszkot rejt. 9/11 Ellis irodalmi munkásságában is jelentős változásokat hozott, elsősorban azáltal, ahogy saját szerzőiségét és szövegalkotását megpróbálta megőrizni a megváltozott kulturális légkörben. A 2004-es *Holdparkban* például már személyének a publikus és privát képei közötti határát mossa el egy véres horrorban, mely során bekövetkezik az író rémálma, hirtelen szembetalálkozik az általa kreált emblematikus figura, Patrick Bateman rémtetteivel. *A Nullánál is kevesebb* hivatalos folytatásának szánt *Királyi hálószobák* (2010) szintén a szerzői univerzum tekervényes útvesztőibe vezet, hiszen a regény legfőbb mozgatórugóját ez esetben az az interferencia adja, amelyet a kiinduló mű kulturális visszhangja és a fiktív karakterek huszonöt évvel későbbi életpályája közötti feszültség gerjeszt. Hasonló metarefektív stratégiát követ *A szilánkok* is, mintha csak egyfajta tükörlabirintusba csalogatná az olvasót.

Igen figyelemreméltó módon érhető ez tetten Ellis fiatalkori imázsának és Robert Mallory karakterének kidolgozásában. A tizenhét éves, éppen a *Nullánál is kevesebb* vázlatán dolgozó Ellis ígéretes jövő előtt álló író, aki azonban nemcsak az írógép fölött aktív, hanem a birodalmi valóság hézagjait is fikciókkal igyekszik befoltozni. Erre minden oka meg is van. Szülei bizonytalan időre Európába utaztak; párkapcsolata egy neves filmproducer lányával merő színjáték mindkettejük részéről; barátaival való viszonya hasonlóan bábjátékszerű, minthogy társaságát főként hamvába holt szerelmek, kimondatlan vágyak és pusztá menekülő útvonalak emberi panoptikumra teszi ki, a valós érzelmeket mélyen a felszín alá száműzve. Ilyen például nyílt titokként kezelt homoszexualitása, legjobb barátja, az iskola futballsztrája, Thom Wright iránti szerelme és az a szoros gyermekkori barátság, amely Thom barátnőjéhez, Susan Reynoldshoz köti. Ilyenek továbbá pusztán testileg viszonzást nyert amorózus kapcsolatai Ryan Vaughannel, a baráti társaság egy másik tagjával, illetve az iskola magányos farkasával, Matt Kellnerrel, aki később a Pákász áldozatává válik nem sokkal azután, hogy Robert Mallory társaságában pillanthatjuk meg. Ezt

⁵ A kötet „Poszt-birodalom” szakasza szinte kizárólag erre a témára fókuszál. Erről lásd Bret Easton Ellis: *Fehér*, Budapest, Helikon, 2020, Ford. Seps László, 249–294.

követően kezd el kibontakozni egy alternatív történetív. Mintha a Pákász és a Másvilág Lovasai elnevezésű sátánista gyülekezet körüli borzalmak hordoznák az egyetlen kizökkentő potenciált a mindennapok üres szerepjátékaiból, valamint Robert Mallory személye, aki az egyre hátborzongatóbb színezetet öltő horrornarratíva központi szereplőjévé lép elő. Robert karaktere innen nézve meglehetősen izgalmas és több szempontból is a *Holdparkot* juttathatja eszünkbe. Robert Mallory ugyanis pontosan olyan, mintha egy korai Bateman-fantázia volna. Kifogástalan külsejű, gazdag, feddhetetlen és pszichopata – legalábbis a regénybéli Ellis szerint, aki hátborzongató karaktert kovácsol Robert Malloryból, amelynek anyaga azonban nem egyéb, mint saját maga, az író hátborzongató fiktív alteregója. „Haver, amikor velem beszélsz, akkor valójában magaddal társalogsz” (118.) – hangzik el egy ponton Robert Mallory szájából.

Nem is egy, hanem alkalmasint legalább két eredettörténeti narratíva íródik *A szilánkok* oldalain. Az egyik történet ezek közül Ellis szerzői világáé, amelynek főszerepét Robert Mallory kapta; a másik egy egész generációé, ahol Bret Easton Ellist illette meg ez a szerep. E két szál a Birodalom hátterén fut össze. Ugyanis Ellis hedonista tinédzserekkel, önmaga hasonmásaival és kegyetlen gyilkosokkal teletűzdelt kései munkássága azt a korszakot igyekszik feltárni, amely annak idején feltörekvő írók egész nemzedékét ihlette meg. Még akkor is, ha a ma Birodalom-képe már nem is egészen vág egybe az évtizedekkel ezelőttivel.

A szilánkok persze távolról sem hibátlan mű. Messze elmarad az életmű csúcsteljesítményeitől, kiváltképpen az *Amerikai Pszichótól*. De talán hiba is volna valamiféle rangsort felállítani. Hogyan is vethetnénk össze ugyanis az intertextuális utalásokban, formanyelvi játékokban és a műfaji toposzok kiforgatásában remeklő *A szilánkokat* a korábbi szélsőségesen minimalista munkákkal. Hiszen *A szilánkokkal* mintha épp ahhoz a prominens íróvonalhoz kezdene el közelíteni Ellis, amely színrelépésekor kifulladásban volt; Pynchon, Gaddis, de még inkább John Barth, Robert Coover, William H. Gass és Donald Barthelme prózapoétikájához. Legjobb *A szilánkokat* egy bizonyos váltás tanúbizonyságaként olvasni, amely ugyan már évekkel ezelőtt elkezdődött Ellis pályáján, legújabb műve azonban még egyértelműbben nyilvánítja ki ezt. Az egykori transzgresszív-minimalista Ellis elmozdulását a poszt-posztmodern poétikák felé.

A Jelenkor postájából

A *Jelenkor* februári számában megjelent Juhász Árpád-interjú egy mozzanatát pontosítanom kell: téves információ, hogy a PIM „szórén-szálán” eltüntette a tőle ajándékba kapott, leltározott, digitalizált Wiesler József-interjút, amit Juhász Árpád a kilencvenes évek elején készített, és egyetlen televízió sem mutatott be. A felvételt megőriztük, kutatható a Médiatár archívumában.

Wirth Imre

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGVED

KETTEN FÉLÁRON

Legyenek vendégeink legalább 2 helyszínen
féláron a PÉCSI Zsolnay Kulturális Negyed
gyönyörű kiállításain!

50%-os kedvezménnyel látogatható:

- A Zsolnay Aranykora – Gyugyi-gyűjtemény,
- Zsolnay Család- és Gyártörténeti Kiállítás,
- Rózsaszín Zsolnay Kiállítás,
- Zsolnay Mauzóleum,
- Látványmanufaktúra,
- Labor – Interaktív Varázstér,
- Planetárium,
- m21 Galéria,
- 1861 Kesztyűmanufaktúra

Az akció minimum 2 fő részére, legalább 2 helyszín megtekintése esetén érvényes.
A kedvezmény 2024. március 1-31-ig, szerdától vasárnapig vehető igénybe.
Tel: 72 500 350

www.zsolnaynegyed.hu

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PRINT

Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.